

MODERN MAGYAR TÖRTÉNELEM

Sorozatszerkesztő:
Ablonczy Balázs és Müller Rolf

TERROR
1918–1919

*Forradalmárok,
ellenforradalmárok, megszállók*

Szerkesztette:

*Müller Rolf
Takács Tibor
Tulipán Éva*

Jaffa
Kiadó

Budapest, 2019

© SZERZŐK, 2019

SZERKESZTÉS © MÜLLER ROLF, TAKÁCS TIBOR, TULIPÁN ÉVA, 2019

© JAFFA KIADÓ, 2019

MINDEN JOG FENNTARTVA!

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
Lönhárt Tamás: <i>Mert tiéd a hatalom...?</i> Erdély, Bánság és Partium a változó hatalmi intézmények örvényében (1918–1920)	13
Szeghy-Gayer Veronika: <i>Civilek elleni erőszak Kassán</i> Az első csehszlovák megszállás hónapjai (1918. december–1919. június)	53
Dévavári Zoltán: <i>Kék és vörös terror</i> Intézményes erőszak a Délvidéken (1919–1925)	85
Hatos Pál: <i>Az elfeledett „nagy félelem”</i> A magyar vidék 1918 novemberében	115
Takács Tibor: <i>Erőszak ellenfényben</i> Szamuely Tibor az ellenforradalmi rezsimben	137

FELELŐS KIADÓ RADOS RICHÁRD

FELELŐS SZERKESZTŐ NEMES KRISZTIÁN

BORÍTÓTERV HEGYI PÉTER

BELÍVTERV SIPOS GÉZA

JAFFA KIADÓ • WWW.JAFFA.HU

ISBN 978 963 475 154 0

ISSN 2559-9666

0801:KO - KK Szabadpolc

323.1 T 46

FS01071695

TERROR 1918-1919 : FORRAD

Varga Krisztián: <i>A tett propagandájától a vörös inkvizícióig</i> Korvin Ottó és az erőszak metamorfózisai	175
Paksa Rudolf: <i>A fehérterror „logikája”</i> Események, olvasatok, kontextusok	217
<i>A kötet szerzői</i>	247

ELŐSZÓ

A mikor az első világháború végén a frontokon elhallgattak a fegyverek, még csak sejteni lehetett, hogy a küzdelem résztvevői és a hátszágok civil lakossága micsoda megpróbáltatásoknak fog elébe nézni. Magyarországon a következő szűk egy év sűrű politikai elítváltásokat, forradalmat, tanácsköztársaságot, ellenforradalmat hozott, miközben a Nagy Háború küzdelmeiből szerencsésen kimaradók jó része is megtapasztalta az erőszak tombolását.

Jelen kiadvány 1918–1919 egymást viharos gyorsasággal követő eseményeit vizsgálja, elsősorban a társadalmi erőszak nézőpontjából. Gerincét az Erőszaktörténeti Munkacsoport és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára rendezésében 2018. november 22-én rendezett „Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók” című konferencia előadásaiából készült tanulmányok adják. Az írások két fő irányból közelítenek a háborút követő turbulens időszakhoz. Egy részük az éppen ekkor széteső Osztrák–Magyar Monarchia vidéki, illetve a későbbi határokon túlnyúló, magyarlakta területein zajló események bemutatásával a kutatások Budapest-központúságát igyekszik árnyalni. Más tanulmányok – mint arra az alcím is utal – az események egy-

egy szereplőjére fókuszálnak; azok életútjának, tevékenységének bemutatása mellett a köztudatban élő, különböző emlékezetpolitikák által erősen eltorzított kép elemzésére, plasztikusabbá tételére, olykor megkérdőjelezésére vagy korrekciójára vállalkoznak.

A tanulmánykötet tárgya jól illeszkedik a kiadó könyvsorozatába, amely a 20. századi magyar történelmet tudományos igényű és közérthető formában mutatja be. Ebben a társadalmi erőszak szűkebb témaköre az elmúlt néhány évben számos munkával gazdagodott. Friss, 2019-es kiadvány például Cserényi-Zsitnyányi Ildikó *Aknamunka. Szabotázspercek a Rákosi-korszakban* című műve; tavaly jelent meg Pető Andrea *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt* című könyve; 2017-ben pedig a tanulmánykötet egyik szerkesztője, Müller Rolf jelentkezett *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete* című monográfiájával.

A kötet szerkesztői 2014-ben hozták létre az Erőszak-történeti Munkacsoportot, amelynek célja az 1945 utáni magyar történelem kutatása, a korszak mindennapi tapasztalatához tartozó nyílt és rejtett, strukturális erőszak elemzése. A csoport ezen belül is kiemelt figyelmet szentel az erőszak reprezentációinak és azok „emlékezeti helyekhez” kapcsolódó vizsgálatának. A munkacsoport első tudományos tanácskozását 2014. május 28-án a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban rendezte meg „Az erőszak emlékezete. Személyek, intézmények, módszerek a 20. század második felében” címmel. A Jaffa Kiadóval és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Intézetével közös szervezésben tartott második konferenciára 2016. október 6-án került sor, ennek anyagából a munkacsoport tagjai által szerkesztett kötet *1956: erőszak és emlékezet* címmel 2017-ben látott napvilágot a Jaffa Kiadónál.

A 20. századi politikai-társadalmi erőszak kutatása napjainkban reneszánszát éli. Itthon és külföldön is számos új szempontú kiadvány foglalkozik elméleti háttérével és transznacionális vagy regionális szintű összehasonlító elemzésével.¹

A társadalmi erőszak kutatása az 1960–70-es években vett nagy lendületet, amikor (nem függetlenül saját tapasztalataiktól) a jelenséget elsősorban a tömegmegmozdulások kontextusában elemezték olyan neves történészek, mint Eric Hobsbawm vagy Charles Tilly.² A vallási erőszakról szóló, szintén ekkoriban megjelent alapvető könyvében Natalie Zemon Davis a tömegekről „hidraszerű szörnyére” vonatkozó kutatások tapasztalatait összegezve megállapította, hogy a zavargásban részt vevő, erőszakosan megnyilvánuló tömegek „politikai és erkölcsi hagyományaik hatására láznak fel, amelyek legitimálják, sőt kiváltják az erőszakot”.³ E kutatások nyomán az erőszakot többé már nem tekinthetjük véletlenszerűnek és korlátatlannak, sokkal inkább olyan jelenségnek, amely „megadott célpontokra irányul, és a büntetések, a destruktív formák hagyományos repertoárjából merít”.⁴ Davis tehát az erőszak megnyilvánulásait nem rendkívüli eseményekként vizsgálta, hanem azokat a közösség értékeinek és mindennapi gyakorlatainak kontextusába helyezve arra kereste a választ, hogy az erőszak milyen szerepet játszott, mennyire volt elfogadott a társadalomban.⁵

A 20. század elhúzódó fegyveres konfliktusainak következményeiről szociálpszichológiai szempontból megállapítható, hogy azok „dehumanizáló hatása, az erőszak, a kiszolgáltatottság kumulálódó tapasztalata súlyos stresszállapotokat, lelki megbetegedéseket, traumákat okozott” a résztvevőknél. Ám „a háború lelki következményei nem csupán a frontokon harcoló, a hátszágban szolgáló vagy hadifogságba került

katonákat, hanem a családokat, a közeli és távolabbi hozzátartozókat, a civil lakosság tömegeit is sújtották”.⁶

Az első világháború emlékezetének elemzésekor George L. Mosse megállapítja, hogy nem pusztán „a háború, hanem a vereség, a forradalom és a területi amputáció háború utáni tapasztalata volt az, ami Közép-Európa történelmét e pusztító örökséggel terhelte meg”.⁷ A Robert Gerwarth és John Horne által szerkesztett kötet szerzőinek újszerű nézőpontú elemzése bemutatja, hogy a háború végén „összeomló államok által hagyott vákuum” hogyan nyitott teret a hagyományos katonai alakulatok mellett vagy helyett fellépő paramilitáris tevékenység és az azzal együtt járó politikai vagy fegyveres erőszak terjedésének.⁸

Benjamin Ziemann ugyanakkor a németországi háborús veteránegyletek és a veteránok pacifista és szociáldemokrata mozgalmakban való részvételének alapos elemzésekor rámutatott arra is, hogy a volt katonák háborús tapasztalatából messze nem következett a zaklatott békeidőben a radikalizálódás és a szélsőjobboldali mozgalmakhoz való csatlakozás, sőt kifejezetten gyakori volt körükben mindennemű erőszak elutasítása és a háborúellenes irányultság.⁹

Robert Gerwarth értékelése szerint is kisebbségben voltak a háborús veteránok körében az általa „paramilitáris aktivistáknak” nevezett radikális, erőszakos cselekedetekre hajló személyek, ám ezt szervezettségükkel és nemzetközi kapcsolataikkal gyakran sikerrel tudták ellensúlyozni.¹⁰ A háborút megjárt és az utánuk felnövő generáció (amelyet, tehetjük hozzá, kisgyermekként ugyanúgy vagy talán még mélyebben traumatizált a háború) egymásra hatása, illetve a vereségre, az azt követő káoszra és forradalmakra adott reakciója Közép-Európa számos területén további radikalizálódáshoz vezetett, amely a második világháború előtti és alatti szélsőjobboldali mozgalmakban realizálódott.¹¹

Jelen tanulmánykötet a 20. században több hullámban továbbgyűrűző erőszak „sűrűsödési időszakának” tekinthető hónapok történéseinek bemutatásával számos, Közép-Európában és a Kárpát-medencében, valamint a magyar történeti tudatban és kollektív emlékezetben máig ható probléma forrásvidékére kalauzol. Ezzel – legalábbis a könyv szerkesztői bíznak benne – a megértést, az elfogadást és traumatikus közelmúltunk feldolgozását is elősegítheti.

Hivatkozott irodalom

- Bloxham – Gerwarth, 2011 • Donald Bloxham – Robert Gerwarth (eds.): *Political Violence in Twentieth-Century Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Davis, 2001 • Natalie Zemon Davis: Az erőszak rítusai. In: Uő: *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*. Fordította: Csaba István – Erdősi Péter. Balassi Kiadó, Budapest, 139–167.
- Erős, 2015 • Erős Ferenc: Háború és forradalmak: a trauma és az erőszak szociálpszichológiai megközelítésben. In: Tomka Béla (szerk.): *Az első világháború következményei Magyarországon*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 137–164.
- Gerwarth – Horne, 2018 • Robert Gerwarth – John Horne (szerk.): *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. L'Harmattan, Budapest.
- Gyáni, 2017 • Gyáni Gábor: Kollektív erőszak és társadalmi mozgalmak. Fogalmi és historiográfiai vázlat. In: Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva (szerk.): *1956: erőszak és emlékezet. Tanulmányok*. Jaffa, Budapest, 9–24.
- Heitmeyer – Hagan, 2003 • Wilhelm Heitmeyer – John Hagan (eds.): *International Handbook of Violence Research*. Springer, Dordrecht–Boston–London.
- Mosse, 1990 • George L. Mosse: *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford University Press, Oxford.
- Pabis, 2015 • Pabis Eszter: Az interdiszciplináris erőszak kutatás eredményeiről és problematikájáról. In: Uő (szerk.): *Az erőszak reprezentációi*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 7–22.

Tomka, 2018 • Tomka Béla: Erőszak a történelemben: jelentések és hosszú távú trendek. *Aetas*, 33. (2018) 3, 170–185.

Ziemann, 2013 • Benjamin Ziemann: *Contested Commemorations. Republican War Veterans and Weimar Political Culture*. Cambridge University Press, Cambridge.

Jegyzetek

- 1 A téma átfogó elemzését lásd például Heitmeyer – Hagan, 2003; Bloxham – Gerwarth, 2011; Pabis, 2015; Tomka 2018.
- 2 Erőszakkal foglalkozó munkásságukat részletesen bemutatja Gyáni, 2017: 9–15.
- 3 Davis, 2001: 140.
- 4 Davis, 2001: 141.
- 5 Davis, 2001: 166–167.
- 6 Erős, 2015: 137–138.
- 7 Bővebben lásd Mosse, 1990. Idézi: Gerwarth – Horne, 2018, különösen 71–92.
- 8 Gerwarth – Horne, 2018, különösen 13–32.
- 9 Gerwarth – Horne, 2018: 72. Részletesen lásd: Ziemann, 2013.
- 10 Gerwarth – Horne, 2018: 91.
- 11 Gerwarth – Horne, 2018: 92.

Lönhárt Tamás

MERT TIÉD A HATALOM...?

ERDÉLY, BÁNSÁG ÉS PARTIUM A VÁLTOZÓ HATALMI INTÉZMÉNYEK ÖRVÉNYÉBEN (1918–1920)

Jelen tanulmány egy sajátos, erőszak-történeti elemeket is magában foglaló perspektívából közelít az erdélyi többnemzetiségű régió közösségeinek azon eseményeihez, amelyek a „hosszú 1919-es évben” történtek, és amelyek immár egy évszázada történeti és emlékezetpolitikai viták keresztútjában állnak. „Hosszú 1919-en” a szerző az 1918. október 16. (I. Károly császár – IV. Károlyként magyar király – ekkor fordult kiáltvánnyal „népeihez”) és 1920. április 2. (az Erdélyi Kormányzótanács feloszlásának a napja) közötti időszakot érti. Ezen történeti intervallum elemzése során a magyar, román, sváb és szász közösségekre összpontosítottuk a figyelmünket, amelyek egyidejűleg önnön sorsukat meghatározni igyekvő alanyként, valamint rajtuk kívül álló hatalmi entitások akaratának tárgyaként is megjelentek. A tanulmány a következő kérdésekre keresi a választ: a hatalom legitimitásának 1918 végi átértelmezése milyen mértékben határozta meg a legitim erőszakhasználat dinamikáját és a korszak sajátos erőszakszerveinek kialakulását? Mennyiben lettek külső erők kényszerének tárgyai az erdélyi és bánági népek önrendelke-

zését megtestesítő nemzeti tanácsok? Jelentkezett-e és milyen konkrét formákat öltött az Erdélyben domináns pozícióba kerülő romániség részéről a többi közösség gazdasági-társadalmi depozicionálása, intézményhálójának dekonstrukciója (vagyis azok a jelenségek, amelyek 1920. június 4. után meghatározóvá váltak a többség és kisebbség viszonyrendszerében)? A „nemzetek önrendelkezésének” elvét milyen más legitimitás-diskurzusok írták felül sikerrel? Milyen alapvető logika vitte döntésre az „1919-es játszmát” – „ott és akkor”, azaz Erdélyben, a Bánságban és a Partiumban? Mikor és hogyan oldották fel a nemzetállami központosító törekvések, valamint a regionális és/vagy etnikai önrendelkezés szubszidiáris projekcióját megtestesítő intézmények között az 1919 elején fennálló „hatalmi kettősséget”? Melyek voltak a valószínűsíthető mozgatórugói az 1919-es eseményeknek, amelyek később – politikai motivációktól sem mentesen – etnikai atrocitásokként (is) értelmeződtek?

Legitimáció, legitim erőszak és az Osztrák–Magyar Monarchia végnapjai

1918–1919 egyik meghatározó folyamata volt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia alkotmányos, parlamentáris államhatalmának addigi kizárólagos legitimitása megkérdőjeleződött, majd megszűnt, ezzel párhuzamosan pedig az új hatalmi alakulatok és utódállamok a legitim erőszak alkalmazása fölötti monopólium megszerzésére törekedtek. Véleményünk szerint a folyamatban jelentős szerepet játszott az uralkodó 1918. október 16-án kiadott, „Hűséges osztrák népeimhez...” kezdetű manifestuma, amelyet másnap közölt a *Wiener*

Zeitung, majd onnan átvette a *Budapesti Hírlap* is.¹ Az uralkodó akaratát mint a politikai legitimitás forrását statuáló irat teljesen átértelmezte a központi államhatalom intézményeinek addigi kizárólagos legitimitását. Azon „alapelveknek a szellemére” hivatkozva, „amelyeket a szövetséges uralkodók békejavaslatukban magukévá tettek”, kijelentette, hogy a birodalom „népeinek akaratához képest szövetségi állammá alakul át, amelyben minden néptörzs saját külön állami közösséget alkot letelepülési területén”. Miközben rögzítette, hogy a fenti deklaráció „a magyar szent korona országainak integritását semmi tekintetben sem érinti”, egyértelműen síkra szállt a mellett, hogy „minden nemzeti külön államnak biztosítja önállóságát”. A kiáltvány így ellentétes törekvések hivatkozási forrásává válhatott, hiszen a föderalizálás útját követő, a területi integritást védő, ugyanakkor a nemzetállami önállóságot mint immár legitim törekvést követő csoportok is idézhettek belőle saját céljaiknak megfelelő gondolatokat. Ráadásul az uralkodó kinyilvánította: „amíg ez az átalakulás törvényes úton végbemegy, a meglévő intézmények a közérdek megvédése végett változatlanul fennmaradnak”. Tehát az alkotmányos parlamentáris felhatalmazással rendelkező kormányhatalom jogosítványait is fenntartotta, akkor, amikor a birodalom nemzeti legitim módon törekedhetett ugyanazon jogkörök gyakorlására az immár uralkodói jóváhagyással és széles jogkörrel felruházott nemzeti tanácsok keretei között. „A népeket, amelyek az önrendelkezés jogán az új birodalom építményének részei, fölhívom, hogy nemzeti tanácsaik útján vegyenek részt a nagy munkában [...] a népek érdekeit egymással szemben és a kormánnyal való érintkezésben érvényre juttassák” – áll a császár és király manifestumában (kiemelés tőlem – L. T.).

Azzal, hogy a közrend fenntartásának feladatát a nemzeti tanácsokra ruházta át, a „*Völkermanifest*” megfosztotta az erőszak legitim gyakorlásának monopóliumától a bécsi és budapesti kormányokat. A nemzeti tanácsok – az általuk létrehozott és működtetett nemzeti gárdák által – immár a legitim erőszak kizárólagos gyakorlására tarthattak igényt az önrendelkezés elve alapján „saját autoritásuk alatt álló területnek” tekintett országrészekben. Pontosan ez következett be, amikor 1918. október 31-én a Krakkói Katonai Parancsnokságot átadták a Lengyel Likvidációs Bizottságnak, a K.u.K. flottát pedig a Délszlávok Nemzeti Tanácsának. Másnap az Ukrán Nemzeti Tanács átvette a Lemberg városa feletti ellenőrzést, míg Sarkotić vezérezredes, Bosznia-Hercegovina kormányzója átadta a hatalmat a Bosnyák Nemzeti Tanácsnak. Ugyancsak november 1-jén a Román Nemzeti Tanács bejelentette, hogy az október 16-ai uralkodói rendelet alapján igényt tart az ország románok lakta területeire, ahol a Román Nemzeti Gárda felel a közrend biztosításáért. November 6-án a Bukovina feletti ellenőrzést az Ukrán Nemzeti Tanács és a Román Nemzeti Tanács képviselői megkapták Erzdorf gróftól.

A különböző nemzeti gárdák a közrend fenntartására jöttek létre (gondoljunk csak a Iuliu Maniu leszerelt tüzérezredes által szervezett Román Nemzeti Gárda egységeinek működésére Bécsben), ám gyakorlatilag az államhatalom központi szerveivel párhuzamosan létező hatalmi entitások, azaz a nemzeti tanácsok erőszakszerveivé váltak. Így a Román Nemzeti Gárda egységei is sikerrel tartottak igényt a legitim erőszak gyakorlására, amelyet csak felerősített a Román Királyi Hadsereg erdélyi felvonulásának kezdete. Ezzel szembeállítható, teljes értékű magyar hadsereg az 1918–1919-es időszak kezdeti szakaszában nem létezett. Önálló magyar haderő még a Károlyi Mihály vezette kormány első hadügyminisztere,

Linder Béla alatt sem állt fel, annak szervezése végül csak Bartha Albert és Böhm Vilmos, majd Stromfeld Aurél nevéhez fűzve későn (vagy elkésve) indult meg.² Míg 1918 októberében a frontról hazatérő osztrák és magyar katonák nagyobb része semmiféle nemzeti (állami) érdekű fegyverhasználatra nem volt fogható, kisebb részük pedig a pártok politikai erőszakszerveibe szivárgott át, addig a Bécsben és Prágában tevékenykedő erdélyi román politikusoknak és katonatiszteknek sikerült rendezett egységeket szervezniük a közös haderő román nemzetiségű katonáiból. A Román Nemzeti Gárda mindkét nagyvárosban sikerrel lépett fel a közrend fenntartása érdekében, presztízst és hiteles politikai fellépést biztosítva a később az említett politikusok által is szervezett és vezetett Román Nemzeti Tanácsnak. A Román Nemzeti Gárda magja Iuliu Maniu, Traian Popa és Ion Boeriu vezetésével Bécsből Aradon át vonult Erdélybe, hogy ott a román lakta településekről kiindulva – egyre növekedő létszámmal – mind nagyobb terület felett biztosítsa autoritását, és ezzel lényeges szerepet játsszon az 1918–1919-es időszakban.³

Károly császár és király 1918. október közepén közzétett koncepciója, azaz a megegyezéssel, az uralkodóház iránt lojális társnemzetek közötti föderatív megoldásra tett kísérlet nem csupán nem váltotta be a hozzá fűzött (felettébb idealista és a korszellemet meghatározó nacionalizmusok valódi célrendszerével nem számoló) reményeket, de éppen az eredendő célkitűzéssel ellentétes centrifugális erőknél kedvezett, legitimitást és intézményes kereteket nyújtva nekik. Az uralkodói akaratra hivatkozva összehívott nemzetgyűlések a wilsoni elvek alapján szuverén nemzetállamok létrejöttét határozták el. 1918. október 28-án Prágában a Cseh-Szlovák Nemzeti Tanács kikiáltotta a Csehszlovák Köztársaságot, másnap Zágrábban a Horvát-Szlavón Nemzetgyűlés

kimondta a „szlovének, horvátok és szerbek államának” megalakulását. Ugyanakkor nem csupán a Monarchia föderatív átalakítása és megőrzése került veszélybe, hanem maga az alkotmányos monarchia mint államszervezési forma is. Azt követően, hogy Bécsben a köztársaságpárti tömegmozgalom hatalomra juttatta Karl Renner koalíciós kormányát, és 1918. október 30-án megalakult – a rövidesen formailag is köztársasággá váló – Német-Ausztria⁴, a monarchia intézménye már semmiféle tényleges hatalommal nem rendelkezett.

Budapesten 1918. október 31-én a Magyar Nemzeti Tanács (formailag a koalíciót alkotó három párt) politikai bizalmát élvező Károlyi Mihály vezette kormány megalakulásával szintén átlépte a Rubicont: gyakorlatilag a köztársasági államszerveződést célzó erők kezébe került a hatalom. A (nép) köztársaság kikiáltásával egy időben, 1918. november 16-án az Országgyűlés Képviselőháza feloszlottnak nyilvánította magát, a Főrendiház pedig ugyanezen a napon berekesztette a tanácskozásait.⁵ Mivel Károlyi Mihály köztársasági elnökségének időszakában népképviseleti szerv nem jött létre, a magyar állam törvényhozói jogkörét maga a kormány gyakorolta. E körülmények tükrében felértékelődött az alternatív hatalmi legitimációforrást jelentő, egyben a döntéshozás folyamatában kontrollhatalmat gyakorló Budapesti Munkás- és Katonatanács szerepe. Választott törvényhozó szerv csupán az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság idején jött létre – az áprilisban megválasztott és júniusban összeülő Tanácsok Országos Gyűlése. A kommün bukása (augusztus 1.) után aztán az 1920 januárjában megtartott választásokat követően jött létre az egykamarás nemzetgyűlés.

A Tanácsköztársaság időszakában a proletárdiktatúra bevezetése és az egységes hatalomgyakorlás intézményesítése céljából a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP)

egyesült a Kommunisták Magyarországi Pártjával, egységes állampártot hozva ezzel létre. A Tanácsköztársaság összeomlásával ez a szervezeti egység megszűnt, a szociáldemokraták pedig igyekeztek eltávolítani magukat a diktatúra időszakának emlékezetétől. Mindezek tükrében lényeges körülményt jelent, hogy a Román Nemzeti Tanács által előkészített gyulafehérvári román nemzetgyűlés keretében közösen fejtette ki tevékenységét a polgári liberális és nacionalista doktrína híveit egyesítő Román Nemzeti Párt, valamint a Magyarországi Szociáldemokrata Párt román vezetőinek csoportja.

A magyarországi román pártok és a Monarchia összeomlása

A Román Nemzeti Párt (RNP) a dualizmus időszakában a magyarországi román nemzeti közösség képviselete és politikai integrációja érdekében tevékenykedett a magyar államszervezet és az alkotmányos parlamentarizmus keretei között. A 20. század elején, a kiegyezést meg nem történtnek tekintő, passzívista korszak lezárását követően a román elit stratégiája lényeges fordulatot vett, és attól kezdve a fennálló politikai rendszer keretei között próbált megoldást találni a kisebbségi lét alapkérdéseire. Az 1918. október 12-én az RNP által közzétett nagyváradi nyilatkozat azonban már új koncepciót tükrözött: a dualista monarchia román nemzetiségű lakosainak nevében a párt fenntartotta magának az önrendelkezés jogát. Október 18-án, a budapesti országgyűlésen Alexandru Vaida-Voevod már a nemzeti önrendelkezés elvének gyakorlását követelte a magyarországi románok számára – akiket szerinte kizárólagosan az RNP képviselt.

A román szociáldemokraták, akárcsak Karl Renner vezette osztrák elvtársaik, távol álltak mindenféle szovjet típusú radikális internacionalizmustól. Ezt maga Kun Béla is megtapasztalhatta 1918 novemberének második felében, amikor Bécsben átadta Lenin személyes üzenetét, és megpróbálta megnyerni Friedrich Adlert a kommunizmus ügye számára. Adler azonban, akárcsak Otto Bauer, Karl Renner és más osztrák szociáldemokrata vezetők, alapvetően kételkedtek a lenini projekt sikerében. „Ausztriában nem a szocializmus van napirenden, hanem a demokratikus köztársaság felépítése a császárság romjain. Amit az oroszok vérrel és szenvedéssel érnek el, azt ők demokratikus eszközökkel fogják kivívni. Aki pedig felelőtlen és kilátástalan megmozdulásokra biztatná az osztrák munkásokat, az egyszerűen kalandor, a munkásosztály ellensége” – fogalmazott Kun Béla biográfiájának szerzője.⁶

A román szociáldemokraták az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának időszakában lassan kikristályosodó álláspontjukat arra a meggyőződésükre építették, hogy együtt és egy időben megvalósítható a munkásság és parasztság társadalmi, gazdasági felemelése és a népnek nemzetként való emancipációja, minden elnyomástól való felszabadítása. Azaz a nemzeti önrendelkezés a nép felemelkedésének lényegi elemeként jelent meg elképzelésükben. Nézetük szerint a román nemzetiségű munkásokat és agrárproletariátust meg kellett ismertetni a román irodalmi nyelvvel és irodalommal, illetve a nép történelmi múltjával. Ennek egyik keretként mindeült intézményesíteni kellett a román szakszervezeti csoportokat és párt szekciókat – vallotta Iosif Jumanca, a román szociáldemokraták egyik meghatározó vezetője.⁷

1918 októberében a román nép egyetlen államalkotó közösségként történő egyesítése már alapelveként jelent meg a szociáldemokratáknál, méghozzá úgy, hogy az egység keretei

közt a többség akarata érvényesüljön. Ezért az egyenlő és titkos választójog kiterjesztését követelték, a népjólét biztosítása érdekében pedig az oktatási intézményháló kiterjesztését, valamint radikális földreform és adóreform bevezetését látták szükségesnek. Egyetértettek az MSZDP kiáltványával, amely egyenlő állampolgári jogokat ígért minden együtt élő nemzeti közösség tagjának, azt remélve, hogy saját hazájuknak tekintik majd Magyarországot. Román értelmezés szerint az MSZDP 1918. október 13-án tartott rendkívüli kongresszusán Kunfi Zsigmond már arról beszélt, hogy amennyiben nem sikerül a jogegyenlőséget biztosító új államszervezet létrehozása, a pártnak el kell ismernie a más nemzetiségű elvtársaiknak a magyar államtól való elszakadás jogát is.⁸ Ion Flueraş és Iosif Jumanca ellenezte a szociáldemokraták és a polgári pártok koalíciós fellépését, azzal érvelve, hogy utóbbiak a polgárság érdekeinek átmentésén fáradoznak, és ennek érdekében a magyar állam integritásának jelszava mögé bújva keresnek legitimációs forrást, amely az MSZDP-t is magával ragadhatja.⁹ Ekkor még lehetségesnek tartották a szubszidiáris államkeretek intézményesülését, azaz egy olyasfajta önrendelkezést, amely a románok lakta magyarországi területekre, Erdélyre, Bánságra, Bukovinára, valamint később Besszarábiára és a Román Királyságra is kiterjeszthető föderatív államszervezet keretei között valósulhatott volna meg.

1918. október 29-én Budapesten került sor a román szociáldemokraták és az RNP képviselőinek egyeztetésére, amely után – az uralkodó kiáltványára hivatkozva – bejelentették: a másnap megalakuló Román Nemzeti Tanács kizárólagos jogot formál Magyarország románok lakta területeinek közigazgatása fölött, és a budapesti kormánnyal, illetve a Magyar Nemzeti Tanáccsal egyenrangú legitimitású szervezetként értelmezi saját magát.¹⁰ A Román Nemzeti Tanács, amelyet

hat szociáldemokrata és hat nemzeti párti képviselő alkotott,¹¹ 1918. október 31-én áthelyezte központját Aradra, ahol a kinyilvánított elveket rögvessé át is ültette a gyakorlatba: elkezdte elmozdítani a magyar közigazgatás képviselőit, és egyedüli legitim erőszakszervnek a Román Nemzeti Gárda egységeit tekintette – egyelőre a románok lakta területeken.

Mindezzel együtt a román szociáldemokraták novemberben még nem voltak teljesen meggyőződve arról, hogy a progresszívnek ítélt Károlyi Mihály vezette Magyarországgal szemben a Román Királyság lenne a céljaik elérésére alkalmas államkeret. Lényeges szempont volt ugyanakkor, hogy az utóbbi keretek között a román nép egészének együttes felemelésén munkálkodhattak a jövőben. Ion Flueraş és társai Károlyi Mihályt „tisztességes szándékoktól vezetett, őszinte politikusnak” tartották, aki ugyanakkor saját kormányát sem tudta kézben tartani és következetesen vezetni, már csak azért sem, mert nem tudhatott maga mögött egy tömegpártot, így más pártok és politikai közösségek játszmáinak tárgyává vált.¹² Különösen aggasztotta a román szociáldemokratákat az a tény, hogy az erdélyi intézmények élén a Károlyi Mihály-féle Magyar Nemzeti Tanáccsal ellentétes meggyőződésű személyek befolyása is érvényesülhetett, és véleményük szerint a magyar szociáldemokraták is foglyává váltak a területi integritást mint alapelveket hangoztató politikai diskurzusnak. A Jászi Oszkár és a Román Nemzeti Tanács közötti tárgyalásokon Apáthy Istvánt csak „megfigyelőként” voltak hajlandók megtűrni, más különben távolmaradásukkal fenyegetőztek. Bokányi Dezső nyílt kiállása a Jászi-féle terv mellett végül arra a következtetésre juttatta őket, hogy a magyar szociáldemokraták a polgári nacionalizmus útjára léptek.¹³

November 13. után a román szociáldemokraták egyértelműen a Román Királyság keretei közötti egyesülést tartot-

ták követendőnek, noha aggódva tekintettek a jövő felé is. A reakciós, elnyomó rendszerként értelmezett okiráltságviszonyok arra késztették őket, hogy egyelőre Erdély, a Bánság, a Kőrösvidéke, Máramaros és a magyarországi román lakta területrészek autonóm egységének megőrzése mellett álljanak ki mindaddig, amíg kellő biztosítékot nem kapnak arra, hogy Románia valóban demokratikus államszervezetté válik, radikális földreformot hajtanak végre, és intézményszerűsülhet a népakarat.¹⁴ Ezen fenntartásaikkal együtt, egységben a Román Nemzeti Párt vezetőivel, Iosif Jumanca és Ion Flueraş hozzájárultak az 1918. december 1-jén Gyulafehérváron tartott román nemzetgyűlés határozataihoz, amely a Román Királysággal való egyesülés mellett egy sor biztosítékot is tartalmazott.¹⁵ Meggyőződésükké vált: távolmaradásuk esetén hosszú évtizedekre elvesztették volna a román néptömegek támogatását.

1918. december 2-től az új nevet választó (Erdélyi Szociáldemokrata Párt – Partidul Social-Democrat al Transilvaniei) és a központi vezetőséget Budapestről Nagyszebenbe átköltöztető szocdemek kulcsszerepet játszottak az Erdélyi Kormányzótanács (Consiliu Dirigent) tevékenységében. Ez utóbbi Erdély közigazgatásának ideiglenes központi szerveként, egyféle regionális kormányként alanyi jogon kívánt részt venni a Román Királyság államszervezetébe való integrálással kapcsolatos döntések meghozatalában, azt gondolva, hogy intézményszerűsített jogkörét az új államszervezet keretei között is megtarthatja.¹⁶ A román szociáldemokraták szerint az egyesülést követően kellett megkezdődnie a polgári demokratikus átalakulásnak, amely nemcsak a parlamentáris demokrácia megvalósítását, az általános választójog kiterjesztését, valamint a gyűlekezési és szólásszabadság érvényre jutását, de a nagyvállalatok társadalmi tulajdonba vételét, a munká-

sok jogainak kiszélesítését, valamint a radikális föld- és adó-reform bevezetését is jelentette. Ezzel együtt sem kívántak az orosz bolsevizmus útjára lépni, így a Magyar Tanácsköztársaságban való szocdem szerepvállalás végleges szakadást jelentett a magyar és román szociáldemokrácia között.¹⁷

*Erdély 1918–1919 – korabeli erdélyi román
és ókirályságbeli szempontokból*

Az 1918. november 3-án aláírt padovai fegyverszünet és a november 13-án megkötött belgrádi katonai egyezmény között eltelt időszakban a Román Nemzeti Tanács helyzetét alapvetően befolyásolta, hogy november 9-én az új román kormány¹⁸ elrendelte a mozgósítást, majd november 10-én, egyetlen nappal a német fegyverszüneti szerződés életbelépése előtt I. Ferdinánd király kiadta a hadba lépésre vonatkozó parancsot. Miután november 12-én Német-Ausztria „demokratikus köztársasággá” alakult, a román vélemény egyértelművé vált: a magyar delegációval történt aradi találkozón, minden érdemi tárgyalás és egyeztetést mellőzve, a Román Nemzeti Tanács Jászi Oszkár tudomására hozta a magyar államtól való teljes elszakadást.¹⁹ Ezzel egy időben a magyar kormány küldöttsége aláírta a belgrádi katonai egyezményt, amely a demarkációs vonal erdélyi szakaszát lényegében a Nagy-Szamos–Maros vonalán állapította meg. November 15-én a Román Nemzeti Tanács december 1-jére összehívta a román lakta területek küldötteinek nemzetgyűlését. November 22-én Máramarosszigeten már sikeresen mozgósítottak egy kisebb tömeget, amely román nemzeti zászlókkal felvonulva egy napra szimbolikusan birtokba vette a várost,

és kinyilvánította a máramarosi románoknak a Román Nemzeti Tanács döntéseivel való egyetértését.²⁰

A Károlyi-kormány november 24-i kiáltványában az autonómia és a demokratikus szabadságjogok ígéretével még egyszer kísérletet tett a magyar állam területén élő nemzetiségek megnyerésére, azoknak a közös államszervezet keretein belül tartására – sikertelenül. Másnap ugyanis a Szláv Nemzetgyűlés kimondta a dél-magyarországi megyék csatlakozását a délszláv államhoz, és ezzel lényegében megindult a szerb-román verseny a Bánságért. 1918. november 28-án Csernovicban a bukovinai román, német és lengyel nemzeti tanácsok képviselőinek, valamint a ruténok küldötteinek közös kongresszusa határozatot hozott arról, hogy Bukovina feltétel nélkül egyesül Romániával. Ezt távirati úton azonnal közölték a Jászvásáron tartózkodó I. Ferdinánd román királlyal és kormányával is. Ennek a lépésnek azért volt jelentősége, mert a szovjet-orosz katonai jelenléttel szemben a román királyi haderő védnöksége alá helyezte a régiót.²¹ Nem véletlen, hogy a Romániába akkreditált francia és olasz diplomáciai képviselők rögtön üdvözölték a döntést. A Román Királyság egyre fontosabb szereplője lett az antant küszöbönálló katonai felvonulásának Szovjet-Oroszország ellen. Éppen Bukovinának a Román Királysággal való egyesüléséről szóló döntést megelőző napon érkezett utasítás Párizsból, a Franchet d’Esperey vezette legfelsőbb parancsnokságról Henri Mathias Berthelot részére, hogy azonnal „lépjen akcióba” Dél-Oroszország területén, és a román hadsereg bevonásával zárják gyűrűbe Szovjet-Oroszországot.²² Mindez felértékelte a román állam geostratégiai értékét az antant előtt.

1918. december 1-jén Gyulafehérváron a román nemzetgyűlés határozatot hozott arról, hogy Erdély, Kőrösvidéke, Máramaros és Magyarország román lakta területei egyesülnek

a Román Királysággal. A „nemzetek önrendelkezésének” wilsoni elvére hivatkozva ugyanakkor kimondták, hogy e területek más nemzetiségű lakosainak biztosítani kell kollektív jogait, nyelvi, kulturális és vallásfelekezeti autonómiáját. Emellett kötelezettséget vállaltak a parasztság érdekeivel egybeeső, radikális földreform megvalósítására, valamint a munkásság státusának kodifikációjára is, amely megfelel a „legfejlettebb nyugati ipari államok jogrendjének”.²³ A gyulafehérvári gyűlésen létrehozott Nagy Nemzeti Tanács (Marele Sfat Național) 1918. december 2-án határozott az Erdély, Bánság és Magyarország román lakta vidékei Kormányzótanácsának (Consiliu Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria) létrehozásáról és működési szabályzatáról.²⁴ A kormányzótanács az e területek fölötti hatalmi szervként, ideiglenes regionális kormányzati, közigazgatási és népképviselői testületként határozta meg magát – amiképpen azt a Román Nemzeti Tanács már a gyulafehérvári gyűlés előestéjén felvázolta, ezzel is megnyugtatta a testület szociáldemokrata tagjait, akik a Román Királysággal való feltétlen és azonnali egyesülést fenntartásokkal fogadták.

A kezdetben 15 tagú testület²⁵ még aznap megkezdte tevékenységét: 12 igazgatóságot (Resort), kvázi minisztériumot állítottak fel: Iuliu Maniu a belügy, Vasile Goldiș a vallás- és közoktatásügy, majd az együtt élő nemzetiségek és vallási közösségekkel való kapcsolatok, Ștefan Cicio-Pop a hadügy és a közbiztonság, Alexandru Vaida-Voevod a külügy és a sajtóval való kapcsolatok, Ioan Suciș az alkotmányozás előkészítése, Aurel Lazăr az igazságügy, Emil Hațieganu a törvényelőkészítés és a kodifikáció, Aurel Vlad a pénzügy, Victor Bontescu a mezőgazdaság, Romul Boilă a közmunka, a posta, a távíró és a közellátás, Ion Flueraș a szociális és közegészségügy, Iosif Jumanca pedig az iparfejlesztés területéért

lett felelős. Vasile Lucaciu, Octavian Goga és Valeriu Braniște azon a napon távollétük miatt nem lettek nevesítve reszortfelelősként, így egyelőre „tárca nélküli” tagokként, majd a többi tag mellé beosztva tevékenykedtek. A kormányzótanács üléseit december 9-éig Gyulafehérváron tartotta, ezt követően áttette székhelyét Nagyszebenbe, majd 1919 őszén az igazgatóságok Kolozsvárra költöztek. A kormányzótanács itt működött 1919–1920 fordulójáig.²⁶

1918. december 10-én a kormányzótanács határozatot hozott a közigazgatási alkalmazottaknak a román állam melletti hűségeskü letételére vonatkozó kötelezettségéről.²⁷ Másnap közzétett kiáltványában a kormányzótanács hitet tett a gyulafehérvári nyilatkozatok megvalósítása, az egyetemes, általános és titkos szavazati jog bevezetése, a teljes sajtó- és gyülekezési szabadság mellett. A radikális földreform tervezetét is igyekezett a gyakorlatba átültetni 1919 elején. A Budapesten tartózkodó Erdélyi Jánoson keresztül Károlyiékát is tájékoztatták a gyulafehérvári határozatokról és a kormányzótanács létrejöttéről, a magyar kormány azonban a belgrádi katonai egyezményre hivatkozva elutasította a közigazgatás fölötti ellenőrzés átadását az érintett területeken.²⁸ Károlyi Mihály 1918. december 7-én kormánybiztosnak nevezte ki Apáthy Istvánt, aki az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöki tisztségét is betöltötte. December második felében Kolozsvárott elkezdődött a későbbi székely hadosztály magvát adó egység szervezése. A városban 1918. december 22-re összehívott magyar nemzetgyűlés is egyértelműen kinyilvánította, hogy továbbra is a magyar állam részeként képzelel el Erdély jövőjét. Ezt megelőzően a Tordán tartózkodó Neculcea tábornok megüzente az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács vezetőinek, hogy a Román Királyi Hadsereg egységei rövidesen bevonulnak Kolozsvárra. December 23-án Henri Mathias Berthelot

tábornok, a Román Királyság területén működtetett francia katonai misszió vezetője jegyzékben közölte a magyar kormánnyal, hogy a román hadsereg felhatalmazást kapott a belgrádi katonai egyezményben meghatározott demarkációs vonal átlépésére. 1918. december 24-én bekövetkezett a város román katonai megszállása. (A környékbeli románok már korábban üzentek a Nyugati Szigethegységben élő, az 1848–1849-es véres összecsapások kapcsán hírhedtté vált mőcoknak, akik azt válaszolták, hogy „égnek a vágytól, hogy végre Kolozsváron lássák magukat”).²⁹

Apáthy István, Henri Mathias Berthelot és Neculcea tábornok között megegyezés született, hogy egy semleges övezetet alakítanak ki a nyugat felé távozó Székely Hadosztály ellenőrzése alatt álló területek, illetve az előrenyomuló Román Királyi Hadsereg által megszállt Dés, Szamosújvár, Kolozsvár városok által képzett vonal között.³⁰ Amiképpen a Bánságban 1918–1919 fordulóján az Arad–Temesvár–Lugos övezetébe felvonuló francia hadsereg egységei biztosították, hogy a szerbek keleti irányú és a románok nyugati irányú bevonulása ne vezessen a két szövetséges közti közvetlen katonai összetűzésig, ugyanúgy román–magyar viszonylatban egy semleges övezet pacifikálhatta volna a kalotaszegi és szilágysági vidékeket, ameddig a békekonferencián nem születik döntés a végleges határokról. Ám nem így történt: Kolozsvár román megszállása után a Román Királyi Hadsereg egységei tovább nyomultak nyugat felé. Az ekképpen elkerülhetetlenné váló, Zilah melletti összecsapásokra hivatkozva, 1919. január 15-én végül Apáthy Istvánt tartoztatták le, Kolozsvárt pedig megsarcolták.³¹

I. Ferdinánd román király 1918. december 26-án kihirdetett dekrétuma rögzítette a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatainak első pontjában megnevezett területek

egyesülését a Román Királysággal, azaz a határozatok többi pontjának jogi erejűvé tétele egyelőre nem történt meg. A román parlament két háza végül csak 1918. december 29-én fogadta el azt a törvényt, amely kimondta Erdély egyesülését a Román Királysággal.³² Ugyanakkor a kormányzótanács jogkörét „a közügyek vitelére, korlátozott időszakra, ideiglenes és átmeneti” jellegűként határozta meg.³³ A kormányzótanács négy miniszteri tárcát kért a központi román kormányban, ám végül csak három, tárca nélküli miniszteri helyet kapott: Alexandru Vaida-Voevod és Ștefan Cicio-Pop 1919. január 21-én tette le a hivatali esküt, Vasile Goldiș pedig 1919 márciusában foglalhatta el a helyét a kabinetben.³⁴ Egy év múlva, 1920 tavaszán már csak két erdélyi tagja volt az Averescu tábornok vezette román kormánynak Vasile Goldiș és Octavian Goga személyében.

Mint említettük, a kormányzótanács először 1918. december 10-én határozott a hűségeskürről, 1919. január 28-án pedig már minden felsőbb beosztású közigazgatási alkalmazottat kötelezett annak letételére.³⁵ Február 1-jén már az alacsonyabb beosztású közalkalmazottaknak is előírták a hűségeskü, aki pedig nem volt hajlandó a román állam keretei között dolgozni, azt el kell távolítani hivatalából.³⁶ Ezzel párhuzamosan a kormányzótanács a hatásköre alá tartozó megyék élére román prefektusokat kezdett kinevezni.³⁷ Első körben, 1918. december 29-én Fogaras, Szeben, Hunyad, Fehér, Torda-Aranyos, Beszterce-Naszód, Nagykovácsly kapott új, román előljárót. 1919 januárjában már Kiskovácsly, Maros-Torda, Kolozs, Szolnok-Doboka, Csík, Háromszék és Brassó megyék élén is a kormányzótanács által kinevezett személyek álltak. Március 27-én Szilágy, Szatmár, Bihar, Arad, április 28-án Máramaros, majd 1919. május–júniusban Csanád, Békés, valamint Temes és Torontál megyébe érkezett román prefektus. Udvarhely

megye élére ugyanakkor csak 1920. február 4-én kapta meg hivatalos kinevezését (igaz, visszamenőleges hatállyal, 1919. november 1-től számolva) az addig a kormányzótanács különdötteként szereplő Valer Neamțu. A megyei jogú városok (municipiumok) élére a kormányzótanács a polgármesterek helyett a megyeiekétől eltérő jogkörű, de elnevezésében azonos prefektusokat állított: ők Kolozsvárott és Nagyszebenben 1919. január 11-én, Marosvásárhelyen január 16-án, Aradon és Nagyváradon szeptember 23-án, Temesváron pedig október 2-án foglalták el hivatalukat.³⁸

A magyar közalkalmazottak 1919 januárjában először Kolozsvárott, majd Marosvásárhelyen és Szolnok-Doboka megyében sem voltak hajlandók letenni a hűségesküt, és sorra léptek ki hivatali állásukból.³⁹ A Kolozsvárra érkező Patey francia tábornoknál az elmozdított magyar városvezetés és a szociáldemokraták is tiltakoztak, mindhiába: a „fennálló háborús helyzetre” való tekintettel a francia tábornok szükségesnek és méltányosnak tekintette a hűségesküt. 1919. február 15–18. között a városba látogató Sangnier francia alezredes a közhivatali alkalmazottak felvétele és munkába állítása terén tapasztalt nehézségek „túllépéséről” írt – ami azonban nem jelenti azt, hogy ténylegesen megoldódott a kérdés, inkább az valószínűsíthető, hogy a hatóságok számára időközben adódott más, sürgősebb gondok által meghaladottá vált.⁴⁰ Más területekről szóló jelentések tanúsága szerint ugyanis márciusban a Fehér, majd a Kisküküllő megyei közalkalmazottak jelentették be, hogy kilépnek hivatalukból.⁴¹ A helyzettel szembesülő román prefektus a kormányzótanácshoz fordult segítségért, és csak „energikus fellépéssel” tudták biztosítani a közintézmények további működését.

Szatmárnémetit 1919. április 19-én szállta meg a román hadsereg. Nagy Vincét, a Károlyi-kormány volt belügymi-

niszterét letartóztatták, és túszként Dél-Erdélybe szállították. Visszaemlékezéseiben érzékletesen írta le élményeit és a kormányzótanács egyre szűkülő mozgásteréről szóló tapasztalatait.⁴² Nagyváradra a román katonaság csak a „csucsai front” összeomlását követően, 1919. április 20-án vonulhatott be. A helyi Román Nemzeti Tanács nyomban igyekezett átvenni a közigazgatás feletti ellenőrzést. A kormányzótanács által kiküldött Aurel Lazăr április 24-én érkezett meg a városba, s Coriolan Popot nevezte ki a város és Bihar megye prefektusának. A hűségeskü kötelező letétele után a hivatali nyelv a román lett, a közhivatalnokok számára kötelező nyelvkurzust vezettek be. Nagykárolyt 1919. április 27-án szállták meg a románok. Az előző nap Szatmárra érkező Iuliu Maniu, a kormányzótanács elnöke másnap személyesen tett látogatást a városban. 1919. április 28-án iktatták be Máramarossziget első román prefektusát. Ezzel párhuzamosan Szilágy megye is átesett ugyanezen a folyamaton. 1919 nyarán Békés, Csanád és Ugocsa megyék is román prefektust kaptak. A kivonulást követően, 1920. április 7-én a román hatóságok megállapították, hogy „Békés megyéből, Csanád megye nagyobb részéből és Ugocsa megyének a nem román állam alá eső részéből az evakuálás befejeződött”.⁴³ A trianoni békeszerződés értelmében a Román Királyság fennhatósága alatt maradó Csanád megyei részeket Arad megyéhez, az Ugocsa megyei településeket pedig Szatmár megyéhez csatolták.

Mindezt kiegészítették azok az erőfeszítések, amelyek a magyar közösség intézményrendszerét igyekeztek a román kulturális identitás építésének és ápolásának szolgálatába állítani.⁴⁴ A kormányzótanács Oktatás- és Vallásügyi Igazgatósága (Resortul pentru Educație și Religie al Consiliului Dirigent) már 1919 elején kezdeményezte az akkor elvileg még magyar

polgári igazgatás alatt álló területeken az iskolahálózat román vezetés és ellenőrzés alá vételét, új román iskolák alapítását, továbbá a román nemzeteszme terjesztését elősegítendő gyorstanfolyamok indítását a román nyelv, történelem, földrajz és polgári nevelés oktatóinak. 1918 decembere és 1919 szeptembere között az igazgatóság 1306 állami elemi iskola, 20 líceum, 40 polgári és 8 reáliskola fölött szerzett rendelkezést, és az intézményekben a Román Királyságból hívott tanítók és tanárok is tevékenykedtek. Az igazgatóság ezenfelül felügyelete alá vett 11 képzőművészeti és szakiskolát, megnyitott hat állami kereskedelmi iskolát, és kiterjesztette ellenőrzését a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre és a Nemzeti Színházra is. Ezzel egy időben a kormányzótanács hűségeskü letételéhez kötötte az oktatói tevékenység folytatását is, ennek elmaradása esetén pedig retorziókkal sújtotta az egyes tanárokat vagy a teljes tanári kart.⁴⁵ Az 1920. április 2-ai felosztásáig a kormányzótanács összesen 1611 iskolát vett át más nemzetiségektől és működtetett román oktatási intézményként.⁴⁶ (Miközben 1914-ben 2392 román egyházi iskola működött Erdélyben.⁴⁷)

Ezzel együtt az 1919. évi romániai választások idején bizonyos román pártok éles kritikákat fogalmaztak meg a kormányzótanács tevékenységével kapcsolatban. 1919 augusztusában Octavian Goga is úgy fogalmazott, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásával a kormányzótanács tevékenysége alapvetően okafogyottá fog válni. A Nemzeti Liberális Párt minden regionális partikularizmust és önkormányzatot az egyesítés kiteljesítése és a központosított román nemzetállam érdekében ellentétesnek tartott. 1919. november 9-én és 13-án a kormányzótanács maga is foglalkozott a felosztás lehetőségével. Maniu azonban még 1920 januárjában is hangot adott azon meggyőződésének, hogy a kormányzóta-

nács felosztásának ideje még nem jött el, hiszen nem született meg a gyulafehérvári határozatokat is magába foglaló új alkotmány, és Erdély közügyeinek rendezése sem nyert megnyugtató megoldást. Ezzel szemben Aurel Vlad és Octavian Goga is felemelte szavát a mellett, hogy az egyesítési törvények elfogadása és a parlamenti választások után a román állam a gyakorlatban is lásson neki az egyesítésnek.⁴⁸ Goga kilépett a Román Nemzeti Pártból, s tárgyalásokat kezdett az Averescu tábornok vezette Néppárttal. 1919. december 24-én a képviselőházban Biberia képviselő felszólította a kormányfőt, hogy rendeleti úton szüntesse be a kormányzótanács működését.⁴⁹ 1920. március 5-én Ioan Borcea képviselő már törvénytervezetet nyújtott be a kormányzótanács megszüntetésére.⁵⁰

Ilyen előzmények után került sor a kormányzótanács fel számolásáról rendelkező 1462 sz. királyi dekrétum meghozatalára 1920. április 2-án, amely két nap múlva a hivatalos közlönyben is megjelent. 1920. április 10-én a kormányzótanács kolozsvári székhelyén megjelent likvidációs testület képviselői előtt Iuliu Maniu tiltakozását fejezte ki a szervezet megszüntetése miatt, majd kijelentette, hogy engedve a felsőbb akaratnak, a kormányzótanács által addig kormányzott és igazgatott területek fölötti hatalmat átadja a bukaresti kormánynak.⁵¹ Mindez úgy történt meg, hogy sem a gyulafehérvári határozatok rendelkezései nem kerültek be a román állam jogrendszerébe, sem az alkotmányozó gyűlést nem hívták még össze. A Iuliu Maniu vezette Román Nemzeti Párt 1920. április 26-án tárgyalásokat kezdeményezett az időközben megalakult Averescu-kormánnyal. Averescu a feltételek nélküli pártegyesülést követelte, ellenkező esetben a kormányzótanács megszüntetését és egy RNP elleni politikai kampány beindítását helyezte kilátásba.⁵²

Az 1923-ban elfogadott alkotmány semmiféle önkormányzatot nem adott azoknak az országrészeknek, amelyek 1918-ban elhatározták egyesülésüket a Román Királysággal, és a helyi román elitek helyett nagyon rövid időn belül kizárólag ókirályságbeli személyek foglaltak el minden kulcspozíciót. Húsz évvel a gyulafehérvári határozatok után az erdélyi románok II. Károly királynak címzett, 1938. december 15-én kelt memorandumában Iuliu Maniu és 50 vezető személyiség hívta fel a figyelmet a szerencsétlen következményekre. Kiemelték, hogy a kormányzótanács megszüntetése után a régió szellemétől, hagyományaitól és lakosságától idegen személyek követték egymást a politikai és közigazgatási hivatalokban, a korlátlan meggazdagodás vágyától vezérelve. Erkölcstelenségükkel és a korrupcióval a legmélyebb érzéseiben sértették meg a régió lakosságát, amelynek morális tisztasága példaértékű volt. Iuliu Maniu ennek következményeként értékelte a gazdasági hanyatlást, és tiltakozott az ellen is, hogy az erdélyieket és a bánágiakat húsz éven át diszkriminatív módon kiszorították a közhivatalokból, nemcsak Bukarestben, hanem Erdélyben és a Bánágban is.⁵³

Magyar és német önrendelkezési törekvések – román retorziók

A Székelyföld lakói a román megszállást már igen korán megtapasztalták. Az 1916. augusztus 27-én kezdődő fegyveres betörés traumája, a menekülthullámmal az Alföldig vetődő székelyek emlékezete, a háborús front több mint másfél évig tartó közvetlen közelsége hosszú időre meghatározó élmények maradtak.⁵⁴ 1918 végén – még Románia hadba lépése

és az újabb román bevonulást megelőzően – Györffy Gyula, Nagy László, Sándor József, Jancsó Benedek, Ugron Gábor, Sebess Dénes és Urmánczy Nándor részvételével Budapesten megalakult a Székely Nemzeti Tanács. Tíz nap múlva Bethlen István fellépésével Erdélyi Székely Nemzeti Tanács jött létre ugyanott. 1918. november 28-án székely nagygyűlést tartottak Marosvásárhelyen, amely alkalmat adott egy Székely Köztársaság tervének meghirdetésére is.⁵⁵ Ez a sajátos államszervezet Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda megye egészét, valamint Brassó, Kolozs, Torda-Aranyos magyar lakta településeit foglalta volna magába. A terv azonban a politikai megosztottság miatt nem váltott ki kellő mozgósító hatást a régió lakosaiban.

A Csíkszeredában 1918. november 7-én megalakult Csík Megyei Nemzeti Tanács nemzetőrséget szervezett, amely a városban még igen, ám a tágabb régióban már korántsem tudta fenntartani a közrendet. Ez utóbbit tanúsítja, hogy a közeli Gyergyószentmiklóson zavargások törtek ki, és Kolozsvárhoz fordultak segítségért a rend helyreállítása érdekében. November 22-én a helyi fegyverraktárt is feltörték. Végül a marosvásárhelyi nemzetőrség vetett véget az anarchiának. Csík megye területén november 12-én jelentek meg a román hadsereg első egységei, november 26-án Csíkszeredára, december elején Gyergyószentmiklósról is bevonultak. A polgári lakosság mozgásszabadságát korlátozták, nőtt az élelmiszerhiány, és botozásra is sor került.⁵⁶

1918. december 5-én Kolozsvárott a Székely Nemzeti Tanács egyesült az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanáccsal, és közös erővel szervezték meg a december 22-én tartott nemzetgyűlést, amely kimondta a régió egységét a magyar állammal. Miután a román haderő átlépte a belgrádi egyezményben rögzített demarkációs vonalat, Paál Árpád a Székely Nem-

zeti Tanács alapítójaként tárgyalásokat kezdeményezett az Erdélyi Kormányzótanács elnöke, Iuliu Maniu személyi titkárával, Romul Boilával, ezek azonban eredménytelenek maradtak. Az erdélyi románoknak a Román Királyság központosító szándékaival szembeni aggódalmi ugyanis nem bizonyultak olyan erősnek, hogy az az erdélyi magyarokkal való közös fellépésre készítse őket. Így a székely önrendelkezési törekvések súlytalanná váltak. Ugyanakkor – mint láttuk – az erőteljes román nemzetépítésnek röpké egy év után az erdélyi román önrendelkezést megtestesítő kormányzótanács is áldozatául esett. Paál Árpádot 1919. január 9-én letartóztatták, és házi őrizetbe helyezték. Áprilisban hadbírótság elé állították, végül azonban felmentették. Augusztus 10-én újból házi őrizetbe helyezték, majd ismét eltávolították Székelyudvarhelyről; előbb a fogarasi internálótáborba került, majd a nagyszebeni hadbírótság elé állították, végül kolozsvári kényszerlakhelyet jelöltek ki számára. A hűségeskü megtagadása miatt 1919 januárjában további 35 tisztviselőt Segesvárra hurcoltak, majd február elején hazaengedtek. 1919. március 11-én Székelyudvarhely város és Udvarhely megye régi iratanyagának jelentős részét Bukarestbe szállították. Sóvidéken lázadás tört ki, amelyet retorziók követtek. 1919 nyarán 151 állami tanító, valamint több városi közalkalmazott tagadta meg a hűségeskü letételét a Román Királyságra. Őket állásukból eltávolították.⁵⁷ Ezzel egy időben megsokasodtak a Román Királyi Hadsereg által végrehajtott rekvirálások, műkincseket helyeztek őrizet alá vagy semmisítettek meg, többeket letartóztattak. Csík megyében krónikus élelmiszerhiány lépett fel.⁵⁸

Az erdélyi szászok esetében az önrendelkezés kinyilvánításának egyik fontos állomása volt Rudolf Brandsch (Sächsische Volkspartei/Siebenbürgisch-Sächsische Zentral-

ausschuss) beszéde a magyar országgyűlésben, 1918. október 23-án. A Hans Otto Roth képviselte „újszászok” vagy „zöld szászok” október 27-én Nagyszebenben határozatot hoztak, amelyben kollektív nyelvi és kulturális jogokat követeltek a magyarországi német nemzetiségnek, és benne saját szász közösségüknek. Két nap múlva az ugyancsak Nagyszebenben tartott kibővített ülésén a Szász Központi Bizottság elnökének Carl Wolff helyett Adolf Schullerust választották meg, és elkezdték a Szász Nemzeti Gárda megszervezését is.⁵⁹ November 10-én Rudolf Brandsch a magyarországi össznémet néptanács, a Deutscher Volksrat für Ungarn nevében lépett fel, ennek alapját a Johann Röser vezette Deutscher Bauernbund alkotta. 1918. november 21–23. között zajlott a Szász Központi Bizottság nagygyűlése, amely várakozva tekintett a fejlemények, azaz a Román Nemzeti Tanács által meghirdetett gyulafehérvári gyűlés elé.⁶⁰ Ez utóbbit követően (december 30-án) a Szász Központi Bizottság csatlakozott a román nemzetgyűlés határozataihoz és a kormányzótanácshoz. Ilyen előzmények után került sor 1919. január 8-án Medgyesen a szász nemzetgyűlésre, 138 küldött részvételével. Kiáltványukban kinyilvánították a szász közösség elkötelezettségét a Román Királysággal való egyesülés mellett, és ezáltal az 1919 utáni folyamatok nyertesévé próbálták tenni a szász közösséget az új állam keretei között.⁶¹

A rendkívül vegyesen lakott Bánság 1918–1919 folyamán a különböző nemzeti közösségek közötti versengés színtere lett. Ennek megfelelően a térség fontosabb központjaiban különböző, párhuzamos hatalmi szervek alakultak, amelyek egymástól eltérő jövőképpel rendelkeztek, és különböző legitimáló politikai diskurzusokat képviseltek. Károlyi Mihály kormányának megalakulásával egy időben Temesváron von Hordt báró, Kórossy György alispán, valamint a közrend

katonai eszközökkel való fenntartásával megbízott Bartha Albert a délről közelítő francia és szerb katonai erők, illetve a magyar állam közé ékelhető „semleges ütközőzóna” létrehozásának ötletével állt elő. Ezzel egy időben Otto Roth ügyvéd, valamint a Magyarországi Szociáldemokrata Párt baloldali szárnyát képviselő Jakobi Kálmán és Tőkés István egy helyi néptanács mint a leendő, Magyarországtól formailag elkülönülő köztársasági hatalmi intézmény megvalósítását szorgalmazta. Közben Aurel Cosma a Román Nemzeti Tanács helyi szerveinek kiépítését tartotta a legfontosabb teendőnek. 1918. november 1-jén a temesvári Szabadság téren összegyűlt tömeg előtt kihirdették a Bánáti Köztársaság megalakulását, amelynek élére Bartha Albert mint katonai főparancsnok és Otto Roth mint a polgári központi intézményrendszer vezetője került. E sajátos államalakulat a Magyarországgal való államközösségben képzelte el jövőjét az új világrendben. Ugyanakkor ténylegesen, közigazgatási értelemben nem gyakorolt autoritást a Bánság teljes területe fölött. A Resicabányára utazó Aurel Cosma a Román Nemzeti Párt álláspontját hirdette: a legfőbb cél a Román Királysággal egyesülni. 1918. november 1-jén a városban közös sváb és magyar népgyűlést tartottak. Lugoson Valeriu Braniște a Román Nemzeti Gárda alakulatait szervezte, és 1918. november 3-án román népgyűlést is tartottak. A szociáldemokrata Petre Bârnău ugyanakkor létrehozta a helyi munkástanácsot. Karánsebesen november 7-én román népgyűlést tartottak, Remus Dobo vezetésével létrejött a helyi Román Nemzeti Tanács és a Román Nemzeti Gárda, miközben Réthy Zsolt egy néptanács szervezésével a Bánáti Köztársaság helyi intézményét próbálta életre hívni. A szerbek abban bíztak, hogy a balkáni francia haderő minél hamarabb megszállja a régiót, felszámolva a magyar állam autoritását, egyben gátját képezve a területre irányuló

román igények érvényesülésének. A helyi szerb közösség vezéregyéniségei, Svetozar Davidov és Georgije Letić⁶² tehát egyaránt nemet mondtak az Otto Roth vezette Bánáti Köztársasághoz és a Román Királysághoz való csatlakozásra is. Az 1918. november 5-én Pancsován megtartott szerb nemzetgyűlés a Bánságot a Szerb Nemzeti Tanács felügyelete alá akarta vonni. Pár nap múlva már a Szerbiával való egyesülést fogalmazták meg végcélként.

Otto Roth tevékenységének eredményeképpen létrejött a Bánság Népeinek Tanácsa. A 190 tagú testület leginkább a helyi svábok támogatására számíthatott, akik ugyanakkor több más szervezet keretei közt is próbálták érdekeiket érvényesíteni. Megemlíthetjük a Jakob Bleyer vezette, 1918. november 1-jén alakult Német–Magyar Néptanácsot (Deutsch-Ungarische Volksrat), valamint a két nappal később, Josef Striegl és Kaspar Muth vezetésével felálló Sváb Nemzeti Tanácsot (Schwäbische Nationalrat).⁶³ A Kaspar Muth vezette sváb népgyűlés egyértelműen támogatta a Bánáti Köztársaság gondolatát. 1918. november 16. után a Magyarországi Népköztársaságban Johann Juncker képviselte a Bánáti Köztársaságot mint a magyar állammal konföderációban álló entitást. A Bánáti Köztársaság kormánybiztosokat nevezett ki Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék élére, és életre hívtak egy 20 tagból álló végrehajtó bizottságot, valamint a Bánáti Néptanácsot, amely a temesvári városi tanács tagjai mellett a különböző pártok, köztük a szociáldemokraták képviselőiből, illetve a helyi munkástanács és katonatanács küldötteiből állt. Egyszer fizetendő különadót vetettek ki a legmagasabb jövedelműekre, lépéseket tettek az éhezés megszüntetésére, valamint határozatot hoztak a közrend fenntartására létesítendő fegyveres testületről (mely kb. 4000 felfegyverzett önkéntesből állt).

A Bánáti Köztársaság azonban alapvetően csak Temesvár környékére tudta kiterjeszteni fennhatóságát. A Klisszura-völgyben például 1918 őszen a Szovjet-Oroszországból visszatért hadifoglyok egy sajátos, önszerveződő intézményt hoztak létre, amely egyszerre volt „oktobrista” és „vörös”, és azt tekintették egyedüli legitim hatalomnak. Kusics és Néaraaranyos (Zlatica) környékén helyi „szovjetek” alakultak. A Nagyszentmiklós melletti Óbesenyőt (Stáři Bišnov) pedig a helyi bolgárok ellenőrizték. Mindemellett parasztzendülések zajlottak Lugos, Csákova, Denta, Gyertyános településeken (a Jebel-, Vojvodinici–Mocioni-, Szalay- és Biszingen–Nippenburg-birtokokon). Csak a statáriális bíróságok felállítása, megtorlások, néha akár kivégzések eszközével lehetett a közrendet visszaállítani.⁶⁴

Ilyen körülmények között zajlott le a Szerb Királyi Hadsereg bevonulása Lugosra (1918. november 14.), majd Temesvárra (1918. november 17.). 1918. november 25-én Újvidéken „össz-szláv” nemzetgyűlést tartottak, amelyen 72 szerb, bunyevác, sokác, krasován, montenegrói és szlovák képviselő kimondta a Bánság, Bácska és Baranya csatlakozását a Szerb Királysághoz. A szerbek megpróbálták feltartóztatni az 1918. december 1-jei gyulafehérvári gyűlésre tartó bánsági román delegációt. A Gyulafehérváron elfogadott határozatok ugyan a Bánság egyesülését is kimondták a Román Királysággal, a kormányzótanács azonban már 1919 elején belátta, hogy a terület egészére nem tudja kiterjeszteni fennhatóságát. Már csak azért sem, mert a szerb haderő után a francia csapatok is bevonultak Temesvárra (1918. december 3.) és Aradra (1918. december 5.).⁶⁵ Az 1918. december 8-án tartott temesvári sváb nemzetgyűlés kimondta a Bánság és Bácska autonómiáját, és felhívta a győztes nagyhatalmak képviselőinek figyelmét arra, hogy az etnikai elv mellett a történelmi, gazdasági, földrajzi

szempontokat is vegyék figyelembe a határok megállapításánál. A Sváb Nemzeti Tanács a közrend biztosítása céljából követelte a svájci mintára szerveződő „Volkmiliz” (népi milícia) felállítását. Az 1918. december 22-én, Kolozsváron tartott erdélyi magyar nemzetgyűlésen a Bánsági Sváb Nemzeti Tanács tagjai is részt vettek, és egyetértettek annak határozataival. December 29-én pedig egy memorandumot adtak át az Aradon tartózkodó Henri Mathias Berthelot tábornoknak, amelyben megfogalmazták azon óhajukat, hogy a Bánságot semmiképp se Szerbiához csatolják.⁶⁶ 1919. január 21-én a bánsági sváb szociáldemokraták is tiltakoztak az ellen, hogy a Bánság nagyobb részét a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolják.

A román és szerb haderő közti incidenstől tartva 1919. január végén a francia csapatok a teljes Kelet-Bánságot is megszállták. 1919. február 20-án a franciák formálisan is felszámolták a Bánáti Köztársaságot, Otto Roth Aradra menekült. Másnap Temesváron Martin Filipont polgármesterré nevezték ki, aki egyben a szerb bánsági *župan* címmel is rendelkezett. Tiltakozásképpen február 21–23. között általános sztrájk tört ki. A helyi lakosság így tiltakozott a szerb befolyás és államhatalmi struktúrák kiterjesztése ellen. A szerb hatóságok erőszakos fellépésének áldozata lett az aninai bányászok egy része.⁶⁷

Guido Gündisch vezetésével 1919. március 6-án alakult meg a Deutsche Landesregierung, amely ekkor még a magyar állam keretei között megvalósítandó területi autonómiát tűzte a zászlajára. A Deutsch-Schwäbische Volkspartei vezetői azonban rövidesen a Román Királysággal való egyesülés mellett szálltak síkra. A Tanácsköztársaság megalakulása elidegenítette a svábokat attól, hogy a magyar államszervezetten belül képzeljék el a jövőjüket. 1919. április 15-én

a sváb delegáltak Berthelot tábornoknál a Román Királysághoz csatolás feltételeiként (ha nem lehetséges az autonómia) a decentralizációt, valamint a kisebbségi jogok kodifikációját nevezték meg. Igaz, 1919. május 9-én a Banater Deutscher Kulturverein még egyszer síkra szállt a Magyarország kereite között megvalósítandó kulturális és személyelvű autonómia érdekében. Ekkor már működött Aradon a gróf Károlyi Gyula által vezetett ellenforradalmi kormány, amelynek sváb tagjai is voltak. Eközben az Aradra menekült Otto Roth is tett egy utolsó erőfeszítést, hogy francia mandátumterületként felélessze a Bánáti Köztársaságot, de törekvései nem jártak sikerrel. 1919. május 18-án ugyanis a román hadsereg bevonult Aradra, majd május 23-án Lugosra is. Május 28-án Gheorghe Dobrin prefektus kiáltványt adott ki az addig francia katonai ellenőrzés alatti semleges övezet területének a Román Királyság fennhatósága alá vonásáról. Kaspar Muth – egy Temesvár státuszáról szóló esetleges népszavazás esetén – még ekkor is a Magyarországon belüli területi önrendelkezést és a wilsoni elvek alkalmazását tartotta követendőnek. Rudolf Heegen viszont a régiónak a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz való csatolását támogatta.⁶⁸

A párizsi békekonferencia legfelsőbb tanácsának döntését a bánági határ vonaláról 1919. június 13-án szóban, június 30-án pedig írásban is ismertették a Román Királyság, illetve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság delegációjával. Július 19-én a békekonferencia szakértő csoportja helyszíni terepszemlért tartott, majd kijelölték a Bánág területét felosztó határvonalat. Ennek értelmében 1919. július 27-én a szerb hadsereg kivonult Temesvárról, másnap pedig Aurel Cosma kihirdette Temes és Torontál megyék román közigazgatás alá vonását. Augusztus 10-én a temesvári katonai gyakorlótéren 40 000 fő román népgyűlést tartottak, miközben a Német Házban

33 sváb község delegáltjai ülészetek, és határozatot hoztak, amelyben a Bánág Romániához való csatolásának elismerését a gyulafehérvári határozatokba foglalt kisebbségi jogoknak a sváb közösségre való teljes és maradéktalan érvényesítésétől tették függővé. Határozatukat elküldték a párizsi békekonferenciának és az erdélyi kormányzótanácsnak is.⁶⁹ 1920. április 16-án Stefan Frecôt és Michael Kausch memorandumot juttatott el a békekonferencia résztvevőinek, amelyben egy független, a svájci kantonok mintájára felépülő „Banatia-Bácska Köztársaság” tervét vázolták fel. Az iromány egyben a Lotaringiából származó, francia eredetű bánági „svábokra” is felhívta a francia közvélemény figyelmét. A tervből semmi sem valósult meg.⁷⁰ Jelzésértékű, hogy a Bánág egyik jelentős közösségének önrendelkezési törekvése kudarcra volt ítélve, mert a wilsoni elvekkel összhangban volt ugyan, de nem találkozott a békekonferencia döntéshozói folyamatát meghatározó hatalmi érdekekkel.

Összegzés helyett

Az egységes román nemzetállam nem 1918. december 1-jén, és nem is az új határok megrajzolásával, hanem az azt követő évek, évtizedek központosító, nemzetépítő kormányzati politikája révén jött létre. Ennek folyamán az ókirályságbeli elit – elsősorban a Nemzeti Liberális Párt köré szerveződve – könnyörtelen következetességgel depozicionálta Erdély, Bánág és a többi régió helyi elitjeit, nemcsak a magyar, szász, sváb, zsidó stb., hanem a helyi román elitcsoportokat is.⁷¹ Magyar szempontból természetesen a román hatóságok azon disszimilációs politikájának volt jelentősége, amely nemcsak

a magyar ajkú zsidó és sváb lakosságot,⁷² hanem a székelyeket is igyekezett leválasztani a magyarságról.⁷³ Az 1918 utáni másfél évtizedben a székelyföldi Maros, Csík, Udvarhely és Háromszék megyékben nemcsak az egykori magyar állami iskolahálózatot alakították át teljesen román nyelvűvé, hanem 124 új román nyelvű iskolát is indítottak, miközben a magyar nyelvű oktatást lényegében az egyházi intézményrendszer korlátai közé szorították vissza, amelyet különleges állami törvénykezés szabályozott.⁷⁴ Emellett 1919 után 14 ortodox és 11 görögkatolikus, román misenyelvű parókiát alapítottak Székelyföldön.

A tárgyalt időszakban Erdély, a Bánság és a Partium területén több különböző, magát a hatalom legitim birtokosának tekintő erő működött, a konfliktusok kirobbanása tehát teljesen természetesnek tekinthető. A román hadsereg előrenyomulását például „szabályos” háborús események kísérték, amelyek jelentős véráldozattal jártak. Ráadásul a szorosabb értelemben vett harci cselekmények mellett a magyar polgári lakosságot is atrocitások érték – gondoljunk csak a Kolozsvár lakosságára kirótt „hadisarcra”, a MÁV-alkalmazottak elleni megtorló akciókra, a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók tüntetése során leadott csendőrsortűzre 1919 januárjában, vagy a később – 1919. április–májusban, a „csucsai front” áttörése után – tapasztalható újabb atrocitáshullámra. (Ennek kiemelkedően súlyos epizódja volt a 86 halálos áldozattal járó körös-tárkányi vérengzés.) Az 1919 tavaszán és nyarán a Tiszántúlt és a Duna–Tisza közét is megszálló román hadsereg által elkövetett erőszakos cselekmények később „feketeterror” néven rögzültek az emlékezetben. Az intézményes erőszak különböző formái mellett – a világháború, az összeomlás és az egyre romló közállapotok következtében – az öntörvényűen fellépő falusi lakosság is követett el atrocitásokat. (Mezőke-

cseden az addigi államhatalmat jelképező magyar jegyzőt, Mezőszelegyen egy földbirtokos házaspárt, Tövisen és Szőverden pedig egy magyar nemzetiségű katonatisztet lincseltek meg; 1918. november 10-ig csak Bihar megyében összesen 287 rendbontást regisztráltak.) Az önbíráskodó és/vagy fosztogató falusi lakossággal szembeni fellépések pedig önmagukban is több száz halálos áldozatot követeltek. (Gondoljunk csak a Nagyilondán és Facsádon történetekre vagy a jósikafalvai rendteremtésre.)

A fizikai erőszak különböző megnyilvánulásait és az elkövetett atrocitásokat (amelyeket természetesen mindig a „másik” számlájára írtak) a térségben érdekelt felek dekontextualizálva és jelentősen átértelmezve igyekeztek a területi igényeik kielégítése érdekében a békekonferencián zajló politikai harcokban felhasználni. A történetek tehát politikai érdekek mentén nyertek jelentést, azaz emlékezetpolitikai kontextusban váltak eseménnyé, ami a történetírásra is hatással volt. A vonatkozó korabeli források kritikai elemzése és dekonstrukciója szükséges ahhoz, hogy a hagyományos értelmezéseken túllépjünk.

Felhasznált irodalom

A magyar munkásmozgalom, 1956 • *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (1917. november 7.–1919. március 21.). Összeáll.: Gábor Sándorné – Fehér András, Szikra Kiadó, Budapest.

Albani, 1938 • Tiron Albani: *Douăzeci de ani de la Unire*. I. Grafica, Oradea.

Ardeleanu, 1976 • Ion Ardeleanu: *Viața politică în România 1918–1921*. Editura Politică, București.

Boia, 2015a • Lucian Boia: *Cum s-a românizat România?* Editura Humanitas, București.

- Boia, 2015b • Lucian Boia: *România elrománosodása*. Ford.: Rostás-Péter István, Koinónia, Kolozsvár.
- Boia, 2017 • Lucian Boia: *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități*. Editura Humanitas, București.
- Boia, 2018 • Lucian Boia: *Az 1918-as nagy egyesülés. Nemzetek, határok, kisebbségek*. Ford. Rostás-Péter István, Koinónia, Kolozsvár.
- Borsányi, 1979 • Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Kossuth, Budapest.
- Breit, 1925 • Breit József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. I. kötet: A Károlyi korszak főbb eseményei*. Magy. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó, Budapest.
- Büchl, 2000 • Anton Büchl: *Soziale Bewegungen in der Banater Ortschaft Detta 1875–1921*. In: *Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete*. Band 24. (1998/1999), Verlag Ungarisches Institut, München, 223–254.
- Cerović, 2005 • Ljubivoje Cerović: *Sârbii din România. Din Evul mediu timpuriu până în zilele noastre*. Trad. Ivo Muncian. Ediție îngrijită de: Ljubomir Stepanov. Uniunea Sârbilor din România, Timișoara.
- Ciobanu, 2013 • Vasile Ciobanu: *Germanii din România în anii 1918–1919*. Editura Honterus, Sibiu-Hermannstadt.
- Constantiniu, 1997 • Florin Constantiniu: *O istorie sinceră a poporului român*. Univers Enciclopedic, București.
- Erényi, 1998 • Erényi Tibor: *A politikai hatalom jellege Magyarországon 1918. október 31-e–1919. március 19-e között*. In: Cornel Grad – Viorel Ciubotă (ed.): *1918. Sfârșit și început de epocă. Korszakvége–korszakkezdete. The End and the Beginning of an Era*. Editura Lekton, Editura Muzeului Sătmărean, Zalău–Satu Mare, 165–178.
- Gidó, 2018 • Gidó Csaba: *Udvarhely megye 1916–1920*. In: Orbán Zsolt (szerk.): *Székegyföld és a Nagy Háború: tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 304–324.
- Hitchins, 1996 • Keith Hitchins: *România 1866–1947*. Editura Humanitas, București.
- Hitchins, 1997 • Keith Hitchins: *Mit și realitate în istoriografia românească*. Editura Enciclopedică, București.
- Iancu, 1985 • Gheorghe Iancu: *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*. Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Kókai, 2009 • Kókai Sándor: *Illúziók és csalódások: a Bánsági Köztársaság*. In: *Közép-Európai Közlemények*. 2009/2–3, 63–74.

- Livezeanu, 1998 • Irina Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare, 1918–1930*. Trad. Vlad Russo, Editura Humanitas, București.
- Maior, 2018 • Liviu Maior: *Cum s-a pregătit Adunarea de la 1 decembrie. Ziua premergătoare*. *Magazin Istoric*. December, 13–17.
- Moscovici, 2010 • Ionela Moscovici: *Banatul în așteptarea păcii. Premisele unei misiuni franceze*. *Analele Banatului. Arheologie – Istorie*, XVIII. 241–250.
- Mușat – Ardeleanu, 1976 • Mircea Mușat – Ion Ardeleanu: *Viața politică în România 1918–1921*. Editura Politică, București.
- Nagy, 1991 • Nagy Vince: *Októbertől októberig*. Európa-História, Budapest.
- Nemes, 2018 • Nemes Róbert: *A székely menekültek mindennapi élete*. In: Orbán Zsolt (szerk.): *Székegyföld és a Nagy Háború: tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 218–223.
- Orbán, 2018 • Orbán Zsolt: *Csíkszereda esete a Nagy Háborúval 1914–1918*. In: Orbán Zsolt (szerk.): *Székegyföld és a Nagy Háború: tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 120–159.
- Panu, 2010 • Mihai Adrian Panu: *Reprezentarea politică a minorității germane în Banatul interbelic*. In: Vasile Ciobanu – Sorin Radu (eds.): *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*. Sibiu: Techno Media, 118–127.
- Pascu et al., 1987 • Ștefan Pascu – Dumitru Tuțu – Cornel Scarfeș: *Făurirea statului național unitar român*. In: Nicolae Petreanu et al. (ed.): *România în anii Primului Război Mondial II*. Editura Militară, București, 557–657.
- Pataki, 2018 • Pataki Szabolcs: *Csik népe az 1916-os román támadást követően*. In: Orbán Zsolt (szerk.): *Székegyföld és a Nagy Háború: tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 162–178.
- Püski, 2015 • Püski Levente: *A Horthy-korszak parlamentje*. Országgyűlés Hivatala, Budapest.
- Saint-Aulaire, 2002 • Contele de Saint-Aulaire: *Confesiunile unui bătrîn diplomat*. Editura Humanitas, București.
- Suciu, 1968 • Ion D. Suciu: *Banatul și Unirea din 1918*. *Studii. Revistă de Istorie*. 6. sz. 1089–1104.
- Szabó, 2018 • Szabó Csongor: *Impériumváltás és a közigazgatási átmenet évei Csik megyében (1919–1926)*. In: Orbán Zsolt (szerk.): *Székegyföld és a Nagy Háború: tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 363–388.

Țepelea, 1993 • Gabriel Țepelea: Introducere. In: Gabriel Țepelea (ed.): *Iuliu Maniu în fața istoriei*. Direcția Departamentelor de Studii, Doctrină, Programă a P.N.Ț.C.D., Fundația Hanns Seidel, București, 8–9.

Vultur, Smaranda, 2012 • Smaranda Vultur: *Francezi în Banat, bănățeni în Franța*. Editura Marineasa, Timișoara.

Jegyzetek

- 1 A császári kiáltvány. *Budapesti Hírlap*, 1918. október 18., 2. Közl: <http://www.trianon100.hu/kronika-cikk/federalizalas-es-perszonalunio-csebszlovak-aspiraciok-es-delszlav-igenyek-spanyolnatha-es-menekultek>
- 2 A témáról 2017 novemberében folytatott tudományos eszmecsere kérései között Ötvös István tanszékvezető egyetemi docens (PPKE Piliscsaba–Budapest) arra hívta fel a jelen tanulmány szerzőjének figyelmét, hogy éppen ezért esély sem volt arra, hogy a magyar kormány erőlyesen léphessen fel. Például úgy, ahogy azt megtette a Német Köztársaságot kikiáltó Friedrich Ebert vezette SPD/USPD-kormány a Noske–Groener-egyezséget követően minden vele szemben fellépő, legitimitását és kizárólagos hatalmi autoritását megkérdőjelező politikai ellenfelével szemben az 1918. november 9. utáni időszakban (lásd a spartakisták elleni 1919-es, a Kapp-puccs elleni 1920-as, a szászországi radikális baloldali és a müncheni szélsőjobboldali puccskísérlet elleni 1923-as eredményes fellépést).
- 3 Țepelea, 1993.
- 4 Erényi, 1998: 165.
- 5 Püski, 2015: 10.
- 6 Borsányi, 1979: 80–81.
- 7 Hitchins, 1997: 188.
- 8 Hitchins, 1997: 186–189.
- 9 Uo. 190. Vö. A magyar munkásmozgalom, 1956: 252.
- 10 Albani, 1938: 167–168; Hitchins, 1997: 190.
- 11 A Román Nemzeti Párt részéről Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Theodor Mihali, Ștefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, míg a szociáldemokraták részéről Tiron Albani, Ion Flueraș, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Iosif Renoiu, Baziliu Surdu. Lásd Ardeleanu, 1976: 20–21.

- 12 Hitchins, 1997: 191.
- 13 Hitchins, 1997: 192; Albani, 1938: 191, 193, 196.
- 14 Albani, 1938: 165, 172–173; Hitchins, 1997: 193.
- 15 Maior, 2018.
- 16 Livezeanu, 1998: 193–195; Hitchins, 1997: 194–195. A kormányzótanács tevékenységéről a román akadémiai történetírás szempontrendszere szerint megalkotott monografikus feldolgozást illetően lásd: Iancu, 1985.
- 17 Hitchins, 1997: 195–196.
- 18 A buftea-bukaresti békeszerződést (1918. május 7.) aláíró Alexandru Marghiloman-kormányt I. Ferdinánd román király feloszlatta, és a Constantin Coandă tábornok miniszterelnöksége alatt létrehozott új kormány magát az előző kormány összes rendeletétől, a békeszerződésből származó bármilyen kötelezvénytől és a parlament által azóta hozott minden rendelkezéstől függetlennek tekintette. Magát a békeszerződést a parlament nem ratifikálta, erre hivatkozva az új kormány és I. Ferdinánd király is semmisnek tekintette. Lásd: Hitchins, 1996: 301.
- 19 Constantiniu, 1997: 298.
- 20 Pascu et al., 1987: 615.
- 21 Pascu et al., 1987: 623.
- 22 Saint-Aulaire, 2002: 244.
- 23 A gyulafehérvári határozatok teljes szövegét lásd: Mușat–Ardeleanu, 1976: 23–24.
- 24 Iancu, 1985: 15–17.
- 25 A 15 választott tag: Iuliu Maniu elnök, Vasile Goldiș alelnök, Ștefan Cicio-Pop alelnök, Alexandru Vaida-Voevod alelnök, Aurel Vlad alelnök, Romul Boilă titkár, Emil Hațieganu titkár, Ion Suciu, Aurel Lazăr, Victor Bontescu, Ion Flueraș, Iosif Jumanca, Vasile Lucaciu, Valeriu Braniște, Octavian Goga.
- 26 Iancu, 1985: 16–23.
- 27 Iancu, 1985: 127.
- 28 Iancu, 1985: 24–25. Marosvásárhely 1918. december 2-én, Beszterce 1918. december 4-én, Brassó december 7-én került a Román Királyi Hadsereg megszállása alá.
- 29 Iancu, 1985: 139.
- 30 Lásd: Breit, 1925: 114–115.
- 31 Iancu, 1985: 139.

- 32 Iancu, 1985: 30.
- 33 „...însărcinat în mod provizoriu și pentru o perioadă de timp limitată, cu conducerea serviciilor publice din Transilvania”. Uo.: 31.
- 34 Iancu, 1985: 26, 34–35.
- 35 Iancu, 1985: 127.
- 36 Iancu, 1985: 127.
- 37 Iancu, 1985: 128–129.
- 38 Iancu, 1985: 131–132.
- 39 Iancu, 1985: 137.
- 40 Iancu, 1985: 140–141.
- 41 Iancu, 1985: 135–136, 138.
- 42 Nagy, 1991: 133–144.
- 43 Iancu, 1985: 167.
- 44 Lásd: Boia, 2015a: 65–68.
- 45 Erre vonatkozó esetekről számolnak be a szerző által idézett források Brassó és Máramaros vidékéről, valamint Nagyváradról. Lásd: Livezeanu, 1998: 189, 191–192.
- 46 Livezeanu, 1998: 187–188.
- 47 Livezeanu, 1998: 175.
- 48 Livezeanu, 1998: 293–296.
- 49 Iancu, 1985: 294.
- 50 Iancu, 1985: 299.
- 51 Iancu, 1985: 303.
- 52 Iancu, 1985: 301.
- 53 Boia, 2015a: 81–84.
- 54 A legújabb feldolgozásokhoz lásd: Orbán, 2018; Pataki, 2018; Nemes, 2018; Gidó, 2018.
- 55 Gidó, 2018: 322.
- 56 Szabó, 2018: 364–365.
- 57 Gidó, 2018: 321–323.
- 58 Szabó, 2018: 369.
- 59 Ciobanu, 2013: 25.

- 60 Ciobanu, 2013: 45–48.
- 61 Ciobanu, 2013: 67–74.
- 62 Cerović, 2005: 24.
- 63 Ciobanu, 2013: 137, 140.
- 64 Suciu, 1968; Moscovici, 2010; Cerović, 2005; Büchl, 2000.
- 65 Ciobanu, 2013: 142.
- 66 Ciobanu, 2013: 146.
- 67 Ciobanu, 2013: 149.
- 68 Ciobanu, 2013: 164–167.
- 69 Ciobanu, 2013: 170–171.
- 70 Kókai, 2009: 74; Vultur, 2012: 19; Panu, 2010: 124.
- 71 Livezeanu, 1998; Boia, 2015a; Boia, 2015b; Boia, 2017; Boia, 2018.
- 72 Boia, 2015a: 70–71.
- 73 Boia, 2015a: 75–77.
- 74 Livezeanu, 1998: 170–171.

Szeghy-Gayer Veronika

CIVILEK ELLENI ERŐSZAK KASSÁN

AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK
MEGSZÁLLÁS HÓNAPJAI
(1918. DECEMBER–1919. JÚNIUS)¹

Az erőszak kérdése immár száz éve uralja a Felvidék² Csehszlovákiához kerüléséről szóló elbeszéléseket, akár egyének vagy csoportok emlékeit, akár a tudományos céllal megírt munkákat vesszük górcső alá.³ Nincs ez másként Kassa esetében sem, ahol az 1918 és 1919 során lezajlott különféle erőszakcselekmények az akkor élt ember tudatába is mélyen beivódtak. Több mint ötven évvel a történetek után az amerikai emigrációban élő Márai Sándor is tisztán emlékezett Stock Bélára, az öreg szűcsmesterre, akit „az utcán szúrtak le bajonettel a csehek, amikor bejöttek Kassára”.⁴ Kálmán Márta, a kassai Kannengiesser család sarjának önéletrajzi ihletésű regényében is megjelent az agresszió ellen hiába védekező Stock alakja,⁵ akit később az első bécsi döntés után öt másik kassaival együtt mártírrá emelt a hivatalos magyar állami emlékezetpolitika. De a civilek elleni erőszak nemcsak szerencsétlen halálesetek, hanem különféle fosztogatások, rablások és az elkövetők brutalitásáról tanúskodó egyéb cselekmények

formájában is jelentkezett Kassán az 1918 decembere és 1919 júniusa közt eltelt zűrzavaros hónapokban. Jelen tanulmány ezeket az erőszakcselekményeket mutatja be.

A Kassát 1918. december 29-én elfoglaló cseh és szlovák katonák⁶ erőszakos viselkedése korántsem volt elszigetelt jelenség az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban.⁷ Rudolf Kučera cseh történész legújabb kutatásaiból tudjuk, hogy az egyenruhában elkövetett erőszak nemcsak a legyőzött államok, hanem a demokratikus berendezkedésű első Csehszlovák Köztársaság, vagyis a győztesek első világháború utáni közéletének is hangsúlyos részévé vált.⁸ A mindennapok monotonitásába nehézkesen beilleszkedő csehszlovák legionáriusok privilegizált társadalmi pozícióban érezték magukat a béke beköszöntét követően: gond nélkül lerohanhattak például egy szociáldemokrata pártrendezvényt, amely aztán következmények nélkül maradt.⁹ Az ilyenfajta viselkedés minden bizonnyal sűrűn előfordult a Szlovákia területét elfoglaló hadműveletek során is. A korábban nagyrészt orosz, kisebb részben olasz és francia frontokról 1918 végén Szlovákiába átcsoportosított legionáriusok úgy fogták fel a terület elfoglalásában játszott szerepüket, mint a nemzet ellenségeivel való végső leszámolás érdekében vívott harcot.¹⁰ „Testvéreim, azért jöttetek Szlovákiába, hogy befejezzétek azt a munkát, amelyet külföldön oly dicsőségesen kezdtetek el, s amelyért életeteket áldoztatok!” – szónokolta Vavro Šrobár, a Szlovákia irányításával megbízott teljhatalmú miniszter 1919 januárjában a Kassát megszálló katonáknak.¹¹ E csehszlovák propaganda által is sugallt „küldetésüket” aztán részben megerősítve látták, amikor megérkeztek az általuk sok tekintetben ismeretlen, mai kelet-szlovák térségbe. Itt ugyanis a legtöbb városi közösség nem felszabadítóként, hanem idegen megszállóként tekintett rájuk,¹² s noha jelenlétüket a rendfenntartás

érdekében talán szükségesnek találta, mindenképpen csupán átmenetinek gondolta, és hitt abban, hogy a béke megkötésével majd minden visszatér a régi kerékvágásba.

Kassa 1918 őszén

Kassa 1945-ig töretlen etnikai sokszínűsége ellenére mindig is a magyar történelmi emlékezetben játszott fontos szerepet, nem pedig a szlovákban.¹³ A 19. századra elszlovákosodó,¹⁴ majd a kiegyezést követő évtizedekben nyelvileg magyar többségűvé váló város¹⁵ egyértelmű nemmel választott arra a kérdésre, hogy akar-e a csehek és szlovákok új államához tartozni. Ez volt legalábbis a városvezetés hivatalos állásfoglalása, amelyben akkor már a helyi Magyar Nemzeti Tanács tagjaival kiegészülve nemcsak a Tisza-hívő konzervatív magyar elit, hanem a szociáldemokraták, a függetlenségi pártiak és a polgári radikálisok kassai képviselői is helyet foglaltak. Ők a szlovák értelmiségiek turócszentmártoni nyilatkozatára válaszul egyöntetűen deklarálták, hogy Kassa „mint a magyar kultúrának a felvidéken központja és alapítása óta magyar város, szeretett hazánkhoz, Magyarországhoz lelke egész hevével ragaszkodik, és mint magyar hazánkhoz szerves alkotó része akar élni és fejlődni”.¹⁶ Ennek a döntésnek a meghozatalában azonban nem vettek részt a szlovákok, akiknek tulajdonképpen sem a helyi politikában, sem az egyesületi vagy kulturális életben nem volt képviselőjük, s akik ezért (is) meglehetősen passzívan reagáltak a csehek Európa térképét újrarajzolni kívánó terveire. Évekkel az államfordulat után szlovák politikusok az erőszakos magyar nemzetiségi politika egyik következményeként éppen a szlovákság politikai

éretlenségét, illetve gyenge nemzeti öntudatát jelölték meg.¹⁷ Kassa mindenesetre egészen 1938-ig jócskán ellenzéki város képét mutatta, ahol a mintegy 11 ezer csehországi betelepült ellenére,¹⁸ s dacára annak, hogy a statisztikai adatok alapján túlnyomórészt csehszlovákká vált, a magyar politikai pártok népszerűsége szinte megingathatatlan maradt.¹⁹

Kassa vezetése 1918 őszén a frontról hazatérő katonák és a város közellátásában jelentkező fennakadások kezelésével volt lekötve. Október elején pedig itt is kezdett egyre aggasztóbb méreteket ölteni a spanyolnáthajárvány: „mindenki megkapja, mindenki szenved benne, csak az nem, aki az első huszonnégy órában belehal” – írta groteszk humorral a *Kassai Hírlap* egyik tudósítója.²⁰ Miután Nagy Géza tiszti főorvos szeptember 30-án közel 2000 megbetegedést jelentett, a polgármester megállapította a járvány létét,²¹ és járványbizottságot alakított.²² A gyógyszerészek kötelesek voltak este 10 óráig nyitva tartani, majd 10 óra után is fogadni a gyógyszerért jelentkezőket.²³ Bezártak a mozgóképszínházak és több iskola is,²⁴ a hadügyminisztérium pedig egész Abaúj-Torna vármegyében utasította a katonaeorvosokat a polgári betegek ellátására.²⁵ Október 19-én még csak tizenhárom halálesetet regisztráltak,²⁶ tíz nappal később viszont már negyvenet.²⁷ Bár nem Kassán, hanem Budapesten érte a halál, az áldozatok közé tartozott például Halmi Pál, a híres kassai ügyvéd-család egyik tagja is, aki korábban három fivérével együtt a frontot is megjárta.²⁸

Október 31-én a budapesti események hatására Kassán is felesküdték a Nemzeti Tanácsra,²⁹ amelyhez elsőként Zsedényi József alezredes vezetésével a 34. gyalogezred tisztikara,³⁰ majd az egyetemi diákság csatlakozott.³¹ Aznap délután három órakor nagy tömeg gyűlt össze a színház előtti téren, és a kassai városháza erkélyéről több szónoklat is elhang-

zott, amelyekben az új demokratikus rendet és Magyarország függetlenségét éltették.³² Egyedül Blanár Béla polgármestert nem hagyta a tömeg szóhoz jutni, mert benne akkor mindenki a régi rendszer emberét látta.³³ Gyűjtő beszédet mondott azonban Molnár Miklós szociáldemokrata politikus, akit Kassán az ekkor megalakuló Katona- és Néptanács elnökévé választottak,³⁴ s aki addig az 1918 januárjában felállt Kassai Hatósági Munkaközvetítő Hivatalt vezette.³⁵ Molnár a háború előtt rövid ideig Kassa törvényhatósági bizottságának választott tagja is volt,³⁶ majd 1914-ben besorozták, és a szerb, orosz és az olasz frontokon harcolt. 1917-ben aztán hadirokkantként tért vissza családjához és a városatyák sorai közé.³⁷ Molnárra 1918 őszén nemcsak a város nagyszámú munkássága és a kisiparos réteg tekintett tényleges vezetőjeként, de a nagyobb részben Tisza-párti politikai elit is, sőt a hadsereg képviselői számára is elfogadható, a helyi közéletben ismert személyiségnek számított. Sokak szerint az ő határozott fellépésének volt köszönhető, hogy 1918 novemberében Kassán nem történtek olyan durva, némely esetben kifejezetten antiszemita töltetű fosztogatások, mint a szomszédos Eperjesen vagy más felvidéki városban.

Gáspár Sándor népfelkelő százados, aki 1918 őszén a kassai vasúti állomáson teljesített szolgálatot, húsz évvel később jól emlékezett a november 1-jére virradó hajnalra, amikor Molnár bátor kiállásával megakadályozta, hogy egy többszáz fős, fegyelmetlen katonából álló tömeg kirabolja a várost. Kassára ugyanis távirat érkezett Miskolcra, miszerint onnan vonat indult észak felé, 8-900 berúgott, felfegyverzett katonával, akik már Hatvantól kezdve az összes útba eső vasúti állomást megtámadták. Mivel az őszirózsás forradalom kitörését követően a Kassán állomásozó katonák többsége elszéledt a városból, a helyi erők képtelenek lettek volna egy

ekkor a tömeggel szembeszállni. Molnár, amint kézhez kapta a hírt, az állomásra sietett, és fegyver nélkül kiállott a nyílt pályára, így fogadta a lövöldöző katonákkal zsúfolt vonatot, akiknek állítólag „lenyűgöző hatása” beszédet is mondott. Ezt követően a kevés Kassán állomásozó katona könnyedén lefegyverezte a tombolni vágyók tömegét, majd miután ellátták őket élelmiszerral és 14 napra szóló szabadságlevéllel, utazásuk irányának megfelelő csoportokba osztva útnak indították őket.³⁸

November közepére egyre nagyobb problémaként jelentkezett a város védelmének megszervezése a „cseh invázióval” szemben. A kassai Nemzeti Tanács november 13-ai ülésén Gimes Lajos főhadnagy bejelentette, hogy a 34. gyalogezred tisztikarából összesen 4 tartalékos és 2 aktív tiszt jelentkezett a csehek ellen csapatot vezetni. Hasonlóan reménytelennek tűnt az önkéntes toborzás. Francze Géza százados, a polgárőrség vezetője azt jelentette, hogy a 100-120 behívott jelentkező közül csak 10-12 jelentkezik szolgálatra. Csupán a jól szervezett munkásság tudott 50 embert felmutatni, akik Molnár utasítására a rendfenntartásban segédkeztek. Stein Jenő tanácsstag ezért azt javasolta, hogy kérelmezzék Budapesttől kormánybiztos kinevezését. Úgy vélték, hogy egy ilyen hatáskörrel megbízott személy képes lehet mozgósítani a polgárságot is.³⁹ Ezek után november közepén nem mást, mint Molnár Miklóst nevezte ki a magyar belügyminiszter Kassa kormánybiztosává,⁴⁰ s legfontosabb feladata a város védelmének hatékony megszervezése lett volna. A polgárság körében véghezvitt kényszersorozás azonban elmaradt, mert arra a kormány nem adta meg az engedélyt.⁴¹

Decemberre a városban egyre feszültebb lett a helyzet. A vármegye területén szinte mindennapossá váltak a fosztogatások és a zendülések. A népharag és a hazatérő katonák

dühe elsősorban a lakosságot a háború idején sakkban tartó jegyzők és más közigazgatási tisztviselők ellen irányult.⁴² A szomszédos Zemplénben az a hír járta, hogy Mádon részeg katonák az egész települést kifosztották, Gálszécsen pedig szintén lázadók veszélyeztették a közbiztonságot.⁴³ December 1-jén a rozgonyi lakosság feltört egy szeszraktárt, ezért Kassáról kénytelenek voltak rendőrkülönítményt kiküldeni. Szerencs is Molnárektől kért segítséget a fosztogatókkal szemben. A rendbontó katonák és a feldühödött lakosok tömegét Igló, Lőcse és Szepesolaszi december közepén történő csehszlovák megszállásának híre sem volt képes egységbe toborozni. Ráadásul december 14-én a kassai lakosokat még mindig azzal biztatta a helyi sajtó, hogy a város Magyarország területén marad, és elkerüli a megszállást.⁴⁴ A katonák és a polgárság hadba állítására tehát parányi esély sem mutatkozott. Alig egy héttel a csehszlovák csapatok érkezése előtt az akkor egyébként már ötszáz tagú Hadviselt Katonák Szövetsége sikertelenül szólította meg a férfi lakosságot. Ráadásul karácsony felé közeledve egyre inkább úgy tűnt, hogy nem az idegen megszállóktól kell igazán tartani, hanem a várost belülről fenyegeti veszély. Félő volt ugyanis, hogy Kassát sem kerülik el a fosztogatások.⁴⁵

Szentestére végül megérkezett „Foch marsall karácsonyi ajándéka a cseh-szlovák állam részére”: a december 23-i Vix-jegyzék alapján Csehszlovákia engedélyt kapott az antant-hatalmaktól Szlovákia területének megszállására.⁴⁶ Így miután Molnár Miklós Budapesten tárgyalt a csehszlovák kormányt képviselő Milan Hodžával, Kassa csehszlovák megszállása eldöntött tény lett. A kassai Nemzeti Tanács ülésén a város vezetése véget nem érőnek tűnő vita után arra a döntésre jutott, hogy nem kívánja fegyveres erővel megakadályozni a csehszlovák előrenyomulást. Persze nem volt teljes az egyetértés:

Vécsey Elemér százados és Gádor Herbert kassai ügyvéd például a védelem megkísérlése mellett emelte fel szavát. Molnár Miklós azonban kijelentette, hogy az ország katonailag teljesen megsemmisült, ezért nem képes fegyveres erővel megvédeni Kassát sem. A magyar kormánybiztos Hodžával való szóbeli megállapodása a következőket tartalmazta: a magyar közigazgatás érvényben marad, de az új szlovák kormánybiztosnak jogában áll tisztviselőket elmozdítani, felcserélni vagy felfüggeszteni. Közjogi értelemben Kassa a megszállás ideje alatt a „cseh-szláv” államhoz fog tartozni, de a város élelmészését a magyar kormányra bízzák. Biztosítva lesz a munkanélküliek segélye, a sajtószabadság és a gyülekezési jog, de a vasút és a posta bizonyos ellenőrzés alá kerül. Az utolsó pont tartalmazta azt is, hogy a megszállás – esetleg francia tisztek vezetése alatt – reguláris cseh csapatokkal történik meg.⁴⁷

A feltételeket rögzítő, német nyelven megfogalmazott katonai egyezményt december 28-án írták alá, és abban a megszállás időpontját december 31. délelőtt 10 órában állapították meg.⁴⁸ A döntést azonban felülírták a december 29-re virradó hajnalban lejátszódó események. Ekkor ugyanis a csőcselék fosztogatni kezdett a városban, megtámadta a laktanyákat, majd élelmiszert és ruházati cikkeket kezdett rabolni. Hozzájuk aztán vidékről érkező csoportok is csatlakoztak. Több helyen ablakokat vertek be, és agyonszurkált disznókat hajtottak ki az utcára. Noha a rendőrség többüket előállította, számítani lehetett rá, hogy a fosztogatás másnap is folytatódik. Mindeközben a város határában szűnni nem akaró lövésorozat hallatszott.⁴⁹ Zsedényi alezredes és Berzeviczy Béla tábornok, aki 1918 november–decemberében a kassai katonai kerület parancsnokaként működött, s aki egy évvel később már Horthy Miklós Nemzeti Hadseregének vezérkari főnöke lett,⁵⁰ bejelentette a kormánybiztosnak, hogy a személy- és

vagyonbiztonságért nem vállalnak felelősséget, ezért szerintük az volna a leghelyesebb, ha a város a cseh csapatok parancsnokától karhatalmi osztagot kérne.⁵¹ Egy nappal korábban (december 28-án) Margitfalván összecsaptak a cseh és szlovák hadtestek a Kassát védő, részben önkéntes magyar csapatokkal.⁵² Molnár a csehszlovák csapatok parancsnokságához fordult segítségért. A megszállás tehát a kitűzött időponthoz képest két nappal korábban, kifejezetten a magyar városvezetés kívánságára rideg valósággá vált.

Megszállás alatt

Kassát a František Beran által vezetett 30. lövészezred⁵³ és a Szlovák Szabadság Gárdája nevű 1. szlovák ezred katonái foglalták el harc és véráldozat nélkül. Ez utóbbi élén Ján Michalko és az a Ján Hrušovský állt, aki a város megszállásának első napjaiban parancsot kapott egy szlovák nyelvű napilap létrehozására. Ez lett a *Slovenský východ*, amely a Hrušovský emlékeiben csak „vasmagyarként” élő Katona Sándor nyomdájában készült.⁵⁴ 1919. január 3-án a várost megszálló csapatok parancsnokságát František Schöbl ezredes, a fiatal csehszlovák állam egyik meggyőződéses cseh híve vett át,⁵⁵ aki proklamációjában nyomatékosította, hogy hadserege békét és rendet hozott a városba.⁵⁶ S valóban: még Faragó Ödön színházigazgató is úgy emlékezett, hogy „[a csehek] eleinte tényleg semmi agressziót nem léptettek életbe”.⁵⁷ A csehszlovák katonai egységek keretében nemcsak rengeteg szlovák önkéntes és a Sokol nevű, 1862-ben alapított, ekkor már félkatonai feladatokat ellátó cseh hazafias egyesület tagjai,⁵⁸ hanem francia és olasz tisztek is érkeztek.

A rendteremtéssel kapcsolatos remények azonban hamar szertefoszlottak. Kiderült, hogy az éhes, háborúba belefáradt és otthonuktól távol szolgálatot teljesítő megszállók fosztogatás tekintetében nem különbek az 1918 őszén a frontról hazatérő katonáknál. Már a megszállás napját követő éjjel megtörtént az első feljelentés, amelyben az érintettek arra panaszkodtak, hogy három szlovák nemzetiségű katona egy kocsmát, egy fűszerkereskedést és egy vendéglőt támadott meg, majd innen alkoholt és élelmiszert tulajdonított el. Később Littmann Mór vendéglős lakásába is behatoltak, és halálos fenyegetések közepette fehérneműt és készpénzt csikartak ki tőle.⁵⁹ Máshonnan önkényesen cigarettát, alkoholt vagy lisztet tulajdonítottak el, és ablakokat vertek be a katonák. Bartha Károly vasöntőt, aki éppen Budapestre kívánt utazni, minden pénzétől megfosztották.⁶⁰

Garmadával érkeztek a panaszok a rendőrkapitányságra. Roth Lipót vendéglőst egy lipitói tájszólással beszélő szlovák katona fenyegette meg, majd alkoholt vitt el tőle. Friedmann Józsefné fűszerest pedig csak az mentette meg kereskedése teljes kifosztásától, hogy a többi vásárló határozottan védelmére kelt a két cseh katonával szemben.⁶¹ Volt, akit ittas katonák támadtak meg az utcán,⁶² mástól fegyverrel erőszakolták ki télikabátját.⁶³ De olyan esetről is tájékoztatták Molnár Miklós kormánybiztost, amikor csehszlovák altisztek lőfegyverrel és kézigránátokkal ültek be egy mozielőadásra.⁶⁴

Külön problémát jelentett a katonák tombolása a bordélyházakban. Polczer Róza kéjnőt például január 2-án délután leitatták, majd cseh tisztek verték félholtra. Más jelentések nem tértek ki részletesen a bordélyházakban történt események leírására, csak úgy fogalmaztak, hogy a „cseh-szlovák csapatokhoz tartozó katonák a legnagyobb erőszakosságot követik el”.⁶⁵ A panaszosok és az áldozatok egy része

a még jó ideig hivatalban lévő magyar közigazgatási szervekhez fordult – Molnár Miklós például a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásáig megkapta fizetését Budapestről –, noha az újonnan kinevezett csehszlovák közigazgatás már ezzel párhuzamosan, január elején megkezdte működését. Jozef Kohoutnak, az ekkor még magyarul nem beszélő új rendőrfőkapitánynak legkésőbb január 30-ai hivatalos kinevezése után már tudnia kellett ezekről az esetekről.⁶⁶ Amikor Molnár Miklós az 1930-as évek közepén dokumentumgyűjteményt állított össze az 1918–1919-ben Kassán történt eseményekről, nem számszerűsítette a hasonló jellegű erőszakcselekményeket, csak annyit írt, hogy „a katonák által napról-napra több esetben és hónapokon keresztül elkövetett hasonló tolvajlások, betörések, rablások, különféle erőszakoskodások és bűntettek” összes jegyzőkönyvét nem tartja szükségesnek mind közölni.⁶⁷ Ebből arra következtethetünk, hogy az általa közölt 47 eset csupán csepp volt a tengerben.⁶⁸

Ilyen feszültségek közepette, amikor a megszálló katonák számtalan kétes kimenetelű konfliktust gerjesztettek a lakosság körében, s nem átalottak akár ittas állapotban fegyverhez nyúlni, nem meglepő, hogy az első halálos áldozatot követelő lövés már január 6-án, alig egy héttel a megszállás után eldőlt. Ezen a napon, délelőtt 11 órakor Jámbor József középkorú fűtőmunkás állítólag barátjával templomba menet került összetűzésbe egy csehszlovák őrzőjáráttal, amelynek vezető tisztje parancsára, különösebb ok nélkül agyba-főbe verték, majd nyolc szuronysebet ejtve rajta a helyszínen fejbe lőtték.⁶⁹ Később az első szlovák napilap azt az információt vette át a rendőrségtől, hogy a megvádolt cseh közlegény, a 21. tüzérezredben szolgáló František Zeman nem is volt jelen az incidensnél, és valójában Jámbor inzultálta a járőröket.⁷⁰

Márciusban a kassai lakosság 15 ezer koronát gyűjtött össze az özvegy és Jámbor hat árván maradt gyermeke számára.⁷¹

Mindez csupán két nappal az után történt, hogy megkapta kinevezését Vladimír Mutňánský, Kassa első szlovák polgármestere és Abaúj-Torna vármegye új zsupánja, egyben cseh-szlovák kormánybiztos, aki Rózsahegyen született, Kassán, Budapesten és Kolozsváron tanult jogot, és jól ismerte a háború előtti Kassát, nem csupán ügyvédi tevékenysége miatt, hanem azért is, mert együtt zenélt Puky Endre alispánnal. Mutňánský hamarosan hozzálátott a városi közígazgatás csehszlovákká és kétnyelvűvé alakításához. Saját rendelkezés alapján arra kötelezte az állami és törvényhatósági hivatalokat és közintézményeket, hogy tűzzék ki a szlovák és cseh lobogót. Az éttermekben az étlapokat, a boltokban az árlistát kellett kétnyelvűsíteni.⁷² Közben megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács is Július Kustra vezetésével, aki maga is legionáriusként tért vissza a városba. Kustra a háború előtti kisszámú helyi szlovák értelmiség egyik kulcsfigurája volt, nyomdát is üzemeltetett a belvárosban.⁷³

A feszültséget tovább növelték a közellátási problémák: a megszállás első hónapjaiban komoly liszt- és cukorhiány lépett fel, s nem volt elég szén a városban. A civilek elleni támadások a Kassán 1919. február 14-én kezdődő általános sztrájk kitörése körüli és alatti napokban váltak egyre elviselhetetlenebbé. Ekkor már egész járőrök, nagyobb csoport katonák támadtak rá önkényesen a lakosokra.⁷⁴ A kritikus helyzetről a pesti lapok is részletesen beszámoltak: február 18-án Kassán cseh katonák állítólag zárva tartó üzleteket fosztogattak.⁷⁵ A sztrájkot, amelyet a néhány nappal korábban Pozsonyban lejátszódó események (a szociáldemokraták tüntetése, majd a több halálos áldozatot követelő sortűz és sztrájk) előztek meg,⁷⁶ a kassai vasutasok kezdték,

másnap pedig minden üzlet, vendéglő, kávéház és a posta is bezárta kapuit. Nem jártak a villamosok, bezárt a mozi és a színház. A sztrájk másnapján többeket előállítottak, volt, akinél házkutatást tartottak, Molnár kormánybiztost pedig az éjszaka az ágyából rángatták ki. A csehszlovák kormánybiztosi feladatokat Mutňánskýtól átvevő Ján Sekáč kijárási tilalmat rendelt el, majd a következő éjjel újabb rendeletben mindenkit arra utasított, hogy a hivatalvesztés vagy akár a városból való kitoloncolás elkerülése végett másnap vegye fel a munkát.⁷⁷ A kereskedők végül kényszeredetten kinyitották boltjaikat.

A megszálló katonaság és a városba egyre nagyobb számban érkező szlovák hivatalnokok provokációnak és a Magyarországról érkező propaganda hatásának tudták be a sztrájk kitörését,⁷⁸ amely kényszerű egységbe kovácsolta ugyan az iparosokat, a munkásságot és a tisztviselői kart, de egyúttal ki is élezte a viszonyt a helyi lakosság és a legionáriusok között. 1919. március elején egy katonákból álló rendőri osztag letartóztatott három járőrelőt, s azzal szórakozott a Széchenyi-ligetben, hogy eljátszotta a kivégzésüket, mert állítólag bolsevista propagandát úztek. A megrémült civileket a színjáték után hazaengedték.⁷⁹

A különféle verbális és testi bántalmazásokat elszenvedő kassaiak számára mégiscsak az volt a legfájóbb, amikor ledöntötték a magyar szabadságharc emlékét őrző Honvéd-szobrot. Az emlékmű, amely egy kuruc harcost és egy vörös sapkás honvédet ábrázolt, 1906 szeptembere óta állt a Szent Erzsébet-dómtól délre fekvő parkban. Cseh és szlovák katonák már a februári sztrájk alatt kísérleteztek a ledöntésével, ezért a magyarok közül néhányan úgy határoztak: szlovák nyelvű feliratot ragasztanak az emlékműre, amelyben elmagyarázzák, hogy számukra a honvéd a szabadságot jelképezi.⁸⁰

Vavro Šrobár miniszter március elején betiltotta március 15-e megünneplését Szlovákia területén a közbiztonság és közrend fenntartására hivatkozva, mivel szerinte az 1848-as forradalom a Magyar Királyság területén csak sovinszta magyar imperia- lizmust hozott, és úgy vélte, a magyar kormány ez alkalom- ból minden bizonnyal agitátorokat küld majd Szlovákiába.⁸¹ Jozef Kohout rendőrkapitány is meg volt róla győződve, hogy folyamatosan érkeznek Kassára a csehszlovák állam ellen izga- tók, akikkel szemben határozottan fel kell lépni. Betiltották az előre be nem jelentett gyűléseket, valamint a magyar kokárda és a trikolór viselését is.⁸² Március 15-én reggel a szigorú til- tások ellenére körülbelül 1500 fős, magyar nemzeti színek- ben pompázó tömeg gyűlt össze a Honvéd-szobor körül, és a résztvevők koszorút helyeztek el a szobor lábánál. Kohout már éppen kiadta a parancsot a járőröknek, hogy szólítsák fel a demonstrálókat a nemzeti színek letételére, amikor három olasz tiszt, Verné alezredes, Cicerchi őrnagy és Orsini kapitány közbeléptek, és kijelentették, hogy a járőrök nem megfelelően végzik a tevékenységüket, s a magyar trikolór viselése engedé- lyezve van. Erre a tömegből mindenütt kiáltások hangoztak fel: „Éljen Olaszország!”. Délután ismét tömeg gyűlt össze a szo- bornál, ahol a 30. lövészezred katonái puskatussal megsebesí- tettek egy nőt, valamint a fiatalkorú Banduray Bertalant, aki az ütéstől órákig eszméletlenül feküdt. Gaston Rossi tábor- nok, akinek magyarok iránti szimpátiáját a rossznyelvek egy magyar bárónővel való ismeretségére vezették vissza,⁸³ szem- tanúja volt mindkét incidensnek, és figyelmeztette Kohoutot, hogy ha nem végzi megfelelően a kötelességét, akár Párizsba is telegramot küld, s elintézi, hogy a 30. lövészezred katonáit, akiknek viselkedésével egyáltalán nincs megelégedve, eltávo- lítsák a városból. Rossi egy katonát le is csukatott, akit más- nap szabadon engedtek.⁸⁴

A következő nap viszonylag békésen telt, egészen a március 17-re virradó reggelig. Éjjel ugyanis a dóm déli oldalán a 71. trencsényi gyalogezredhez tartozó katonák gyűltek össze, és lefűrészelték a kétalakos emlékműről a vörös sipkás magyar honvéd fejét, majd az egész szobrot kiszedték a talapzatból. Az eset a lakosság körében hatalmas felháborodást váltott ki. Ján Sekáč reggel sajnálkozását fejezte ki a történetek miatt, Kohout pedig hirdetményt tett közzé, amelyben kezeskedett, hogy a város közönsége „e barbár tett miatt teljes elégtételt fog kapni.”⁸⁵ Délelőtt nagyobb tömeg gyűlt össze a szobor- csonk körül, és énekelni kezdte a magyar himnuszt. Voltak köztük tisztek, járókelők, férfiak és nők egyaránt. Egyesek fel is szólaltak. Az egyre nagyobb zűrzavarban aztán egy ijedt katona a levegőbe lőtt, s ennek hatására a többi katona is tüzelni kezdett.⁸⁶ A második sortűz halálos sebet ejtett a fiatalkorú Hervacsics Arankán és a középkorú Ördög Ilo- nán. Holttestüket a szobortalapzattal szemben álló plébánia udvarára vitték be.⁸⁷

A történetek után dermedt csend lett úrrá az egész város- ban. Az áldozatokat Kassa saját halottjának tekintette, a városi tanács képviselőket is küldött a másnapi temetésre, ahol több mint hatezren vettek részt.⁸⁸ A halálos sortűz lélektani fordú- lópontot jelentett mind a megszállók, mind a lakosság szem- pontjából. Míg a kassaiak közül egyre kevesebben bíztak abban, hogy a helyzet csak átmenetinek tekinthető, a cseh- szlovák városvezetés egyre keményebb eszközökhöz nyúlt, hogy úrrá legyen a kiélezett helyzeten. Mutňánský polgár- mester elrendelte a városháza épületének fokozott őrzését.⁸⁹ Mindenki tudta, hogy a szobor megrongálása és ledöntése a trencsényi szlovák katonák műve volt, akik ezt nyilatkoza- tukban el is ismerték, a lövöldözéstől azonban elhatárolód- tak.⁹⁰ Végül sem a szobordöntés, sem a sortűz elkövetőit nem

sikerült megtalálni. A szoborcsonk később a múzeum előcsarnokába került, ahol Halász-Hradil Elemér kassai festő meg is örökítette. Innen jóval később, 1935-ben ismeretlenség távolították el.

*Halálesetek a magyar Vörös Hadsereg
Kassára érkezése előtti napokban*

A Magyarországi Tanácsköztársaság 1919. márciusi kikiáltása mindenképpen hatással volt a kassai megszállás mindennapjaira. Az események felgyorsultak. Március második felében 250 magyar közalkalmazottat, főleg postást és vármegyei alkalmazottat utasítottak ki családjukkal együtt, s irányítottak Abaúj-Torna vármegye déli területére. Ekkor hagyta el Kassát Puky Endre alispán is.⁹¹ Közben a fiatal csehszlovák állam március végén Šrobár rendeletére sorozni kezdte a 21 és 27 év közötti fiatal férfiakat,⁹² aminek következtében csoportosan hagyták el a várost a katonakötelesek is. Március utolsó napjaiban Šrobár miniszter a magyarországi eseményekre való tekintettel egész Szlovákiában statáriumot rendelt el. Nem sokkal később pedig mintegy húsz közéleti személyt, nagyrészt szociáldemokratát Illavára internáltak. Molnár, akinek kormánybiztosi tevékenysége a Tanácsköztársaság kikiáltásával hivatalosan is befejeződött, nem volt köztük, ő ugyanis ekkor már a demarkációs vonal magyarországi felén tartózkodott. Helyette a feleségét vitték el, róla pedig később az a téves hír járta Kassán, hogy egy közeli városban kivégezték.⁹³

Ebben az igencsak kritikus pillanatban, március 28-án érkezett Kassára Edmond Hennocque francia tábornok,

aki gyorsan át is vette a kassai helyőrség parancsnokságát a magyarbarát Rossitól. Áprilisban folyamatosan érkeztek a városba az új csehszlovák állam tisztviselői, akiket arra kértek, hogy a fennálló lakáshiány miatt családjaikat egyelőre ne hozzák magukkal.⁹⁴ A statáriumra vonatkozó rendelet április utolsó hetében tovább szigorodott: kijárási tilalmat rendeltek el, és közölték, hogy utcai rendezavarások esetén a hadsereg nem kezeskedik az esetleges „balesetekért”. Figyelmeztették a lakosságot, hogy a közrend megbontására irányuló minden kísérletet karhatalommal fojtanak el.⁹⁵ Hennocque ostromállapotot hirdetett: a város minden pontján megerősítette az őrséget, a legionáriusokat pedig állandó készenlétbe állította.⁹⁶ Nem sokkal később katonai rendőrök több iskoláskorú fiút összefogdostak, majd egy hétig hideg kőpadlón tartották és ütlegették őket. Köztük volt a szintén kiskorú Herdiczky László, aki már beteg volt, mire szabadon engedték. Néhány héttel később a bántalmazások okozta sérülések következtében hunyt el.⁹⁷ A helyzet olyan kritikussá vált, hogy a lakosság megfélemlítésére április végén több csoportban túszként elfogtak mintegy 30 kassai polgárt (főleg kisiparost), akiknek az életükkel kellett kezeskedniük a fennálló rendért. Kohout rendőrkapitány a város minden szegletében hírül adta, hogy a csehszlovák polgári vagy katonai szervek ellen irányuló bármiféle támadás esetén a bűntény mértékével arányos számú túszt kivégeztet.⁹⁸ Május közepén mintegy 5000 oroszországi hadifogoly tért haza Kassára, akiknek elhelyezése és ellátása szintén komoly problémákba ütközött.⁹⁹

Az időközben néhány hétre beszüntetett ostromállapot május végén újra érvénybe lépett,¹⁰⁰ és újabb túszzsedési akció vette kezdetét a városban. Ekkor francia tábornokok vették át a Szlovákia területét érintő hadműveletek vezetését, Rossi tábornok pedig végleg búcsút vett Kassától.¹⁰¹ A magyar Vörös

Hadsereg közeledésének hírére a csehszlovák hatóságok már június 3-án megkezdték Kassa kiürítését.¹⁰² Ilyen körülmények között vesztette életét további három kassai lakos. Június 3-án délelőtt fényes nappal a járőkelők szeme láttára két gyári munkást végeztek ki Hennocque tábornok parancsára. Tepper Józsefet és a még fiatalkorú Tirpák Bélát mint „bolsevik ágitátorokat” fogták el egy nappal korábban, mert állítólag Schöbl ezredes ellen készítettek elő merényletet.¹⁰³ A húsz katonából álló kivégzőosztag előtt Tepper térde rogyott, és imára kulcsolt kézzel, szlovák nyelven könyörgött a katonáknak az életéért. A mellette vonagló Tirpák el-elcsukló hangon édesanyjához kiabált, aki szintén szlovákul rimánkodott kegyelemért. A vezénylő tiszt erre Hennocque-hoz küldte az édesanyát, aki ígéretet kapott, hogy a fiával nem történik semmi, amíg vissza nem ér. Miközben az édesanya elszaladt, a kivégzést mégis végrehajtották. A szomorú jelenetre összecsdült tömeget a szuronyos katonák szétkergettek. Mivel a helyszínen szolgálatot teljesítő csehszlovák tiszt akkor készült jelentése¹⁰⁴ szinte teljes mértékben megegyezik a szemtanúként jelen lévő Muzelák József kassai asztalos elbeszélésével (amit húsz évvel később diktált le Molnár Miklósnak),¹⁰⁵ nem kétséges, hogy a jelenet valóban így játszódhatott le.

A francia tábornok Sekáč zsupánt hibáztatta, amiért az nem adta tudtára, hogy az egyik kivégzendő még gyermek.¹⁰⁶ Aczél Gyula ügyvéd visszaemlékezése szerint a francia tábornok majdnem elsírta magát, és saját tisztí becsületén esett csorbaként élte meg, hogy dezinformáció miatt egy fiatalkorú kivégzésére kényszerítették.¹⁰⁷ Az ügyet később Prágában Josef Svatopluk Machar, a később Nobel-díjra is felterjesztett cseh költő és szatirikus, Masaryk jóbarátja vizsgálta ki. A kivégzést végrehajtó főhadnagy vallomásából kiderült,

hogy Sekáč zsupán korábban egy „vidáman eltöltött este után” telefonált neki, és érdeklődött a kivégzés időpontjáról, mondván, kivégzésen még soha sem vett részt, s ezért el akar menni megnézni. A főhadnagy ezt úgy értelmezte, hogy a kivégzés parancsát továbbbíthatja Hennocque felé, aki azt minden további nélkül aláírta.¹⁰⁸

A kivégzés híre még el sem jutott mindenkihez, amikor másnap, június 4-én este 7 óra tájban újabb tragédia történt. Legionáriusok kihurcolták Kovács utcai házából Stock Béla szűcsmestert, és a pályaudvar felé rángatták. Útközben folyamatosan ütlegelték, majd szuronyaikkal több sebet ejtettek rajta, és otthagyták az utcán vergődni. Sérüléseibe nem sokkal később belehalt. Struppl csehszlovák főhadnagy állítólag két legionáriust le is tartóztatott. A jelentések szerint Stock szóváltásba keveredett a műhelyében megjelenő katonákkal: írásbeli parancsot kért elvezetéséhez, amivel a katonák természetesen nem rendelkeztek, ezért önkényesen nekiestek.¹⁰⁹ Stockot, akinek árván maradt Ede nevű fia később Molnár kormánybiztos fiával közösen aktív tagja lett a Kassai Természetbarátok Turistaegyesületének, június 6-án temették el, alig egy órával az után, hogy a Magyar Tanácsköztársaság csapatai a városba érkeztek. Stock brutális meggyilkolásának időpontjában már nem tartózkodott a városban sem a szlovák polgármester, sem a zsupán, sem Kohout rendőrkapitány.

Tíz évvel az események lefolyása után Vécsey Zoltán gimnáziumi tanár *Síró város* című munkájának köszönhetően az áldozatok árnyképei a magyar szépirodalomban is megjelentek. A kassai államfordulatot történelmi szempontból hűen ábrázoló riportregény már kinyomtatott példányait 1931 őszén a prágai államügyészség lefoglaltatta, s ez a Kazinczy Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet teljes anyagi csődjét jelentette. A regényt végül a budapesti Genius Könyvkiadó adta

ki 1938-ban, új politikai körülmények között, abból az alkalmából, hogy Kassa visszakerült Magyarországhoz. Az 1919-ben meggyilkolt civilek közül hat áldozat nevét Kassa vezetése márványba vésette, s emléktábláikat 1941 novemberében ünnepélyes keretek közt helyezték el a város azon pontjain, ahol életüket vesztették. A politikai beszédekben ők lettek a „szabadság ártatlan mártírjai”, akiknek azért kellett meghalniuk, mert magyarok voltak.¹¹⁰ Az áldozatok egy része egyébként bizonyíthatóan szlovák nemzetiségű kassai volt.

A nyolc áldozat közül azonban ketten a feledés homályába merültek. Az akkori politikai vezetés arra sem vette a fáradságot, hogy pontosabban tájékozódjon az 1919-es csehszlovák megszállás okozta halálesetek számáról. Molnár Miklós volt kormánybiztos ugyanis éppen az 1940-es évek elején zárta le monumentális dokumentumgyűjteményét a kassai államboldról, amelyben a fentebb említett Banduray Bertalan és a 14 éves Herdiczky László történetét is megörökítette. Ahogy később az orvosi jelentésekből kiderült, mindketten az őket ért bántalmazás hosszú távú következményeibe haltak bele, ezért Molnár nyolcra tette a csehszlovák megszállás halálos áldozatainak számát.¹¹¹

A tanulmányban bemutatott esetek kivizsgálása megtörtént ugyan, ám a tettesek sosem kerültek elő. Erre természetesen nem is volt meg a kellő politikai akarat, sem közvetlenül az események után, sem később, hiszen a csehszlovák katonák a demokrácia kivívásának győzelmét testesítették meg, hírnevükön nem eshetett csorba. Mindehhez ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy Tepper József és Tírpák Béla (kegyetlenkedéstől szintén nem mentes) kivégzését leszámítva, amelyet már a statárium idején és parancsra teljesítettek, a többi, szökváltásból, verekedésből vagy önkényes lövöldözésből kiinduló esetről nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy

a katonák célja kifejezetten a gyilkolás lett volna. Az egyenruhában elkövetett erőszak Kassa esetében is sokkal inkább a katonai megszállás, a hatalmi úr és a bizonytalan átmenet időszakának sajnálatos kísérőjelensége volt, nem pedig – mint ahogy a későbbi szakirodalomban és politikában előszeretettel értelmezték – etnikai konfliktus. A cseh és szlovák katonák kegyetlenkedésének és erőszakoskodásának minden bizonynyal az lehetett a(z egyik) pszichológiai magyarázata, hogy a háborúból hazatérő katonák a számukra idegen terep megszállásában a háború meghosszabbítását látták, illetve sokan közülük a helyi lakosságra vetítették ki minden, a régi rendszerrel szembeni sérelmüket és frusztrációjukat.

Az első csehszlovák megszállás időszakának a Vörös Hadsereg Kassára való bevonulása vetett véget, amelyet egy hónappal később újabb csehszlovák megszállás követett. Blanár Béla polgármester 1919. július 8-án franciául üdvözölte a városba visszatérő Hennocque tábornokot, akinek ünnepélyes keretek közt átadta a város kulcsát.¹¹² A sors fintora, hogy az idegen katonák, akik 1918–1919 fordulóján még fegyverekkel képviselték a csehszlovák állameszmét, hosszú távon mégiscsak egy új, demokratikus berendezkedést hoztak magukkal Kassára. Többek között a nőkre is kiterjesztett általános és titkos választójogot, modern tömeglakásokat, új kórházat, a környező országokhoz képest fejlettebb szociális rendszert és a korábbinál nyitottabb, liberálisabb közéletet, amelynek előnyeit azok a kassaiak is kiélvezték, akik húsz évig visszavágytak a régi Magyarországra.

Levéltári források

Archív mesta Košice (AMK)

fond Magistrát mesta Košice

fond Úradný hlavný lekár mesta Košice 1827–1940

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)

604. fond 20. őe. Kassától Kosicéig. Történelmi adatgyűjtemény az 1918–1919. évről.

Štátny archív v Košiciach (ŠA KE)

fond Abovsko-Turňanská župa, Podžupan 1882–1919

Štátna vedecká knižnica v Košiciach (ŠVKK)

V.78257., 943.76“1919”. Iratok Meizner János hagyatékából. Molnár Miklós: Kassától Kosicéig.

Východoslovenské múzeum v Košiciach (VSM)

fond Rukopisov a písomnosti, poradové číslo 1138. Molnár Miklós: *Kassától Kosicéig. Történelmi adatgyűjtemény az 1918–19. évi forradalom, vörös uralom és a cseh-szlovák állam megalakulása idejéből. Kassa, d. n. III–VI. kötet.*

Hivatkozott irodalom

Blašková, 2013 • Eleonóra Blašková: Boháč s prázdnyimi vreckami. Biografická črta o košickom kníhkupcovi, nakladateľovi, publicistovi a širitelovi kultúry Júliusovi Kustrovi 1884–1943. In: Martina Čarnogurská Feniková – Angela Kurucová (zost.): *Úloha kníh a periodík v živote mnohonárodnostných Košíc*. Štátna vedecká knižnica, Košice, 63–79.

Czoch, 2009 • Czoch Gábor: „A városok szíverei...” *Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Kalligram, Pozsony.

Faragó, 2018 • Faragó Ödön: Részlet A Szlovenszkói és ruszinszkói magyar színművészet 25 éves története 1918. évtől a szovjet felszabadítási harcokig című visszaemlékezéséből. In: *Trianon arcai: Naplók, visszaemlékezések, levelek*. Szerkesztette: Kunt Gergely – L. Balogh Béni – Schmidt Anikó. Libri Kiadó, Budapest, 272–291.

Ficeri, 2016 • Ondrej Ficeri: *Košice v slovenskej historiografii*. Dejepisný spolok v Košiciach, Košice.

Ficeri, 2017 • Ondrej Ficeri: Czechoslovakism in Mentalities of Košice's Inhabitants and Its Implementation in the Public Space of the City in the Interwar Era. *Mesto a Dejiny*, 2. sz. 22–47.

Furmaník, 2018 • Martin Furmaník: *Spiš a vznik Československej republiky*. Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi, Spišská Nová Ves.

Henschel, 2017 • Frank Henschel: „*Das Fluidum der Stadt*”: *urbane Lebenswelten in Kassa/Kosice/Kaschau zwischen Sprachenvielfalt und Magyarisierung 1867–1918*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Holotík, 1958 • Ľudovít Holotík: *Októbrová revolúcia a národnoslobodzovacie hnutie na Slovensku v rokoch 1917–1918*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.

Hronský, 2011 • Marián Hronský: *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920)*. VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.

Kálmán, 1982 • Kálmán Márta: *Örökség*. Magvető, Budapest.

Kirst – Potemra, 1984 • Jozef Kirst – Michal Potemra: *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848–1945: tematická bibliografia. I. Štátna vedecká knižnica, Košice*.

Kiss, 2005 • Štefan Kiss: *Kassa 1918/1919 Košice*. Historická spoločnosť I. Henszlmanna, Košice.

Kováč, 2012 • Dušan Kováč: Medzi Prešporkom a Bratislavou. Premeny mesta v revolučných mesiacoch 1918–1919. In: Peter Švorc – Harald Heppner (zost.): *Velka doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918–1929)*. Universum, Prešov, 131–145.

Kováts, 2014 • Kováts Miklós: Zsedényi József és a háború kettős tükrében. *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. 24. k. 43–58.

Kučera, 2014 • Rudolf Kučera: Exploiting Victory, Sinking into Defeat: Uniformed Violence in the Creation of the New Order in Czechoslovakia and Austria, 1918–1922. <https://csees.unc.edu/files/2014/10/Kucera-Carolina-Sem.pdf>

Kučera, 2016 • Rudolf Kučera: Exploiting Victory, Sinking into Defeat: Uniformed Violence in the Creation of the New Order in Czechoslovakia and Austria, 1918–1922. *The Journal of Modern History*, 4. sz. 827–855.

Kühn (red.), 1929 • Josef Ludvík Kühn (red.): *Tricátníci. Sborník prací k desátému výročí bojů pěšího pluku 30 Aloise Jirásky*. Výbor pro oslavy pěšího pluku 30 „Aloise Jirásky” ve Vysokém Mýtě, Vysoké Mýto.

Machar, 1927 • Josef Svatopluk Machar: *Pět roků v kasárnách. Vzpomínky a dokumenty: 1925–1926*. Aventinum, Praha.

Madarász (szerk.), 1940 • Madarász Elemér (szerk.): *Magyar politikai és közigazgatási compass (1919–1939)*. Magyar Politikai és Közigazgatási Compass (1919–1939) Kiadóvállalat, Budapest.

Márai, 2015 • Márai Sándor: *A teljes napló 1970–73*. Helikon, Budapest.

Medvecký (sost.), 1930 • Karol Anton Medvecký (sost.): *Slovenský prevrat. Sväzok IV*. Komenský Vydavateľská a literárna spol. s.r.o., Bratislava.

Medvecký (sost.), 1931 • Karol Anton Medvecký (sost.): *Slovenský prevrat. Sväzok III*. Komenský Vydavateľská a literárna spol. s.r.o., Bratislava.

Newman, 2010 • John Paul Newman: Post-imperial and Post-war Violence in the South Slav Lands, 1917–1923. *Contemporary European History*, vol. 19. no. 3. 249–265.

Simon, 2017 • Simon Attila: Kassa három megszállása. *Történelmi Szemle*, 4. sz. 569–590.

Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918. Dokumentárny výklad o jednaniach dra Milana Hodžu ako čl. plnomocníka s Károlyiho maďarskou vládou v listopade a prosinci 1918 o ústup maďarských vojsk zo Slovenska. Nákladom redakcie Slovenského Denníka, Bratislava, 1929.

Szakály, 2002 • Szakály Sándor: A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökei 1919. augusztus 12.–1945. május 9. *Új Honvédelmi Szemle*, 1. sz. 96–115.

Szeghy, 2014 • Gabriel Szeghy: Od hlavného mestského kapitána po policajný kapitanát v Košiciach. *Vojenská história*, 2. 21–45.

Szeghy-Gayer, 2016 • Szeghy-Gayer Veronika: *Felvidékből Szlovénzók. Magyar értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Kalligram, Pozsony.

Szeghy-Gayer, 2017 • Szeghy-Gayer Veronika: A szlovák–magyar–zsidó–cseh Kassa a 20. század első felében. *Korall*, 68. sz. 99–121.

Szeghy-Gayer, 2018 • Szeghy-Gayer Veronika: Államfordulat és az újrastrukturálódó helyi elit Bártfán (1918–1919). *Századok*, 6. sz. 1215–1236.

Sztancs, 2016 • Sztancs Gábor: Kassa helyzete és sorsa 1918 őszén. In: Hajdú Anikó (szerk./zost): *Multiethnikus világok Közép-Európában 1867–1944. Multiethniké prostredie v Strednej Európe 1867–1944*. Téka, Komárom, 109–130.

Tajták, 1972 • Ladislav Tajták: *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány elkészítése a Trianon 100 MTA – Lendület Kutatócsoport keretében valósult meg.
- 2 A tanulmányban Felvidéken a mai Szlovákia területét értem, amely az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásakor egy etnikailag sokszínű földrajzi régiót képezett. Noha tisztában vagyok vele, hogy a kifejezés mára meglehetősen átpolitizálódott, és erős érzelmi töltettel rendelkezik, használatát itt azért tartom indokoltnak, mert 1918 és 1919 folyamán általában használatos volt a mai Szlovákia területének megjelölésére.
- 3 Ide kell sorolni azokat a két világháború között alkotó szlovák, majd szlovák marxista szerzőket, akik részletesen foglalkoztak az 1918 őszén, Szlovákia területén kibontakozó fosztogatásokkal, illetve Szlovákia területének elfoglalásával. Medvecký (sost.), 1930: 30–186; Holotík, 1958; Tajták, 1972; Legújabban lásd Hronský, 2011. Szlovákia katonai megszállásának erőszakközpontú diskurzusa a közösségi és egyéni emlékezetre is rányomta a bélyegét. Lásd például legújabban a *Boj o Slovensko* elnevezésű honlapot (<https://bojoslovensko.wordpress.com/>) vagy a pozsonyi „mártírokra” való emlékezés rítusait (<https://felvidek.ma/2019/02/pozsonyban-a-100-evvel-ezelotti-sortuz-aldozataira-emlekeztek/>). Kifejezetten Kassa esetében lásd: Kiss, 2005: 8–11.
- 4 Márai, 2015: 216. A naplóbejegyzés 1972. augusztus 22-én íródott. Köszönöm Ötvös Anna segítségét, aki a tanulmány készítése közben jelezte nekem, hogy Stock Béla esetét Márai is megemlíti.
- 5 Kálmán, 1982: 192.
- 6 A tanulmányban csehszlovák, illetve cseh és szlovák katonákon, legionáriusokon a Kassát megszálló katonai egységek tagjait értem, függetlenül attól, hogy az egyes katonák cseh vagy szlovák, esetleg kevert csehszlovák nemzeti identitással rendelkeztek.
- 7 Lásd például Newman, 2010.
- 8 Kučera, 2014. A tanulmány megjelent: Kučera, 2016.
- 9 Kučera, 2014. 1–2.
- 10 Kučera, 2014. 14.
- 11 Návšteva ministra Šrobára v Košiciach. *Slovenský východ*, 1919. január 14., 2–3.

- 12 A lakosságnak ezt a fajta hozzáállását támasztják alá a Szepességre vagy Sárosra vonatkozó legújabb kutatások is. Lásd például: Furmaník, 2018; Szeghy-Gayer, 2018.
- 13 Ficeri, 2016: 199.
- 14 Czoch, 2009: 155.
- 15 Henschel, 2017.
- 16 AMK, fond Magistrát mesta Košice, Zápisnice mestského zastupiteľstva 1918, II. 251–474, 10851. szám, 1918. tan. A deklaráció arra a hírre reagált, hogy Turócszentmártonban megalakult a Tót Nemzeti Tanács, kikiáltotta a független tót államot, amelynek egyik kulturális központjául Kassa városát jelölte ki.
- 17 Szeghy-Gayer, 2017: 113.
- 18 Ficeri, 2017: 29.
- 19 Szeghy-Gayer, 2016: 106–114.
- 20 A spanyol izé. *Kassai Hírlap*, 1918. október 4., 3.
- 21 AMK, fond Úradný hlavný lekár mesta Košice 1827–1940, roky 1918–1920, Kassa szab. kir. város polgármesterétől, 9587/1918 eln. A tisztí főorvos jelentése az úgynevezett spanyol betegség állapotáról, 1918. szeptember 30.
- 22 AMK, fond Úradný hlavný lekár mesta Košice 1827–1940, roky 1918–1920, Kassa szab. kir. város polgármesterétől, 1992/1918-tf. Kassa szab. kir. város tisztí főorvosa a Közigazgatási Bizottsághoz, 1918. október 12.
- 23 AMK, fond Úradný hlavný lekár mesta Košice 1827–1940, roky 1918–1920, Kassa szab. kir. város polgármesterétől, 1969/1918-tf. Kassa szab. kir. város tisztí főorvosától valamennyi gyógyszerterár vezetőjének, Kassa, 1918. október 8.
- 24 Van-e hát Kassán járvány? *Kassai Hírlap*, 1918. október 6., 2.
- 25 ŠA KE, fond Abovsko-Turňanská župa, Podžupan, 718. doboz. 8252/1918. Abauj-Torna vármegye alispánja a katonai parancsnokságnak, 1918. október 30. Tárty: Járvány alkalmával katonai orvosok kirendelése.
- 26 Orvosok értekezlete a spanyol-nátha kérdésében. *Kassai Hírlap*, 1918. október 19., 2.
- 27 A járvány-bizottság ülése. *Kassai Hírlap*, 1918. október 29., 2–3.
- 28 Elhunyt kassai ügyvéd. *Kassai Hírlap*, 1918. október 30., 3.
- 29 Kassa polgársága és a helyőrség a Nemzeti Tanács mellett. *Kassai Hírlap*, 1918. november 1., 1.

- 30 Zsedényi György, a 34. gyalogezred parancsnoka Sorsich Béla altábornagynál bejelentette, hogy az ezred tisztikara is csatlakozik a tanácshoz. Kassa polgársága és a helyőrség a Nemzeti Tanács mellett. *Kassai Hírlap*, 1918. november 1., 1. A korabeli lapok helytelenül Zsedényi Györgyről írnak, ő valójában József volt. Vö. Kováts, 2014.
- 31 A Kassai Jogakadémia nagytermében a jogászok, a gazdaságok és a diákság gyűlt össze. Fő szószólójuk a jogászok szociáldemokrata elnöke, Kendi Zoltán volt. A kassai főiskolai ifúság csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz. *Kassai Hírlap*, 1918. november 1., 2.; Kassa népe fölesküdt a Nemzeti Tanácsnak. *Felsőmagyarország*, 1918. november 1., 3.
- 32 Szónokolt többek közt Surányi Géza, a *Kassai Munkás* napilap szerkesztője, Korláth Ferenc, Horváth Elemér vármegyei főjegyző a vármegye nevében, Banekovich György szociáldemokrata nyomdász, továbbá Csányi Armin főhadnagy és Faragó Ödön polgári radikális színházigazgató. Kassa polgársága és a helyőrség a Nemzeti Tanács mellett. *Kassai Hírlap*, 1918. november 1., 1.
- 33 Megszólalt Kassa népe. *Felsőmagyarország*, 1918. november 1., 4.
- 34 Kassán nem jött létre november 1-jén Magyar Nemzeti Tanács nevű szerv, ezt a feladatkört a Katona- és Néptanács töltötte be, amely néhány héttel később már Nemzeti Tanács név alatt működött. Vö. Kirst – Potemra, 1984: 132.
- 35 A Kassai Hatósági Munkaközvetítő Hivatal részére. *Kassai Újság*, 1918. január 4., 4. A hivatalról bővebben lásd ŠA KE, fond Abovsko-Turňanská župa, Podžupan, 752. doboz, XVI, 297/1918. Kassai hatósági munkaközvetítő támogatása.
- 36 24551/410. szám 1913. kgy. Felolvasatott az igazoló-választmány... *Városi Közlöny*, 1914. január 16.
- 37 Madarász (szerk.), 1940: 585–586.
- 38 PSZL 604. fond 20. őe. I. mappa, leltári szám 41. Gáspár Sándor, Kassa, Prohászka u. 18/II. Nyilatkozat. Kassa, 1939. október 10.; Molnár kormánybiztossá váló kinevezésekor is meleg hangon írt róla a sajtó: „Hogy Kassa városában példás rend uralkodik minden téren, azt tisztán Molnár Miklós energiájának, alapos körütekintésének és bölcs mérsékletének köszönhetjük.” Molnár Miklós Kassa kormánybiztosa. *Kassai Hírlap*, 1918. november 15., 2.
- 39 A Nemzeti Tanács ülése. *Kassai Hírlap*, 1918. november 14., 2–3.
- 40 AMK, fond Magistrát mesta Košice, Zápisnica Mestského zastupiteľstva 1918 II. 251–474. Kassa szab. kir. város közgyűléséből, 21183/1918. A magyar belügyminiszter 1918. évi november hó 19-én 9494 eln. szám alatt kelt leirata,

- melyben a város közönségét arról értesíti, hogy a magyar kormány Molnár Miklóst, a kassai hatósági munkaközvetítő hivatal főnökét Kassa szab. kir. város főispáni teendőinek ellátásával megbízott kormánybiztossá kinevezte. Ezzel párhuzamosan Horváth Elemért, Abaúj-Torna vármegye főjegyzőjét, Abaúj-Torna vármegye főispáni teendőinek ellátásával bízta meg.
- 41 Elmaradt a kényszersorozás. *Kassai Hírlap*, 1918. november 16., 2.
 - 42 Sztancs, 2016: 119–121.
 - 43 Zavargások Rozgonyban. *Kassai Hírlap*, 1918. december 1., 1.
 - 44 Kassát nem szállják meg, megvan a demarkációs vonal. *Kassai Hírlap*, 1918. december 14., 2.
 - 45 Felhívás Kassa férfi lakosságához. *Kassai Hírlap*, 1918. december 22., 3.
 - 46 Hamis hírek Igló és Lőcséről. *Kassai Hírlap*, 1918. december 24., 2.
 - 47 A Nemzeti Tanács ülése. *Kassai Hírlap*, 1918. december 25., 3.
 - 48 Jozef V. Kohout: Obsadenie Košíc Československým vojskom 29. decembra 1918. Udalosti v januári a februári 1919. Medvecký (sost.), 1931: 289–292; A katonai egyezmény szövegét lásd: Kassa a csehek kezében. *Kassai Hírlap*, 1918. december 31., 1.
 - 49 Jozef V. Kohout: Obsadenie Košíc Československým vojskom 29. decembra 1918. Udalosti v januári a februári 1919. Medvecký (sost.), 1931: 288–289.
 - 50 Szakály, 2002: 99.
 - 51 Kassa a csehek kezében. *Kassai Hírlap*, 1918. december 31., 1.
 - 52 A Kassától északnyugatra fekvő Margitfalva nevű településen a Kassáról kirendelt és a védekezésre mégis rávehető magyar hadsereg katonái és önkéntesek foglalták el állásaikat. Az összeütközésnek halálos áldozata nem volt. A magyar csapatok visszavonultak Kassa alá, a csehek pedig Eperjes irányába indultak. A csehek felvidéki előnyomulása. *Pesti Napló*, 1918. december 29., 4.
 - 53 Erről lásd: Kühn (red.), 1929.
 - 54 Dve lásky spisovateľa J. Hrušovského. *Gardista*, 1944. Velká noc, 13.
 - 55 Generál Schöbl mrtv. *Slovenský denník*, 1937. július 14., 2.
 - 56 Jozef V. Kohout: Obsadenie Košíc Československým vojskom 29. decembra 1918. Udalosti v januári a februári 1919. Medvecký (sost.), 1931: 294.
 - 57 Faragó, 2018: 277.
 - 58 *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918, 1929*: 141.

- 59 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet., 68. A párhuzamos hatalomról lásd: Simon, 2017: 277–579.
- 60 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 70.
- 61 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 71–72.
- 62 AMK, fond Policajný kapitanát mesta Košice (1830) 1861–1922, 215. doboz. 1679/1919. Vaszlafilek Szozzinka cseh-szlovák legionista éjjeli botrányokozása és előállítása.
- 63 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 75.
- 64 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 76.
- 65 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 73–78.
- 66 Szeghy, 2014: 43.
- 67 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 78.
- 68 A dokumentumgyűjteményben szereplő 47 esetről lásd. VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 68–91.
- 69 Kiss, 2005: 8.; Molnár dokumentumgyűjteményének III. kötete ennél rövidebben írja le a történetet.
- 70 K prípadu zastrelenia. *Slovenský východ*, 1919. január 14., 4.
- 71 A gyűjtést a *Kassai Napló* című lap szervezte. VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 103.
- 72 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 187
- 73 Blašková, 2013: 67.
- 74 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 79–82.
- 75 Kassán rabolnak a csehek. *Pesti Napló*, 1919. február 20., 4.
- 76 Kováč, 2012: 141–142.
- 77 A nagy sztrájk. *Kassai Újság*, 1919. február 20., 2.

- 78 Maďarská propaganda. *Slovenský východ*, 1919. február 14. 1.; Jozef V. Kohout: Obsadenie Košíc Československým vojskom 29. decembra 1918. Udalosti v januári a februári 1919. Medvecký (sost.), 1931: 298.
- 79 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 474–475.
- 80 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 390–391.; Jozef V. Kohout: Krvavé udalosti v Košiciach v dňoch 15–17. marca 1919. Medvecký (sost.), 1931: 269.
- 81 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 459–460.
- 82 Jozef V. Kohout: Krvavé udalosti v Košiciach v dňoch 15–17. marca 1919. Medvecký (sost.), 1931: 267.
- 83 Összeütközés az olaszok és csehek között Kassán. *Pesti Hírlap*, 1919. március 11., 4.
- 84 Jozef V. Kohout: Krvavé udalosti v Košiciach v dňoch 15–17. marca 1919. Medvecký (sost.), 1931: 268–269.
- 85 ŠVKK, Iratok Meizner János hagyatékából, V.78257., 943.76“1919”. Molnár Miklós: Kassától Koscicéig. Kassa Közönségéhez. Kohout főkapitány kiáltványa.
- 86 Jozef V. Kohout: Krvavé udalosti v Košiciach v dňoch 15–17. marca 1919. Medvecký (sost.), 1931: 270.
- 87 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 510.
- 88 Jozef V. Kohout: Krvavé udalosti v Košiciach v dňoch 15–17. marca 1919. Medvecký (sost.), 1931: 271.
- 89 AMK, fond Policajný kapitanát mesta Košice (1830) 1861–1922, 210. doboz. 3624/1919. A városháza épület őrzésére kirendelendő polgári őrség.
- 90 Osvedčenie. *Slovenský východ*, 1919. március 22., 1–2.
- 91 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 5–6.
- 92 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 11–12.
- 93 Mi van a kormánybiztossal. *Híradó*, 1919. május 9., 4.
- 94 Mi van a kormánybiztossal. *Híradó*, 1919. május 9., 4.
- 95 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 167–169.

- 96 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 169–171.
- 97 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 175–176.
- 98 Jozef V. Kohout: Vpád maďarských bolševíkov na východné Slovensko v júni 1919. Medvecký (sost.), 1931: 272.
- 99 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 283.
- 100 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 450–451.
- 101 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 460.
- 102 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 479.
- 103 Jozef V. Kohout: Vpád maďarských bolševíkov na východné Slovensko v júni 1919. Medvecký (sost.), 1931: 273.
- 104 Kučera, 2014: 20.
- 105 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 525–526.
- 106 Hennocque tábornok teljhatalmú diktátor a 15 éves Törpák József kivégzéséről. *Kassai Újság*, 1919. június 6., 1. (A lap az áldozat nevét tévesen közölte.)
- 107 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 526–529.
- 108 Machar, 1927: 198–199.
- 109 VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 548–550.
- 110 Az országzászló előtt ünnepelte Kassa felszabadulásának második évfordulóját. *Felvidéki Újság*, 1941. november 11., 1–2.
- 111 Bandurayt a Honvéd-szobornál történt sortüzet megelőzően puskatussal fejbe vágta. VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. III. kötet. 535.; VSM, fond Rukopisov a písomnosti, leltári szám 1138, Molnár, d. n. IV. kötet. 175–176.
- 112 Kassa kulcsait átadták Hennocque tábornoknak. *Kassai Napló*, 1919. július 8., 1.

KÉK ÉS VÖRÖS TERROR

INTÉZMÉNYES ERŐSZAK A DÉLVIDÉKEN (1919–1925)

Bár a szerb megszállás alatt álló, később pedig a Szerb–Horvát–Szlovén (SZHSZ) Királyság részévé váló Délvidéket lényegében elkerülték a magyar belpolitikát formáló, sorsfordító történések, a Tanácsköztársaság és az ezt követő időszak véres eseményei a trianoni békeszerződés révén a Délvidék jövőjét is meghatározták. A megszálló szerb hadsereg jelenléte miatt az erőszak térben és időben is eltérést mutat a mai Magyarország területén történekekkel. Míg az 1918–1920 közötti átmeneti időszakban elsősorban az *ad hoc* – a fosztogatásban, zsarolásban, vagyonellenes bűncselekményekben kiteljesedő – erőszak volt a domináns, addig a trianoni békeszerződés után – miközben a magyar állam megmaradt, jelentősen lecsökkent területén megindult a konszolidáció – az SZHSZ Királyság részévé vált Délvidéken a politikai pártokhoz köthető rohamosztagok és erőszakszervezetek révén az intézményesített terror és annak következményei váltak a mindennapok részévé.

A két, egymástól élesen elhatárolható korszak kutatását és az esetleírások precíz körbehatárolását jelentősen megnehezíti, hogy az 1918–1920-as átmeneti időszakról a magyar nyelvű sajtó betiltása, illetve a levéltári iratok csekély száma

miatt szinte alig áll rendelkezésünkre megbízható forrás. Az 1919-es események feltárásában csupán Várady Imrénnek,¹ a délvidéki magyarság egyik kiemelkedő politikusának több tízezer dokumentumot tartalmazó, páratlan hagyatékában fellelt egyetlenegy magyar hírszerzői iratra támaszkodhatunk.² Ezzel szemben az 1922-ben kezdődő, majd 1923-ban kiteljesedő, párthadseregekhez köthető intézményesített terror időszakával kapcsolatban jóval több korabeli dokumentum áll a rendelkezésünkre. E szervezetek tevékenysége ugyanis nemcsak a birtokba vett magyar területekre, hanem az új délszláv állam egészére kiterjedt, így ezen a téren a délszláv történészek elmúlt időszakban írt munkáit is felhasználhatjuk. Az egykori magyar területen a magyar és a német kisebbség kárára elkövetett események precíz rekonstrukcióját jelentősen megkönnyítik az ekkorra már (újra) engedélyezett korabeli magyar sajtó (*Délbácska, Torontál, Hírlap, Bácsmegyei Napló*) részletes tudósításai is. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy e két, egymáshoz időben közel álló és egymással nagyon is összefüggő, ugyanakkor merőben eltérő periódus erőszakos cselekményeit bemutassam.

A megszállás időszaka (1918–1921)

A szerb hadsereg megszállása alatti átmeneti időszakokkal kapcsolatos erőszakos cselekményeket egy hírszerzői jelentés alapján igyekszünk rekonstruálni. Az 1919. szeptember 28-án keltezett összefoglalót Bleyer Jakabnak³ címezték, aki a Friedrich-kormányban a nemzeti kisebbségek tárca nélküli miniszteri tisztségét töltötte be.

Annak ellenére, hogy az 1918. november 13-án megkötött, 18 pontból álló belgrádi fegyverszüneti egyezmény 17. pontja garantálta, hogy a magyar karhatalmi és katonai egységek által kiűritett Beszterce–Maros–Baja–Pécs–Dráva demarkációs vonaltól délre eső területeken továbbra is megmarad a magyar közigazgatás, a területekre igényt tartó, formálódó délszláv állam mindezt nem tartotta be, és azonnal hozzálátott annak felszámolásához. 1918. november 25-én az Újvidéki Nagy Nemzetgyűlés által megválasztott Nemzeti Tanács létrehozta az 1919. március 11-ig funkcionáló Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóságot, amely azonmód hozzákezdett a terület igazgatási feladatainak átvételéhez, és 1918 decemberében megkezdte a magyar tisztviselői kar tömeges leváltását, valamint a magyar oktatási intézményrendszer felszámolását.⁴ Ennek részeként a köz- és magánépületekről eltávolították a magyar feliratokat, betiltották a magyar lapok kiadását, és a magyar nyelvet a képviselő-testületekből is igyekeztek kiszorítani. A magyar tisztviselők leváltásával párhuzamosan a hivatalos rendeleteket kizárólag szerb, egyes helyeken román nyelven adták ki.⁵ A hozzá nem értő, iskolázatlan, kizárólag a nemzethűség alapján kinevezett szláv káderek, valamint a korrupció térnyerésével a közigazgatás egésze az összeomlás szélére sodródott.⁶

A közigazgatás és a magyar intézményrendszer felszámolását célzó jogtechnikai intézkedéssorozatokkal párhuzamosan a birtokba vett délvidéki területeken szinte azonnal elharapódzott a nyers erőszak is. Ennek összesen négy, egymástól jól elhatárolható, ugyanakkor számos esetben egymással összefüggő kategóriáját lehet beazonosítani:

1. *Fizikai, nemi erőszak.* A szerb hadsereg bevonulását követően a megszállás alatt lévő területeken mindennaposá váltak a megszegyenítő botbüntetések. A fenyítés kirová-

sához lényegében semmilyen indok nem kellett, és a mind nagyobb teret nyerő fizikai erőszakhoz hamarosan zsarolás is társult. Ennek technikáját plasztikusan ábrázolta a Bleyer Jakabnak megküldött jelentés, miszerint „*a botbüntetéseket egy-egy emberre többször kivetik, és azokat azután pénzzel váltatják meg. A botbüntetéseket sok esetben ártatlan emberekre róják ki, igen gyakran csak azért, hogy pénzt csikarjanak ki.*” A botbüntetésekkel párhuzamosan a nemi erőszak is elharapódzott. A hírszerzési jelentésben konkrét példaként egy német vendéglős esetéről olvashatunk, akinek a vendéglátójába éjszaka egy katonából álló csapat tört be, s ennek vezetője, egy szerb kapitány, megerőszakolta a vendéglős lányát, ezt követően pedig a megbecstelenített hajadont a részeg katonák magukkal hurcolták.

2. *Védelmi pénzek szedése, zsarolás.* A zsarolásnak más konkrét eseteiről is tudunk. 1919-ben a megszálló csapatok sok községben szinte az összes házra minden indok nélkül rendkívüli adót vetettek ki, amelyet a kiszolgáltató lakosság a vérontás elkerülése végett kénytelen volt kifizetni. Olyan eset is előfordult, amikor az egyik gazdát azzal vádolták meg, hogy istállójában két lopott lovat szállásolt el. A megzsarolt gazda, hogy elkerülje az internálást, 18 ezer koronát fizetett. Egy tanfelügyelő a hadifoglyoktól vagy azok hozzátartozóitól csikart ki jelentős összegeket. Módszere az volt, hogy a francia hadifogságban lévő egykori osztrák–magyar katonákat Szerbia elleni lázítás vádjával feljelentette a belgrádi katonai törvényszék előtt. A feljelentés után a szerb hatóságok a megvádolt hadifoglyok kiadatását kérték, majd haditörvényszék elé állították őket. A legtöbb esetben a megzsarolt katona vagy annak hozzátartozója 5 és 10 ezer korona közötti összeget volt kénytelen fizetni azért, hogy ejtsék ellene a vádat és a haditörvényszék végül felmentő ítéletet hozzon.

3. *Vagyon elleni bűncselekmények.* Napi jelenség volt a fosztogatás is. A lakosság ingatlanjaiban elszállásolt szerb tisztok és a legénység – ellentétben a francia haderő tagjaival – a beszállásolás költségeit nem fizették meg, sőt sok esetben a szállásadók vagyonának a fosztogatásába kezdtek. Ennek egyik eklatáns példája a lótolvajlás volt. „*A szerbek a német gazdák szállásairól a lovakat ellopják, és azokkal kereskednek. A szerb vevők tudják, hogy lopott lovakról van szó, sőt meg is kérdezik az illető német községbeli gazdától, hogy mily idők lehetnek a lopott lovak. Hiába megy panaszra a károsult, a szerb rendőrség által megindított nyomozás kivétel nélkül mindig eredménytelen*” – áll a hírszerzői dokumentumban.⁸ A lovak és a szarvasmarhák elhajtása egyébként szinte mindenütt jellemző volt a birtokba vett területeken. A jelentésből kiderül, hogy Felső-Bácskában a magyar és a német községek szinte teljes ló- és szarvasmarha-állományát elhajtották. Több községben rekvirálták az előfogatokat, a magyar, német és román lakosság házi- és tenyészállatait pedig nyugtázás és kártérítés nélkül elvették. A nagybirtokok gazdasági felszerelésének mintegy 30 százalékát vitték ismeretlen helyre. A jelentés így írt minderről: „*számlálhatatlan csoportokban, éjjel és nappal tizezrével hajtották a teheneket, lovakat, birkákat és fogatokat minden úton Nagybecskerek és Pancsova felé.*”⁹

A vagyon elleni bűncselekményeknek más formái is voltak. A bevonuló szerb hadsereg sok esetben a birtokba vett területeken lévő pénzügyi intézeteket, kórházakat, iskolákat, posta- és vasúti hivatalokat, valamint az állami és városi intézményeket is kifosztotta, a gyárak munkagépeit és a nyersanyagokat eltulajdonította. Megsemmisültek a telekkönyvek, a kataszteri hivatalok iratállományai, a pénzügy-igazgató-

ságok és az adófelügyelőségek dokumentumai is. „*Minden okiratot és feljegyzést, 40 évi fáradtságos munka eredményét, mint értéktelen káposztát és répát vasúti kocsikba dobták*” – olvasható a Bleyernek címzett irományban.¹⁰ Bácskában a szláv bunyevác lakosság is a fosztogatások áldozatává vált. A szabadkai bunyevácok egyenesen Belgrádban tiltakoztak, azzal fenyegetve a szerb katonai vezetést, hogy amennyiben a hatóságok nem állítják le a rablásokat, illetve nem szolgáztatják vissza az elhajtott állatokat, a bunyevác lakosság fegyverrel száll szembe a szerb hadsereggel. A fenyegetőzés hatásos lehetett, mert az elrabolt állatokat végül visszaadták eredeti tulajdonosaiknak, igaz, a legtöbb jószág olyan elcsigázott állapotban volt, hogy sok esetben rövidesen el is pusztult. A jelentésnek ezzel kapcsolatos része egyébként arra is rámutat, hogy a fosztogatások és a vagyon elleni bűncselekmények Belgrád tudtával történtek, és a központi hatalomnak ezekben a zűrzavaros időkben is a rendelkezésére állt az az erő, amellyel, ha akarta volna, útját tudta volna állni az ehhez hasonló eseményeknek, csak éppen – mint láthatuk – nem akarta.

4. Szoborrongálások, feliratok, cégtáblák megsemmisítése. A fentiekkel párhuzamosan zajlott a közterületeken a magyar szobrok eltávolítása, nem egy esetben lerombolása, azonnali megsemmisítése is. Nagybecskerekén Kiss Ernő, Zomborban Schweidel József, Szabadkán Erzsébet királyné szobra tűnt el egyik napról a másikra.

Bár a hírszerzési jelentés nem tesz (annak időbeli keletkezése miatt nem is tehetett) róla említést, az 1919-es év végén egy ötödik típusú erőszak is megjelent. 1919 decemberében a magyarokra és a németekre is kiterjesztett kényszer-sorozás következtében 1920 márciusában Zombornál mintegy 4-5 ezres, kaszákkal és kapákkal felfegyverkezett

tömeg ütközött meg a szerb hadsereggel. Hasonló események játszódtak le Kiskéren, Torzsán és Kúlán is.¹¹ 1920. április 18-án a szabadkai magyar vasutasok lázadtak fel: gépfegyverekkel felfegyverkezve elfoglalták a belváros egy részét, és az összecsapások során tíz szerb rendőrt megsebesítettek, hármat pedig megöltek. A túlerőben lévő szerb karhatalom végül csak két nap múlva verte le a lázadást, amelyet követően 88 ember tartóztattak le, közülük hatot 1920. június 20-án halálra ítélték.¹²

Mint láthattuk, a trianoni békeszerződés aláírásáig – amely a birtokba vett délvidéki területeket jogilag is az ekkor formálódó, új délszláv államnak ítélte meg, és az addigi államalkotó magyarságot végérvényesen kisebbségi sorba rendelte – az erőszak formái a magyar közigazgatás jogellenes felszámolása mellett elsősorban a vagyon elleni bűncselekményekben, illetve a magyar tudathoz és múltához köthető emlékművek lerombolásában, valamint a magyar nyelv kiszorításában öltöttek testet. Ezt a helyzetet változtatta meg gyökeresen az 1921. június 28-án, Vid napján elfogadott új alkotmány, amely az államon belül erőteljes szerb dominanciát érvényesített. A centralizáció fenntartásában érdekelt szerb, illetve annak felszámolásáért és az ország föderalizálásáért küzdő, elsősorban horvát politikai erők küzdelmei következtében 1918-tól 1929-ig, a parlamentáris korszak végéig 23 kormányváltás volt.¹³ A kétévente ismétlődő parlamenti választások (1923, 1925, 1927) eredménye és a törvényhozás működése lényegében a szerb–horvát viszonyrendszer függvénye volt, és az egymással ideológiai-lag is szemben álló politikai pártok küzdelmében kiemelt szerepet kaptak a hozzájuk köthető párthadseregek rohamcsapatai és terrorgyűlései.

A párthadseregek küzdelme és terrorja (1922–1925)

A radikális–demokrata ellentét okai

Annak ellenére, hogy a Vid-napi alkotmány elfogadása a két nagy szerb politikai formáció: a Radikális és a Demokrata Párt államberendezkedési elképzeléseit valósította meg, a két párt között az új állam létrehozásától kezdve komoly, szinte áthidalhatatlan ideológiai ellentétek feszültek.

Az 1881-ben Szerb Népi Radikális Párt néven alapított Radikális Pártnak a kezdeti időszakban elsősorban a paraszti tömegek képezték a bázisát. Bár utóbbi szavazótáboruk a 20. század első felében is megmaradt, maga a párt fokozatosan a szerb elit és a középosztály pártja lett, s a nagyszerb program hirdetőjeként az erős, centralizált monarchia egyik letéteményeseként lépett fel.¹⁴ A délszláv állam egészének kérdésében következetesen a nagyszerb politikát képviselte.¹⁵

A radikálisok Ljuba Davidović¹⁶ által kivált szárnya, a Szerb Haladó Párt, illetve a Liberális Párt fúziójával 1919-ben létrejött Demokrata Pártot az egykori Monarchia területén élő ún. *prečani* (vagyis a Dunán és a Száván túl élő) szerbek is támogatták. Bár a párt elnöke Ljuba Davidović lett, ideológiája és magának a pártnak a létrehozása is elsősorban a *prečani* Svetozar Pribičević¹⁷ nevéhez volt köthető. A Demokrata Párt – ahogyan arra hivatalos neve (Jugoszláv Demokrata Párt) is utalt – még a Radikális Pártnál is centralizáltabb államfelfogást képviselt. A radikálisoktól eltérően azonban ennek ideológiai fókuszában nem a nagyszerb ideológia klasszikus változata, hanem az integratív jugoszlavizmus, vagyis a három jugoszláv néptörzs (a szerb, a horvát és a szlovén) egysége állt. Függetlenül attól, hogy a Demokrata

Párt alapvetően szerb párt volt, az egységesítés jegyében a mesterségesen, felülről létrehozandó, egységes jugoszláv nemzet céljából a három néptörzs vonatkozásában elutasított minden történelmi, vallási és kulturális különbséget.

Bár a két párt az SZHSZ Királyság létrejöttét követő időszakban a sűrűn váltakozó politikai események sodrásában többnyire együtt kormányzott, a köztük lévő ideológiai különbségek számos alkalommal súlyos – nem csupán politikai, hanem utcai – összecsapásokba is torkolltak. A dalmáciai Splitben 1921 kora tavaszán formálódó új erőszakszervezet, az ORJUNA (Organizacija Jugoslavenskih Nacionalista) a Demokrata Párt befolyása alá került, és paradox módon ellenséges érzülettel viseltetett a sűrűn váltakozó, radikálisok által vezetett kormányokkal szemben is.¹⁸ Miután a Demokrata Párt érdemi vezére, Pribičević felismerte az ORJUNA-ban azt az erőt, amelyet kérlelhetetlenül felhasználhat vélt vagy valós ellenfelei ellen, az anyagi támogatás mellett fegyvereket is biztosított számára.¹⁹ Pribičević egészen odáig ment, hogy nyilvánosan is kijelentette: az ORJUNA létezésére úgy tekint, mint az állam alkotmányos védelmének egyik garanciájára.²⁰ A formálódó szervezetben a Demokrata Párt tehát már a kezdeti időktől fogva a saját párthadseregét, rohamalakulatát és erőszakszervezetét látta, amelyet elsősorban a centralista államberendezkedés biztosítására és annak fenntartására kívánt felhasználni. Az ORJUNA vitatta a birtokba vett egykori magyar terület – a Vajdaság – szerb jellegét, és annak eljugoszlávosítását kívánta elérni. A szervezet harcot hirdetett a dekadensnek tartott „szerb szeparatizmus” ellen, valamint deklarált céljai közé tartozott a „radikális párti korrupció” kiirtása, amely a két párt közötti viszony további elmérgesedését hozta magával.

Mindez oda vezetett, hogy az 1923-as márciusi választásokat követően a Radikális Párt zöld jelzést adott saját terror-

szervezetének, a SRNAO-nak (Srpska Nacionalna Omladina) a megszervezésére.²¹ Amiképpen Pribičević az ORJUNA egyik legfőbb támogatójának számított, úgy a SRNAO mögött egyenesen Nikola Pašić,²² a Radikális Párt vezetője és az ország miniszterelnöke állt. Olyannyira, hogy a SRNAO megalakulását a kormányfő 4000 dinárral támogatta.²³ A SRNAO kezdetben az ORJUNA szétverését és a Vajdaság szerb jellegének megvalósítását tekintette elsődleges feladatának.²⁴

A kisebbségellenes erőszak

Az ORJUNA Dobroslav Jevđević²⁵ vezetésével 1922. júniusában alakult meg a Vajdaságban. Központja Újvidék lett, és itt nyomtatták lapjukat, a *Vidovdant* is.²⁶ Újvidékre nem véletlenül esett az ORJUNA választása. Az impériumváltást követően ugyanis a városnak különösen fontos szerep jutott a Dunától és a Szávától északra eső – nagy számban kisebbségek által lakott – területek elszlávosításában.²⁷ Az ORJUNA első akciójára 1922. szeptember 17-én, a Magyar Párt zentai megalakulásakor került sor. Bár maga a rendezvény erőszak nélkül zajlott le, az esti órákban több helyen is tettelegesség történt. Az ORJUNA-hoz köthető személyek előbb egy vendéglőben provokáltak verekedést, majd a belvárosban sétáló járókelőket támadták meg.²⁸

A terror 1923-ban erősödött fel. A fennmaradt beszámolók alapján valószínűsíthető, hogy a helyzet Újvidéken, Zomborban és Zentán volt a legsúlyosabb. A Tisza menti városban csak januárban hat inzultusra került sor.²⁹ A kávéházi provokációkon, támadásokon túl az ORJUNA 1923. január 13-án Slobodan Đorđević zentai főbíróját is megtámadta,³⁰ márciusban az új polgármester beiktatásának napján pedig 18 magyar

nyelvű cégtáblát törtek össze.³¹ Két nappal később az ORJUNA első újvidéki akciójában összesen százhusz magyar és német feliratot semmisítettek meg.³² Ezt követően a *Délbácska* szerkesztőségét verték szét, és a támadás során súlyosan megsebesült a lap főszerkesztője, Slezák Rezső is. Az akciót személyesen Dobroslav Jevđević irányította, akit két nappal később emiatt az újvidéki rendőrség le is tartóztatott. Jevđević lefogása miatt a kora esti órákban az ORJUNA szimpatizánsai tiltakozó felvonulást tartottak Újvidék belvárosában, ami a rendőrséggel való súlyos összecsapásokba torkollott. Ezután a város magyarok lakta negyedében valóságos ostromállapot alakult ki. A belvárosból kiszorított ORJUNA-sok ugyanis kivétel nélkül az összes magyar ház ablakát beverték.³³ Egy nappal később Jevđević szabadlábra került.³⁴ Pár nappal később, 1923. január 28-án, az esti órákban a szabadkai *Hírlap* nyomdája vált az ORJUNA áldozatává.³⁵ A hivatalos rendőrségi közlemény mindezt politikai háttér nélküli, egyszerű betöréses rablásnak minősítette.³⁶

Jóval súlyosabb támadás érte az újvidéki *Deutsches Volksblatt*³⁷ szerkesztőségét, amelyet még Jevđević szabadulásának napján fenyegettek meg levélben.³⁸ A pokolgéppel elkövetett robbantást március tizedikén este hajtották végre. A detonáció teljesen megsemmisítette a szerkesztőség helyiségét.³⁹ Miután a Magyar Párt a névjegyzékek obstruálásának súlyos sérelme miatt az 1923-as választások bojkottja mellett döntött, a támadások első számú célpontjává a voksoláson mégis induló Német Párt és a német kisebbség lett. A *Volksblatt* elleni támadás másnapján egy héttagú ORJUNA-különmény zavarta meg a Német Párt járeki választási nagygyűlését.⁴⁰ 1923. április 19-én az ORJUNA tagjai Johan Dibisch, a Német Párt indijai alelnöke ellen követtek el bombamerényletet.⁴¹ Május 21-én pedig a szlovéniai Ptujban (Pettau) a helyi

német kultúregyesület fennállásának hatvanadik évfordulója alkalmából megrendezett ünnepséget verték szét, amelyen jelen volt Hans Moser, a párt alelnöke, Wilhelm Neuner, valamint Franz Schauer parlamenti képviselő is, aki a támadás során súlyosan megsebesült. Ráadásul a Belgrádba visszatérő német politikusokat a vasútállomáson ismét megtámadták.⁴² Stefan Kraft a Német Párt részéről a ptuji (pettaui) incidenssel kapcsolatban a belgrádi parlamentben kívánt napirend előtti fel szólalni, a parlament elnöke azonban ezt megtagadta tőle.⁴³

A totális terror időszaka; a párthadseregek háborúja

A SRNAO szabadkai szervezete 1923. június 3-án alakult meg, hivatalosan azzal az indokkal, hogy terjesszék a szerb nacionalizmust, felvegyék a harcot a nemzetietlen és államellenes elemekkel s leszámoljanak az ORJUNA-val.⁴⁴ A Radikális Párthoz köthető SRNAO vajdasági vezetője Jevđević egykori közeli munkatársa, Đorđe Đeremov⁴⁵ volt. Nemcsak kettejük habitusa volt hasonló: míg az ORJUNA a Jevđević által szerkesztett *Vidovdan*, addig a SRNAO a közvetlenül Đeremov befolyása alatt álló nagyszerb *Srbadija* lap révén fejtett ki széles tömegekre ható propagandát.⁴⁶ A fennmaradt forrásokból nagyjából rekonstruálni lehet a SRNAO-nak a Tisza menti településeken való megalakulását is: Csúrog, Zsabja, Temerin után Péterrévén, majd 1923. július 26-án Adán bontott zászlót. E helyi szervezetek megalakulását botrányok sora kísérte végig: Péterrévén a SRNAO tagjai, megzavarva a katolikus szentmisét, behatoltak a templomtoronyba, és összeverték a harangozót. Pár órával később Adán előbb a magyar cégtáblákat verték le, majd egy, az utcán véletlenül arra sétáló embert vertek össze.⁴⁷

Közben az ORJUNA zentai provokációi is folytatódtak. Július 4-én a városi közgyűlés ellen tiltakoztak, amely elviekben hajlott arra, hogy a szerb mellett magyar nyelven is engedélyezze a napirendi javaslatok felterjesztését. Nem sokkal később az ORJUNA egyik tagja a magyar szövegű cégtáblák tulajdonosait járta sorra, s azok haladéktalan eltávolítására szólította fel őket.⁴⁸ Még el sem ült a magyar nyelv elleni tiltakozás és a cégtáblák körül kialakult helyzet visszhangja, amikor pár nappal később a belügyminisztérium megtiltotta az akkor felépült zentai katolikus templom felszentelését. Ennek ellenére Gózon István plébános vezetésével a város főterén több ezer magyar ember jelent meg. A helyszínre kiérkezett a rendőrség és az ORJUNA is. Bár a misét végül elhalasztották, az ORJUNA egyik tagja a harangláb mellett lévő, feldíszített kőkeresztről letépte a virágokat.⁴⁹ Másnap, július 11-én az ORJUNA tagjai a demokratákkal ellentétes politikai nézeteinek hangoztatása miatt megverték egy Schultze nevű bánsági földbirtokost, majd összetörték Webel József főtéri szűcsmester szerb–magyar nyelvű cégtábláját.⁵⁰

1923 júliusától egyre intenzívebbé váltak a politikai pártokhoz tartozó rohamalakulatok egymással szembeni összecsapásai is. Különösen Újvidéken volt kiélezett a helyzet, valamint a vele szemközti Péterváradon, ahol az egymással szemben álló és rivalizáló terrorszervezetek napi csatározásai miatt valóságos ostromállapot alakult ki. Az új nacionalista szervezetek – a SRNAO, valamint a centralizáció legfőbb ellenzőjének számító, Stjepan Radić⁵¹ horvát politikus köré tömörülő HANAO (Hrvatska Nacionalna Omladina)⁵² – ugyanis átvették az ORJUNA addigra már jól bevált módszereit, és azokat a demokrata rohamosztatok ellen (is) fordították. A felforrósodott légkörben július végén az egyik újvidéki szállodában lövöldözésbe torkolló tömegverekedésre került sor. Az inci-

dens után Đorđe Đeremov, a SRNAO elnöke az ORJUNA azonnali felosztatását követelte az újvidéki főispántól.⁵³

Az állandósult véres verekedések és lövöldözések miatt július első napjaiban Újvidék főispánja és a város főkapitánya személyes meghallgatáson tájékoztatta a jugoszláv belügyminisztert az újvidéki közállapotokról. Az összecsapások azonban folytatódtak. Péterváradon a HANAO helyi tagozatának alakuló ülésén a felhergelt horvát nacionalisták a helyi – igaz, ezúttal cirill betűs – cégtábláknak rontottak. Az incidensből végül súlyos leszámolás lett az ORJUNA és a HANAO tagjai között, amely során életveszélyesen megsebesült az utóbbi szervezet egyik tagja.⁵⁴ Július 16-án a péterváradi Land vendéglőben kitört lövöldözésnek egy halálos áldozata és hat súlyos sebesültje volt.⁵⁵ Augusztus 18-án pedig egy húszfős SRNAO-csapat az egyik helyi ORJUNA-vezér lakását támadta meg, amelynek hírére a tagok a helyszínre siettek, s mintegy félórás lövöldözés alakult ki a két tábor között. A rendőrség összesen tizenegy főt tartóztatott le.⁵⁶

Az ORJUNA és a SRNAO közös akciói

Az ORJUNA és a SRNAO között feszülő, áthidalhatatlan ellentétéktől függetlenül a két szervezet a kisebbségek elleni gyűlöletben gyorsan egymásra talált. Annak ellenére, hogy a két párt-hadsereg között véres, halálos áldozatokat is követelő összecsapások zajlottak, júliusban közösen támadták meg a Budapesten és Szegeden tanuló magyar egyetemisták újvidéki bálját. A koordinált támadásban tíz-tíz ORJUNA-, illetve SRNAO-tag vett részt, és az incidens során Bichler Béla egyetemi hallgató súlyos, életveszélyes mellsérüléseket szenvedett.⁵⁷

Ezzel párhuzamosan a németek elleni támadások is újra kezdődtek. A Palánka melletti Obrovac községben mintegy 30-40 SRNAO-s megtámadta a helyi német Kulturbund tagjait. A támadás során többen megsebesültek, egy személy életveszélyes sérüléseket szenvedett.⁵⁸ Bár korábban a magyar feliratok elleni támadások az ORJUNA védjegyének számítottak, egyre több helyen a SRNAO tagjai is erre az útra léptek. 1923. szeptember 2-án Magyarkanizsán a SRNAO egyenesen a helyi hivatalos lapban – magyarul! – tette közzé ezzel kapcsolatos felhívását: *„Felhívjuk mindazokat a személyeket, akiknek cégtábláján a mai napig magyar felírás van, hogy ezt nyolc napon belül írják át, mégpedig kizárólag szerbül (cyrillicával)”*.⁵⁹ A kisebbségeknek az ORJUNA terrorja után immáron a SRNAO erőszakos cselekményeivel, sőt a két párt-hadsereg koordinált akcióival is szembesülniük kellett. Az egyik becskerekai táblarombolás után a szabadkai *Hírlap* így fogalmazott ezzel kapcsolatban: *„A Srnao, amely a polgári béke, a testvéri együttélés és a megértés politikájának tetszetős jelszavaival indult küzdelembe a fel-fogása szerint terrorisztikus eszközökkel dolgozó Orjuna ellen, rövid működése alatt mindenféle élénk tanúbizonyságot tett arról, hogy nem hajlandó egyebet csinálni, mint amit az Orjuna csinált. A különbség csak az, hogy az orjunások kék alapon demokrata, a srnaósok piros alapon radikális inget viselnek.”*⁶⁰

A belügyminiszter 1923. október 5-én elrendelte a párt-hadseregekkel szembeni hatósági fellépést.⁶¹ A kisebbségek körében nagy visszhangot keltő rendelet előzménye az volt, hogy a sűrűn és gyorsan változó belpolitikai helyzetben a radikálisok az adott pillanatban rá voltak utalva a Német Párt külső parlamenti támogatására. A németek viszont a tárgyalások során a kormány megsegítését ahhoz kötötték, hogy az

a nemzetiségi területeken erőiesen lépjen fel a nacionalista szervezetek ellen. Mint azt az egyik német képviselő nyilatkozta: „A rendelet nyilvánvaló célja a nemzetiségi lakosság megvédeése a nacionalista szervezetek ellen, és nagyon helyesen kötelességévé teszi a hatóságoknak azt is, hogy maguk járjanak el azok ellen, akik az állam és az állam egysége ellen üzelmeket folytatnak. Ahogyan azonban ez a rendelet szövegében kifejezésre jut, az nem is nagyon burkolt megállapítása annak, hogy ilyen államellenes üzelmek valóban folynak a nemzetiségi lakosság között. Amennyiben ez a vád a vajdasági, szerémségi, vagy szlovéniai nemzetiségekre vonatkozik, azt a leghatározottabban vissza kell utasítanunk. Ezeknek a nemzetiségeknek a lojalitásához semmi szó nem férhet, ennek az állam megalakulása óta számtalan tanújelét adták már. Amellett a rendelkezés formája, még abban a tekintetben is nagyon elhibázott, hogy utólagosan szinte igazolja a »hazafias felbuzdulásban« ártatlanok ellen elkövetett atrocitásokat. A miniszteri rendelet kibocsátása különben is csak féleredmény a felelőtlen akciók elleni küzdelemben. Az állandóan felizgatott kedélyek megnyugvása nem a rendelet kibocsátásánál, hanem majd csak akkor fog megkezdődni, ha a legközelebbi kilengés tetteseit a hatóságok kezén fogjuk látni, és azok elérik törvényes büntetésüket.”⁶²

A valóságban ugyanakkor lényegi változás nem történt: a hatóságok semmit sem tettek az erőszak megfékezésére, sőt az egymással rivalizáló, véres utcai harcokat vívó két szervezet november végén tárgyalóasztalhoz ült a kisebbségek elleni támadások összehangolása céljából. A megbeszélések fókuszában az általuk államellenesnek tekintett személyekkel szembeni egységes fellépés állt, de lényeges kérdésként merült fel a mozik magyar feliratozásának megakadályozása, a cégek, kereskedők és gyárak magyar, illetve német levelezé-

sének ellehetetlenítése, valamint annak elérése, hogy az üzletekben kizárólag államnyelven történjen a kommunikáció.⁶³ Jevđević minderről a következőket mondta a sajtótájékoztatóján: „Az ORJUNA és SRNAO közötti viszálykodások sokat ártottak a nemzeti eszmének, és hátráltatták a kitűzött célok végrehajtását. A viszálykodások alatt elhanyagoltuk a gyanús idegenek megfigyelését, azonkívül jóformán megszűnt a nemzeti kisebbségek előadásainak és programjának cenzúrálása, ami különösen nagy hiba volt, mert a nemzeti kisebbségek az utóbbi időben nagyon szabadon mozogtak, és épp ideje, hogy megfékezzük őket. A két egyesület, bármilyen mély szakadék is van köztük, ki kellett, hogy béküljön egymással a jugoszláv nemzeti érdekek megvédésére. Az a memorandum, amelyet átadtunk a hatóságoknak, programunknak csak első részét tartalmazza. A második rész főleg a jugoszláv ipar megőrzését célozza. Ezért azokat az idegen szakmunkásokat, akik jugoszláviai iparvállalatoknál húzódtak meg, és ezáltal megfosztották a jugoszláv iparosokat az érvényesüléstől, kíméletlenül ki fogjuk utasítani az ország területéről. Mindent el fogunk követni, hogy ezek elhagyják az országot. Azután az ORJUNA és a SRNAO a legszigorúbban ügyelni fog a hatóságok működésére, és a korrumpált tisztviselőkkel szemben, tekintet nélkül politikai magatartásukra, a legkíméletlenebbül fogunk eljárni. Egyébként Beogradban az a terv merült fel, hogy a két egyesületet közös blokkban egyesítsék, és ennek sikere érdekében Lazar Marković volt igazságügyi miniszter fáradozik.”⁶⁴

Pár órával később a két szervezet ultimátumot intézett Žarko Stefanović⁶⁵ újvidéki polgármesterhez, amelyben követelték a magyar filmfeliratok levételét a mozikban, a magyar cégtáblák eltávolítását, valamint a magyar és a német nyelv utcai használatának a betiltását.⁶⁶ 1923 karácsonyára tehát

nagyon is reális volt a veszély, hogy ha egy külső, a kisebb-ségektől független erő nem módosítja az erőviszonyokat, a közeljövőben a nemzetiségek elleni erőszakos cselekmények csak fokozódni fognak.

A rivalizálás kiújulása

1924 elején a párthadseregek azonban már nemcsak a kisebbségek, hanem az állami tisztviselők ellen is sorozatos támadásokat hajtottak végre, és a helyzet kezdett kicsúszni a legfelsőbb politikai vezetés irányítása alól. Ezzel összefüggésben fontos megemlíteni az 1924. február 6–8-a között Újvidéken lefolytatott pert, amelyben a SRNAO 11 tagja ellen indítottak eljárást a bácsföldvári (Bačko Gradište) községi jegyzőt ért 1923. októberi súlyos támadás miatt. Noha a per során a bizonyítékok egyértelművé tették, hogy ennek és számos más, hasonló bűncselekménynek is a SRNAO vezére, Đeremov volt az értelmi szerzője, a bíróság végül csak a közvetlen végrehajtókat ítélte el: Đura Petrović öt évet, Gavra Ruski három évet, Milan Popović öt és fél évet, Joco Čović pedig két és fél év börtönbüntetést kapott.⁶⁷

Az újvidéki példastatuálás után az ORJUNA és a SRNAO közötti rivalizálás és leszámolás is kiújult. A délbácskai Bács-tóvárosban (Tovariševo) a SRNAO és az ORJUNA tagjai szóváltásba keveredtek egymással. A verbális konfliktus elfajult, és az indulatok hevében a SRNAO egyik tagja végül leszúrta haragosát, aki a helyszínen életét veszítette.⁶⁸ A két szervezet közötti összetűzések Zentán is elemi erővel lángholtak fel. Május 25-én egy verekezésben életét veszítette a SRNAO egyik tagja. Az ezzel kapcsolatos büntetőeljárásról a *Bácsmegyei Napló* részletesen is tudósított. A vádlottat

a bíróság végül azzal az indokkal mentette fel, hogy önvédelemből szúrta le áldozatát.⁶⁹

A bácskaiaknál jóval súlyosabb incidensekre került sor Szlovéniában és Horvátországban. Június elsején a szlovéniai Trbovlje⁷⁰ községben az ORJUNA zászlóavató ünnepsége után összetűzések robbantak ki a szervezet tagjai és a helyi bányászok között. Az eset tragédiába torkollott: egyes információk szerint az összecsapásokban négyen meghaltak, és húsznál is többen sebesültek meg súlyosan.⁷¹ A *Torontál* beszámolója hét halotról, tizenöt súlyos és harmincöt könnyű sebesült-ről tesz említést.⁷² A kedélyek az elkövetkező napokban sem csillapodtak le. Az összecsapásban meghalt ORJUNA-sokat Ljubljanában katonai zenekari kísérettel, a szervezet 500 tagjának jelenlétében temették el. Ugyanaznap kísérték utolsó útjára az elhunyt bányászokat is. Itt jóval visszafogottabbak voltak a külsőségek, ugyanakkor a temetésen megjelent hat-ezer fős tömeg önmagáért beszélt. Úgy tűnt, hogy az amúgy viszonylag nyugodt területnek számító Szlovéniában pattanásig feszült a húr, és tartani lehetett tőle, hogy eszkalálódik az erőszak.⁷³

Horvátországban is egyre súlyosabb lett a helyzet. A korabeli sajtóban szinte egymást érték az incidensekről szóló beszámolók. Közvetlenül a trbovljei események után a *Hírlap* június 6-i számában az egyik cikk az ORJUNA és a HANAO eszéki összetűzésének részleteit taglalta,⁷⁴ közvetlenül alatta pedig a kommunista munkások és az ORJUNA spliti véres összetűzéséről lehetett olvasni, amelyben négyen vesztettek életüket.⁷⁵ Az elharapózó erőszak miatt Radić Paraszt-pártja szeptemberben a kormánytól erőteljesen követelte az ORJUNA megrendszabályozását.⁷⁶ Pár nappal később pedig a parlamentben a radikálisok interpellálták meg Petrović Nastas⁷⁷ belügyminisztert egy olyan kérdéssel, hogy

a kormány miként kívánja megoldani az egyre súlyosabb horvátországi helyzetet. A belügyminiszter válaszában kijelentette, hogy amennyiben az ORJUNA a jövőben is megzavarja a rendet és a békét, úgy a kormány megfontolja annak feloszlását.⁷⁸ Minderre azonban egyelőre nem került sor. Az ORJUNA-ra és a SRNAO-ra még szükség volt a terror fenntartásához, a vélt vagy valós politikai ellenfelekkel való leszámoláshoz. A választásokig hátralévő bő félévet így továbbra is a rivális szervezetek egymás közötti leszámoló akciói jellemezték.

Összegzés

Az 1918-as összeomlást követően a szerb hadsereg által birtokba vett délvidéki területeket elkerülték a Tanácsköztársaság és az azt követő időszak magyar belpolitikájának véres eseményei. Az 1918-tól 1920-ig tartó átmeneti időszakban a területen történt erőszakos cselekmények (fosztogatás, rablás, zsarolás, megfélemlítést szolgáló botbüntetések) többségét a szerb hadsereghez és az új közigazgatáshoz köthető személyek követték el.

A trianoni békeszerződés aláírásával, majd az egykor Magyarországhoz tartozó területeknek az SZHSZ Királysághoz való csatolásával kezdődő periódusban az erőszak addig nem ismert formái jelentek meg. Ezeknek hordozói a párt-hadseregek voltak, amelyek az ideológiai viták mellett nyers fizikai erőszakot alkalmaztak az egymással, illetve a vélt vagy valós ellenségekkel való leszámolások során. Ennek az intézményesített terrornak a zászlóvivői a Demokrata Párthoz, illetve a Radikális Párthoz köthető rohamalakulatok voltak.

Az integratív jugoszlavizmus és a centralizált állam ideológiájából szárba szökkenő, azt képviselő ORJUNA mozgalom a Demokrata Párt félkatonai alakulataként működött. 1922-es megalakulását követően fő célpontjai közé tartoztak az új állam nemzeti kisebbségei, a magyarok és a németek. A terror fő letéteményesének számító ORJUNA nemzeti-ségek elleni támadásai a pszichikai megfélemlítésen és nyomásgyakorláson túl az adott nemzeti közösségek gazdasági, politikai és kulturális ellehetetlenítését, a birtokba vett új területek szláv jellegének erőteljes kidomborítását és felgyorsítását célozták. A Radikális Párt hadserege, a SRNAO 1923 márciusában alakult meg. Elsődleges feladata az ORJUNA integratív jugoszlavizmust hirdető ideológiájának ellehetetlenítése, illetve a Vajdaság esetében a terület szerb jellegének biztosítása volt. Programjában nyomatékosan hangsúlyozta az általa államellenesnek ítélt republikánusokkal és kommunistákkal, valamint az állam egységét aláásókkal és az uralkodó család ellen lázadókkal szembeni harcot.

Az ideológiájában gyökeresen eltérő és egymással elkcsredett utcai háborút vívó két szerb erőszakszervezet ugyanakkor a kisebbségekkel szembeni erőszakban gyorsan egy platformra került, sőt 1923 végén már nem csak a magyar és a német lakossággal szembeni közös fellépésről, hanem a két szervezet esetleges fúziójáról is tárgyalások kezdődtek. Ez a megbékélés azonban csak átmeneti volt, s rövidesen ismét kiújultak a párt-hadseregek közötti összetűzések. Míg 1923-ban a terror fő célpontja a magyar és a német közösség volt, addig 1924-ben az egymással is heves harcot vívó párt-hadseregek összecsapásai már elsősorban azokon a területeken kulminálódtak, ahol erősek voltak a centralizációt hevesen ellenző, az ország föderalizálására törekvő mozgalmak. 1924 szeptemberében a szlovéniai és a horvátországi

véres események nyomán ismét felvetődött az ORJUNA, a SRNAO és a horvát HANAO betiltása, erre azonban végül ekkor sem került sor. Az országos erőszak újbóli elharapódzása a magyar és a német kisebbség számára azt is jelentette, hogy a szerb rohamosztagek fókuszába átmenetileg nem ők, hanem az ország decentralizációjáért és annak föderális átalakításáért küzdő horvát politikai elit s annak párt-hadserege, a HANAO került.

Hivatkozott irodalom

- A. Sajti, 2004 • A. Sajti Enikő: *Impériumváltás, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág, Budapest.
- A. Sajti, 2016 • A. Sajti Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés – Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék.
- Bajić, 2005 • Bajić, Predrag: Srpstvo i Jugoslovenstvo u politici Srpske Nacionalne Omladine (SRNAO). In: *Kulturna Polisa*, godina II, broj: 2/3, Novi Sad, 165–179.
- Bjelica, 2015 • Bjelica, Slobodan L.: Novosadski dani Dobroslava Jevđevića. In: *Zbornik radova sa naučnog skupa (Pale, 22–24. majd 2015) konferencije „Nauka i evrointegracije“*, knjiga 1, tom: 1. Pale. 7–18.
- Čulinović, 1961 • Čulinović, Ferdo: *Jugoslavija između dva rata. I*. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Dévavári, 2014 • Dévavári Zoltán: *Új partok felé – Kisebbségi kiutkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.
- Djuraskovic, 2007 • Djuraskovic, Stevo: *Fascism in Central Europe: The Organisation of the Yugoslav Nationalist – ORJUNA, 1921–1929*. Submitted to Central European University, History Department, Budapest.
- Gligorijević, 1963 • Gligorijević, Branislav: Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). In: *Istorija XX. veka*. Zbornik Radova V. Institut društvenih nauka, odeljenje za istorijske nauke, Beograd, 315–369.

- Gligorijević, 1964 • Gligorijević, Branislav: Srpska nacionalna omladina (SRNAO). *Istorijski glasnik*, 1964/2–3, Istorijsko društvo Srbije, Beograd, 3–37.
- Karaula, 2008 • Karaula, Željko: Hrvatska nacionalna omladina - (HANAO): prilog proučavanju djelovanja i rada hrvatskih omladinskih organizacija u Kraljevini SHS. *Istorijski Zbornik*, God. LXI. br. 2, 289–322.
- Karaula, 2011 • Karaula, Željko: *HANAO – Hrvatska Nacionalna Omladina*. Nakladna Berza, Zagreb.
- Petranović, 1988 • Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Prva Knjiga, Nolit-Beograd.
- Rakić, 1983 • Rakić, Lazar: *Radikalna Stranka u Vojvodini 1902–1919*. Filozofski fakultet, Institut za istoriju, Novi Sad.

Jegyzetek

- 1 Várady Imre (Katalinfalva, 1867. március 11.–Nagybecskerek, 1959. március 6.) Jogi tanulmányait Budapesten végezte, majd Becskereken nyitott ügyvéd irodát. 1905-től az ellenzéki Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője. Ebben az időben jó kapcsolatot épített ki a délvidéki szerbekkel, 1914-ben ő látta el a letartóztatott, internált szerbek jogvédelmét. Az impériumváltás után a Magyar Párt egyik alapítója, annak legbefolyásosabb, mérsékelt politikusa. 1927-től országgyűlési képviselő, 1939-ben jugoszláv szenátor volt. A második világháború alatt nem folytatott politikai tevékenységet, 1945-ben rövid tisztségvállalás után véglegesen visszavonult a közéletből. Életrajza vonatkozóan lásd: A. Sajti, 2016.
- 2 A „Tapasztalatok a megszállott délvidéki területekről” címet viselő irat felhasználását és az abból való részletek közlését a hagyaték tulajdonosa, Várady Tibor jogászprofesszor tette lehetővé.
- 3 Bleyer Jakab (Dunacséb, 1874. január 25.–Budapest, 1933. december 5.) tanulmányait Budapesten germanisztika és filológia szakokon folytatta, az Eötvös Collegium tagja volt. 1897-ben doktorált. 1905-től egyetemi magántanárként Budapesten oktatott, 1908 és 1911 között Kolozsváron tanított. 1910-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1919. augusztus 15-től 1920. december 16-ig a Friedrich-, a Huszár-, a Simonyi-Semadam- és az első Teleki-kormány nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere volt. 1920-tól nemzetgyűlési, 1926-tól egységpárti országgyűlési képviselő volt.

- 4 A. Sajti, 2004: 18.
- 5 Tapasztalatok a megszállott délvidéki területekről. 6–7.
- 6 Dévavári, 2014: 69–71.
- 7 Tapasztalatok a megszállott délvidéki területekről. 2–3.
- 8 Uo.
- 9 Uo.
- 10 Uo.
- 11 A. Sajti, 2004: 22.
- 12 Dévavári, 2014: 52.
- 13 Petranović, 1988: 134.
- 14 Čulinović, 1961: 281–283.
- 15 Rakić, 1983: 7–15, 199–206.
- 16 Ljubomir Davidović (Vlaško Polje, 1863. december 24.–Belgrád, 1940. február 19.) egyetemi tanulmányait Belgrádban folytatta, ezt követően egy ideig gimnáziumi tanárként dolgozott, illetve Aleksandar Karađorđević trónörököst tanította. A politikai életbe 1901-ben kapcsolódott be, 1904-ben szerb oktatási miniszter, 1909-ben a szerb képviselőház elnöke volt. 1919–1920 között az SZHSZ Királyság miniszterelnöke, majd 1924-ben egy rövid ideig ismét betölti a kormányfői tisztséget. 1919-ben lépett ki a Radikális Pártból, s a több szerb párt egyesülésével létrejött Demokrata Párt elnökévé választották.
- 17 Svetozar Pribičević (Hrvatska Kostajnica, 1875. október 26.–Prága, 1936. szeptember 15.) Tanulmányait Zágrábban végezte, ott is szerzett oklevelet matematikából, illetve fizikából. Már egyetemista korában az integratív jugoszlavizmus szószólója volt. 1902-ben kapcsolódott be a politikába, 1918. október 29-én kezdeményezte Horvátország kiválását a Monarchiából. 1918–1920 között az SZHSZ Királyság belügyminisztere, 1920–1922 és 1924–1925 között oktatási miniszter. Az integratív jugoszlavizmus és a centralizmus egyik fő szószólója volt. 1924-ben szakított Ljuba Davidović-tyal, és megalapította az Önálló Demokrata Pártot. 1927-ben élesen szembefordult addigi politikai nézeteivel, és erőteljesen kritizálni kezdte a nagyszerb hegemonisztikus törekvéseket, az ország federalizálását követelve. Az 1929-es diktatúra bevezetését követően letartóztatták és internálták. Ezt követően Prágába, majd Párizsba emigrált, ahol élesen bírálta az akkori jugoszláv kormányzatot.
- 18 Gligorijević, 1963: 361.
- 19 Djuraskovic, 2007: 34.

- 20 Gligorijević, 1963: 361.
- 21 Dévavári, 2014: 162–163.
- 22 Nikola Pašić (Zaječar, 1845. december 31.–Belgrád, 1926. december 10.) szerb politikus, a Radikális Párt alapítója, annak vezetője. 1891 és 1892 között először töltötte be a miniszterelnöki tisztséget. 1893 és 1894 között a szerb kormány oroszországi diplomatája volt. A Milán király elleni 1899-es merénylet után öt év fegyházra ítélték, de kegyelemmel azonnal szabadult. 1903-ig visszavonult a politikából. Aleksandar Obrenović meggyilkolása, illetve a Karađorđević-dinasztia hatalomra kerülése után, 1903-ban vette át a Radikális Párt vezetését. 1904-től egészen 1926-ban bekövetkezett haláláig előbb a Szerb Királyság, majd a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság miniszterelnöke volt. Belpolitikáját az erőteljes centralizáció és a szerb szupremácia érvényesítése jellemezte.
- 23 Bajić, 2005: 174.
- 24 Gligorijević, 1963: 347.
- 25 Dobroslav Jevđević (Miloševac, 1895?–Róma, 1962. október 2.) 1908-ban az Ifjú Bosznia szervezet tagjaként részt vett a Potiorek elleni sikertelen merényletben. 1914-ben szerepet játszott Ferenc Ferdinánd meggyilkolásában is. Ezt követően letartóztatták, így az első világháborút börtönben töltötte. A húszas években az ORJUNA vajdasági részlegének vezetője, számos támadást indított a magyar és a német kisebbség ellen. Az Újvidéken megjelenő *Vidovdan* lap főszerkesztője. A második világháborúban mint csetnik parancsnok (vajda) vett részt. A háború után a szövetségesek fogságába került, haláláig római emigrációban élt.
- 26 Gligorijević, 1963: 329
- 27 Bjelica, 2015: 7.
- 28 Tömeges verekedések voltak Sentán. *Bácsmezei Napló*, 1922. szeptember 19., 3. (A korabeli sajtóban a települések neveit kötelezően szlávossított alakban lehetett csak használni, bár előfordult, hogy egy-egy város nevének magyar formája is bekerült a cikkeikbe.)
- 29 A sentai felelőtlenek a jogrend ellen. *Bácsmezei Napló*, 1923. január 18., 4.
- 30 Uo.
- 31 Leszaggatták Sentán a magyar nyelvű táblákat. A tettesek – ismeretlenek. *Bácsmezei Napló*, 1923. március 6., 3.
- 32 Felelőtlen elemek garázdálkodtak hétfőn este Novisadon. *Bácsmezei Napló*, 1922. január 16., 4.

- 33 Letartóztatták Jevgyevics Dobroszlávot a novisadi nacionalisták vezérét – A belügyminiszter telefonon rendelte el a letartóztatását. *Bács megyei Napló*, 1923. január 22., 1.
- 34 Szabaddlábra helyezték Jevgyevicset – a Délbácska elleni merénylet ügye a városi tanács előtt. *Bács megyei Napló*, 1923. január 23., 4.
- 35 Összeromboltak egy szuboticiai nyomdát. *Bács megyei Napló*, 1923. január 29., 4.
- 36 Nem rombolók, hanem betörők jártak a Fischer és Krausz nyomdában. *Bács megyei Napló*, 1923. január 30., 3.
- 37 A *Deutsches Volksblatt* 10-12 ezer példányban Újvidéken megjelent német nyelvű napilap volt. Első száma 1919. október 25-én, utolsó száma 1944. szeptember 6-án jelent meg.
- 38 Fenyegető levelet küldtek a *Deutsches Volksblatt*nak. *Bács megyei Napló*, 1923. január 25., 4.
- 39 Bombamerénylet a *Deutsches Volksblatt* ellen – A tettesek elmenekültek. *Bács megyei Napló*, 1923. március 11., 5.
- 40 Letartóztatott gyűlésszavarók – Incidens a Német Párt járeki népgyűlésén. *Bács megyei Napló*, 1923. március 12., 2.; A revolveres honmentő ifjak rendőrkézen – A megzavart járeki népgyűlés utójátéka az ügyészség fogházában. *Bács megyei Napló*, 1923. március 13., 3.
- 41 Bombamerényletet követtek el az indijai Német-párt alelnöke ellen – Állítólag noviszadiak a tettesek. *Bács megyei Napló*, 1923. április 20., 1.
- 42 Neuner képviselőt az orjunisták súlyosan megsebesítették – Közápor a ptuji német kultúr-ünnepélyen. *Bács megyei Napló*, 1923. május 22., 1. (A cikk címében Neuner sebesüléséről ír, ám a szövegben mindvégig Schauer szerepel áldozatként.)
- 43 A német-párti képviselők inzultálása a nemzetgyűlés előtt – A házelnök nem engedélyezte a napirend előtti felszólalást. *Bács megyei Napló*, 1923. május 24., 3.
- 44 Új nacionalista szervezet alakult Szuboticán – Harc az államellenes elemek és az Orjuna ellen. *Hírlap*, 1923. június 5., 1.
- 45 Đorđe Đeremov (Vilovo, 1892. november 17.-?) orvos. Politikai karrierje az ORJUNA-ban indult. Ő volt az ORJUNA első újvidéki titkára, Jevdević egyik legközelebbi munkatársa. Kettejük között rövidesen ideológiai, majd hatalmi harc tört ki, amelyből Jevdević került ki győztesen. Đeremov ezután szakított az ORJUNA-val, és a SRNAO megkérdőjelezhetetlen vezére lett.
- 46 Bajić, 2005: 172.

- 47 A Szrnao zászlóbontása a Tisza-mentén. *Hírlap*, 1923. július 27., 1.
- 48 A sentai orjunisták macskazenét adtak Vuics képviselőnek – Megparancsolták a magyar táblák eltávolítását. *Bács megyei Napló*, 1923. július 5., 2.
- 49 A betiltott szentai nagymise – A belügyminiszter rendelkezésére akadályozta meg a rendőrség a mise megtartását – Letépték a virágot a feszületről – A hatóság vezetői nincsenek Zentán. *Bács megyei Napló*, 1923. július 10., 2.
- 50 Orjunás ostrom egy szállodai szoba ellen – Megint dolgoznak a szentai cégtáblarombolók. *Hírlap*, 1923. július 15., 5.
- 51 Stjepan Radić (Trabajevo Desno, 1871. május 11.–Zágráb, 1928. augusztus 8.) horvát politikus, a Horvát Parasztpárt első elnöke. Karlovacon (Károlyváros) magánúton érettségizett. Egyetemi tanulmányait a zágrábi jogi karon kezdte meg, majd Prágában és Bécsben folytatta tanulmányait. 1893-ban, majd 1895-ben is börtönbüntetésre ítélték, mivel bírálta Khuen-Héderváry Károly bán politikáját, illetve mert Zágráb belvárosában elégetett egy magyar zászlót. A Horvát Népi Parasztpártot (Hrvatska pučka seljačka stranka) 1904-ben bátyjával Antunnal alapította meg, a párt 1920-ban változtatta meg a nevét Horvát Republikánus Parasztpártra (Hrvatska republikanska seljačka stranka). Az 1920-as években a szerb centralista pártok fő ellenfele. Bár 1925-ben kiegyezett Belgráddal, a tartós megbékélésre nem került sor. 1928-ban a belgrádi parlamentben merénylet áldozata lett.
- 52 A HANAO történetét lásd: Željko, 2011, valamint Karaula, 2008.
- 53 A kormánytól kérnek segítséget a novisadi botrányok megszüntetésére – Véres verekedés az Orjuna és a Srnao között. *Bács megyei Napló*, 1923. július 1., 1.
- 54 Nacionalista-egyesületek egymás ellen – Harc az Orjuna-Srnao-Hanao közt – A kormány rendet akar teremteni. *Bács megyei Napló*, 1923. július 3., 3.
- 55 Egy halott, hat sebesült a novisadi nacionalisták vasárnapi csatájának az eredménye – Ütközet a pétervárad-i kocsmában. *Bács megyei Napló*, 1923. július 17., 3.
- 56 Véres barrikád-harc Novisadon – Srnaosok és orjunisták éjjeli háborúja – Ütközet az utcán – Számos sebesült – Tizenegy nacionalistát letartóztattak. *Bács megyei Napló*, 1923. augusztus 19., 2.
- 57 Mellbe lőttek egy magyar egyetemi hallgatót az orjunások – Az Orjuna és a Srnao közös frontja – Versecen is garázdálkodnak a nacionalisták. *Bács megyei Napló*, 1923. július 23., 1.
- 58 A nacionalisták megszállottak egy vajdasági községet – Az obrováci háború – Korcsmai verekedések és fegyveres csapatok erőszakoskodásai – Megvert német kulturbundisták. *Bács megyei Napló*, 1923. augusztus 23., 4.

- 59 A Srnao parancsa a sztarakanizsai Hivatalos Lapban – Utasította a kereskedőket, hogy távolítsák el a magyar cégtáblákat – A Srnao becsempészett közleménye. *Hírlap*, 1923. szeptember 7., 2.
- 60 Ablakverés és cégtáblarombolás Becskerekén – A Szrnao beváltotta fenyegetését. *Hírlap*, 1923. augusztus 28., 2.
- 61 A belügyminiszter a terror ellen. *Bácsmegyei Napló*, 1923. október 6., 2.; valamint: A belügyminiszter az „ismeretlen tettesek” rendszer ellen – Nem tűri a felelőtlen elemek garázdálkodását – A miniszter érvényt szerez a törvénynek. *Torontál*, 1923. október 6., 2.
- 62 A német-párt kritikája a belügyminiszter rendeletéről – Moser János képviselő nyilatkozata. *Bácsmegyei Napló*, 1923. október 7., 3.
- 63 Fúzióra készül a Srnao és az Orjuna a magyar nyelv ellen – A novisadi rendőrség megrendszabályozza a magyar zenét. *Bácsmegyei Napló*, 1923. november 23., 3.
- 64 Jevgyevics expozéja – A nacionalista szervezetek alkotmányellenes tevékenységre és állami funkciók kisajátítására törekcszenek. *Bácsmegyei Napló*, 1923. november 25., 3.
- 65 Žarko Stefanović (Újvidék, 1876. szeptember 6.–Újvidék, 1952. június 21.) az újvidéki gimnáziumban érettségizett, majd jogot hallgatott, s abból doktorált. Az impériumváltást követően az Élelmezési és a Felújítási Minisztérium BBB (Bácska-Bánát-Baranya) osztályának a vezetője. 1922. szeptember 2-a és 1925. január 29-e között Újvidék polgármestere volt.
- 66 Kibékült az Orjuna és a Szrnao – A béke díja: a magyar szó halála – Nem szabad magyarul beszélni és magyarul énekelni. *Hírlap*, 1923. november 24., 3.
- 67 Elítélték a Szrnaós verekedőket – Öt és fél évi börtönt kapott a bácskogradistei merénylet értelmi szerzője – A főverekedőket öt évi börtönnel sújtotta a bíróság. *Bácsmegyei Napló*, 1924. február 6., 4.; és: A SZRNAÓ harci különítményeinek titkai a bíróság előtt – A Bácskogradistei bűnpör tárgyalásának második napja. *Bácsmegyei Napló*, 1924. február 7., 4.
- 68 Az Orjuna elnökét megölte a Szrnao elnöke Tovarisevón. *Hírlap*, 1924. április 20., 3.
- 69 Fölmentették a szentai orjunás-gyilkosság tettesét. A Bíróság kimondotta, hogy Nesics Borivoj önvédelemből szúrta le Plavsics Györgyöt – Ügyész és védő a nacionalista szervezetek ellen. *Bácsmegyei Napló*, 1924. augusztus 2., 4.; és: Akik Szentát rémületben tartották... – Felmentették az orjuna-szrnao háború gyilkosát. *Hírlap*, 1924. augusztus 3., 2.
- 70 Trbovlje, németül Trifail Ljubljánától északkeletre, mintegy 60 kilométerre található település. Az 1800-as évek elejétől jelentős a szénbányászata.

A napjainkban 14 ezres városból 1944-ben a jugoszláv kommunista hatóságok elűzték a helyi németeket.

- 71 Az orjunisták véres zászlóbontása – A szlovéniai orjunisták és munkások revorverharca – Jovanovics Ljuba koncentrációs terve. *Bácsmegyei Napló*, 1924. június 3., 1.
- 72 Véres harc a trbovljei nacionalisták és a munkások között – Hét halott, tizenöt súlyos és harmincöt könnyű sebesült. *Torontál*, 1924. június 4., 1.
- 73 A trbovljei véres vasárnap – A pártok egymást vádolják a véres eseményekért. *Hírlap*, 1924. június 5., 1.
- 74 Orjunások és hanaósok revolverharca – Egy súlyos sebesült a nézők sorából. *Hírlap*, 1924. június 6., 3.
- 75 Kommunisták és orjunások véres összeütközése Splitben – Egy orjunást megöltek, hármat halálosan megsebesítettek. *Hírlap*, 1924. június 6., 3.
- 76 A Radics-párt az Orjuna megrendszabályozását követeli. *Bácsmegyei Napló*, 1924. szeptember 7., 1.
- 77 Petrović Nastas (Čačak, 1867. november 5.–Belgrád, 1933. február 22.) a gimnáziumot és a filozófiai egyetemet Belgrádban fejezte be. 1892-ben Užicén tanárként kezdett el dolgozni, de politikai állásfoglalása miatt elbocsátották állásából. Parlamenti képviselővé először 1901-ben választották meg a Radikális Párt színeiben. A háborút követően a horvát kérdésben komoly konfliktusai voltak Pačićyal, ami végül a kettejük közötti végleges szakításhoz vezetett 1924-ben. Nastas ugyanis komoly kompromisszumot kívánt kötni Stjepan Radićyal. Először 1907–1908-ban töltötte be a szerb belügyminiszteri tisztséget, majd egy rövid ideig 1924-ben. Az 1925-ös választásokon még képviselővé választották, de politikai befolyása ekkortól kezdve folyamatosan csökkent.
- 78 A belügyminiszter felosztatja az Orjunát, ha megzavarja a rendet és a békét. *Hírlap*, 1924. szeptember 11., 5.

Hatos Pál

AZ ELFELEDETT „NAGY FÉLELEM”

A MAGYAR VIDÉK
1918 NOVEMBERÉBEN¹

Lázás úrgyűlölet és „mindenki mindenki ellen”

A történelmi Magyarország 1918. október 31-én összeomlott, győzött az őszirózsás forradalom. A „vértől és sártól boldogságos” pesti utcát egyszerre kerítette hatalmába a mámor és a felfordulás. De a forradalom nem állt meg a főváros határainál. „Mintha villanyütés érte volna városunkat” – írta a *Félegyházi Hírlap* tudósítója arról, miként fogadták a pesti híreket a Kiskunságban. Ugyanakkor Kiskunfélegyháza forradalmi krónikása a forradalommal kezdődő új világ Janus-arcú kettősségét is kiemelte.² Ünnepe és ujjongás a 400 év után visszanyert függetlenség felett, magyar zászló és felvonulás, zeneszóval, dobpergéssel. De az áhítatos tömeg, amely nappal megilletődve énekelte a magyar himnuszot, az est beálltával fosztogató csőcselékké „alacsonyult”, s a helyi takarékpénztárt fosztogatta. És ez így ment napokon keresztül: délben ünneplés, fogadkozás, nemzeti színű boldogság, este fosztogatás, a vasúti raktárak boroshordóinak csapraütése, szatócsboltok redőnyeinek felfeszítése. A tömeg erköl-

csi színéváltozása a napszakokhoz igazodott. Ahogy a román filozófus és költő Lucian Blaga írta szászvárosi tapasztalatairól: az éji sötétség uralma alatt a jóra való emberek úgy fosztogattak, mint valami álomban, amit reggel szégyellünk elmondani.³

1918 novemberének első két hetében a 20. század legnagyobb méretű spontán paraszti forradalma bontakozott ki Magyarországon. Az egész országra kiterjedő mozgalmak a töredékesen fennmaradt ügyészi jelentések szerint félezer-nél több települést érintettek, és óvatos becslések szerint is százezren felüli résztvevőt mozgathattak meg.⁴ A nép forradalma semmiképpen sem volt „magyar forradalom”, s nem csupán azért, mert a hirtelen támadt hatalmi úr Kelet- és Közép-Európa számos vidékén okozott hasonló felfordulást – helyenként polgárháborús konfliktusokat is – a háború utórezgéseként, hanem mert sajátos, meghatározatlan keveréket alkottak benne a társadalmi igazságot követelő demokratikus, valamint a nemzetiségi követelések. S főként mert mindezek a jelszavak legtöbbször csak kísérőjelenségei voltak az elitek nyelvén végeredményben értelmezhetetlen, formátlan dühkitörésnek, amely viszont nem tudott vagy nem akart mit kezdeni a politikailag iskolázott fülnek ismerős frázisokkal.⁵ 1918 őszén a magyar függetlenség jelszavát ritkán lehetett magyar paraszti szájból hallani – noha 1848 öröksége a kisgazdapárt-nak még a nevében is ott szerepelt. „Hiába vártuk őket meleg étellel, kávéval; hiába kötöttük lelkükre a haza védelmét; mindenki sietett tűzhelyéhez haza” – idézte fel a frontról hazatérő székely parasztkatonák közömbösségét Apáthy István, amikor Erdély elvesztésének okait boncolgatta.⁶ Az első napokban nem a szeparatista törekvések vezették a nemzetiségi vidékek megmozdulásait sem. Erdély belső vidékein a román parasz-tok csóvát vetettek az udvarházakra. Ezek többségének való-ban magyar volt a tulajdonosa, mégsem a „nagy egyesülés”

vagy a dákoromán reneszánsz perspektívája vezette a gyűjto-gatókat, hanem az úrgyűlölet. Bethlen István mezőszámsondi kastélyát ugyanúgy megtámadták, mint a román nacionalista vezér, Mihályi Tivadar (Theodor Mihali) nagyilondai birto-kát, amikor az a közelgő román hadsereg intézkedéseiről akarta őket tájékoztatni. A nemzeti felszabadulás evangé-liumát kőzapporral fogadó több ezer román paraszt sortűzet kapott viszonzásként a Román Nemzeti Párt vezérétől. 1918. december 1-jén éjjel, a Kolozsvár felé haladó különvonaton egy magyar vasutas és egy román parasztkatona beszélgetett. Ez utóbbi a nevezetes gyulafehérvári gyűlésről jött haza, ahol a román nemzetiségi vezérek százezer ember előtt deklarál-ták Erdély egyesülését Romániával. „Mit határoztak Gyula-fehérváron?” – kérdezte a magyar, mire a román katona azt felelte: „Ezentúl nem lesznek urak, csak szegény emberek, és minden szegény ember egyenlő lesz.” „Hát ez bizony jó lesz” – hagyta rá a magyar.⁷ Nagy-Románia létrejöttének ez volt a népi percepciója 1918 kavargó őszén.

A demokratikus átalakulás programjának szintén sajátos volt a paraszti recepciója. Károlyi Mihálynak keserű iróniá-val kellett tudomásul vennie, hogy parádi kastélyát a heves megyei szegényparasztság már a legelső napokban kifosz-totta, éppúgy, mint reakciós apósának, Andrássy Gyulának tiszadobi kastélyát, és ugyanezt tették a liberális iparbáró, Hatvany Lajos báró hatvani kastélyával és cukorgyárával is. Az úrgyűlölet váratlanul lobbant fel. Az apolitikus paraszti ellenállás, amelynek a háború utolsó éveiben a terményel-rejtés, a katonaszökevények rejtegetése, az adók alól való kibújas volt a fegyverzete, szemmel láthatóan lázas szaka-szába lépett. Ősi, de legalábbis évszázados mintákat idézett a gyűjtogatás, a rablás, a talált pénz széjjelszórása vagy az úri kúriák értékes bútorainak vandál összetörése. Ha nem akadt

kastély vagy árukkal rakott vasútállomás a környéken, akkor az urak és az állam helyett a szomszéd lett az ellenség. Sok helyütt a forradalom abból állt, hogy a hazatért katonák és/vagy a helyi szegénység lerohanta a szomszéd falu vagyonosabb gazdáit. Mindebben vajmi kevés volt a tudatosság. „A forrongás fő okául a háború okozta anyagi nyomorúságot állította oda a nép. Nincs árpa, bab, burgonya és tengeri” – írta a kalocsai főszolgabíró, akiben – ritka eset – megbízott a nép, mert a háborúból rokkantként tért haza.⁸

Alkalom szülte tolvajok is akadtak bőven, akik lovas szekérrel mentek fosztogatni, s olyan népmesei helyzet is előfordult, hogy egy-egy gazdag parasztgazda visszatérve a fosztogatásból saját házát és gazdaságát szintén kifosztva találta. A „has vészjósoló forradalma” több esetben „a mindenki háborúja mindenki ellen” őszállapotába vetette vissza a vidéket, amiképpen ezt számos fennmaradt dokumentum igazolja. A felfordulás a paraszti mikrotársadalmon belül is alkalmat adott a konfliktusok erőszakkal való lerendezéséhez. Szóttlan béresgyerekek, cigányok, a faluba befajzott napszámosok, hallgatók kocsmatöltelékek, akiket a kikapós feleségük haragított össze az étellel, most egyszerre fellázadtak a nagygazdák ellen, és meglincselték a tanító fiából lett őrmestert, aki a fronton kínoztatta őket, ahogy ezt Németh László első regénye, az *Akasztófavirág* megörökítette. Még inkább kiélesedett a város és falu, termelő és fogyasztó, földművelő és munkás háborúban kifejlődött ellentéte. Nem volt egyedi eset, hogy a Szeged melletti Nagyszénás lefoglalta az uradalom Szegedre szállított tejtermelését, „mert másként a rendet a községben fenntartani nem tudná”.⁹ Város és vidék háborújának csúcspontja volt Kaposvár kifosztása 1918. december 11-én éjjel. Somogy megye székhelyére egy olyan banda támadt, amelyben a többséget a közelebbi és távolabbi kör-

nyék fiatal parasztkatonái alkották, de az éj folyamán hozzájuk csapódott a város félvilágának társadalma is a Vár utcai bordélyház kéjhölgyein át a külvárosok cigányságáig, sőt a módosabb környékbeli gazdák sem akarták elmulasztani a kínálkozó alkalmat. Körülbelül ötszáz fő részvételével egész éjjel tartott a szabad rablás. A városi rendőrkapitány és a megyei alispán kétségbeesetten lapultak, amíg a felgyújtott üzletek fényénél a cselédkorzón vidáman hullámszórtak a hetesével-nyolcasával egymásba karoló, daloló lányok. Legalábbis így írta le a szemtanú jelmezét magára öltő Illyés Gyula a Boccaccio *Dekameronjába* illő véres forgatagot.¹⁰ Regényes leírása nagyjából-egészében helytállóan adja vissza az atmoszférát. A rablott holmival megrakott lovas szánok csilingelése egybefolyt a puskák ropogásával és a kurjongatással. Reggelre a füstös, korom- és lőporszagú belváros valóságos háborús csatatér képét mutatta. A kifosztott és megfélemlített kaposvári polgárság – mintegy fél tucat halott maradt az adventi véres farsang nyomán – a Baranyát ekkor már megszálló szerb hadsereg behívásáért könnyörgött. Ők jöttek is volna szíves-örömet, de rendet végül a Budapest-ről leküldött géppuskás tengerészkülönítmény tett.

A bázisdemokrácia és a törvényszegés sajátos ötvözetét képezték az országszerte létrejövő nemzeti és katonatanácsok is. Létrejöttük spontán volt, és rendszerint a helyi közösség lakosságának jelentős részvételével alakultak meg – volt ahol százfős testületek jöttek létre –, bár szinte sohasem reprezentálták a helyi társadalom teljességét. A tömeg, a tömegesség tapasztalata olyan legitimációt adott, amely könnyen túllépett az írott normákon és íratlan szokásokon. A helyi nemzeti tanácsok minden további nélkül adót vetettek ki a gazdagokra (hogy ki számított gazdagnak, az természetesen faluról falura változott), árut foglaltak le önkényesen

(főként ott, ahol volt vasútállomás, raktár, gyártelep), vagy egyszerűen elrekvirálták a nagyobb gazdaságok vetőmagkészleteit, a hizlalt disznókat, marhát stb., és szétosztották a faluvég szegénysége között.

Több helyütt egyszerűen elmozdították a néppel szemben tanúsított durva és goromba bánásmódjuk miatt mindazokat, akiket méltatlannak ítélték a hivatalviselésre. Demokratikus mámor és diszkrimináció kéz a kézben járt. Az abaúj-tornai Jósvafőn úgy határoztak a hazatért katonák, hogy csak hadviseltek lehetnek tanácstagok, ugyanakkor az egyenlőség nevében egy katonaságtól leszerelt cigányt is bevásároltattak a helyi nemzeti tanácsba.¹¹ Volt olyan település, ahol az „összes urakat” megöléssel fenyegették, persze az orvos és a gyógyszerész kivételével, mert rájuk akkor is szükség van, ha nincs többé király és alkotmány. De ha megértették az idők szavát, akkor megbecsülést kaptak akár a „fekete kabátosok”, azaz a papok is. Csepelen például a Nemzeti Tanács a hitoktató káplánnak heti 60 korona fizetésekiegészítést szavazott meg a hittanórák után. „Vörös Csepel” így gondoskodott a papi proletariátusról. Másutt is előfordult, hogy egy lelkész vagy akár egy „magát jól viselő” jegyző lett a nemzeti tanács elnöke, ahol viszont a tekintélyek teljesen lejáratoztak, ott vadorzók és kétes egzisztenciák lettek egy időre a falvak vezetői. A Somogy megyei Istvándiban a Nemzeti Tanács elnöke rögtön kijelentette, hogy „a törvények mind semmisek, a főispán, alispán, csendőrs nem létezik többet”, s a népuralom jogcímén néhány falubeli hangadó társával kezébe kerítette a hatalmat, maga számára szedte be az adókat, és értékesítette a községi vagyontárgyakat. Az anyakönyvvezetés és a közigazgatás írásbeli tevékenysége hónapokra megszűnt a faluban.¹²

A nemzetiségi vidékeken az urak elleni lázadáshoz könnyen társult magyargyűlölet, hiszen a falubeli birtokosok,

a kastélyok lakói többnyire magyarok voltak, de ez is csak kísérőszólam volt a béke féktelen *fiestával* való megünnepléséhez. Országszerte a jegyzői kar legkevesebb egyharmadát elzavarták szolgálati helyéről, Erdély egyes román vidékein akár 90 százaléuk is elmenekült a népharag elől. Tucatnyi jegyző életével fizetett azért, amiért korábban a szabadságolások, felmentések, hadisegélyek kieszközléséért anyagi javakat és/vagy szerelmet zsaroltak a katonák hozzátartozói-tól. Volt, ahol földbe ásták a gyűlölt előljárót, s úgy verték agyon, máshol kikötözték a közlegelőre, mert a háború alatt az éhező asszonyokat azzal utasította el, ha nincs kenyérük, menjenek ki a mezőre füvet legelni.¹³ Sok helyütt a papok és lelkészek sem jártak jobban. Ők is „hosszúnadrágos” embereknek számítottak: vagy anyagi visszaéléseket róttak a terhükre (miért eskettek és temettek olyan drágán), vagy csupán azt, hogy a rendszer kedvezményezettjei voltak. November lázas napjaiban ölték zsidó kántort a békési Tótkomlóson, katolikus papot az udvarhelyszéki Zetelakán, román pópát a szilágysági Ballaházán.¹⁴ A Somogy megyei Igal papja „fegyveres szerenád” kapott, csak hogy tudja: „más világ van, mint a háború előtt”.¹⁵ A háromszéki Kézdiszentléleken viszont már egyenesen így beszéltek: „Most megvan a béke, nincs szükség az Istenre, le kell rombolni a templomot.”¹⁶ De csak a toronyra eresztettek néhány lövést, aztán lehiggadtak. Máshol viszont nagyon is sürgősen szükség lett az Istenre. Pest megye több településén a hazatért katonák fegyverrel kényszerítették a plébánost, hogy adja őket össze a menyasszonyukkal. A pisztolycsővel kikényszerített egyházi áldásra azért volt szükség, mert a lelkész a polgári házasság megkötése nélkül nem akarta az egyházi szertartást elvégezni, különben súlyos börtönbüntetést kockáztatott volna. A polgári anyakönyvezésre viszont azért

nem kerülhetett sor, mert a jegyzőt ugyanezek a katonák már elüldözték a községből.¹⁷

Mások bűneiért fizetett a falvak zsidó kispolgársága is. „Megint a zsidók voltak azok, akik a régi idők porát kiporolták” – írták keserű humorral az érintettek.¹⁸ A számos esetben előforduló brutális antiszemita és egyházellenes kilengéseknek hasonló volt az indítékuk: a nép a zsidókat is a falvak úri társadalmának tagjaiként tartotta számon. „A jegyzőket és a felmentett zsidókat nem védjük meg, mert megérdemlik a sorsukat” – üzenték meg Debrecenből az újlétai jegyző segélykérésére a helyi Nemzeti Tanácsból.¹⁹ Budapestre, a kormánynak ugyanakkor azt táviratozták: „A vidék népe félreértve a forradalmat, pogromot rendez urak és zsidók ellen.”²⁰

„Soha többé katonát nem akarok látni!”

A rend összeomlásához, a vidék forradalmához három dolog kellett. Az összeomlás váratlan és minden várakozást messze meghaladó mértéke, az új hatalom kapkodásai és mindenekelőtt a hazatérő katonák, akik a háború brutális mintáit elsajátítva érkeztek vissza otthonaikba. A forradalom október 31-ei győzelmének hírére a hadsereg országban állomásozó pótkeretei felbomlottak, s november 1-jén és 2-án a tisztek arra ébredtek, hogy nincs kinek parancsolniuk, egyedül maradtak a lakanyákban. A legénységi állomány október 29. és november 6. között, tehát egy hét alatt 50–90 százalékkal csökkent.²¹ Volt ahol még ennél is jobban. A nagyszebeni helyőrségi kórházból nemcsak az összes ott ápolt – jórészt nemi beteg – katona szökött meg, hanem a teljes ápoló személyzet is. Csak a halottak maradtak. A halottas kocsi bakján a kórház főorvos-parancs-

noka ült, a koporsóvivők a különböző felekezetek lelkeszei voltak.²² Ugyanaznap este Kolozsváron az erdélyi magyar fegyveres erők főparancsnokának nem volt tíz embere sem, akivel rendelkezhetett volna.²³ Kolozsvár még mindig jobban állt, mint Budapest. November 1-jén a fővárosi kaszárnyákat végiglátogató Linder Béla összesen hat közlegényt talált.²⁴

Batthyány Tivadar belügyminiszter november 2-án a csendőri egységeknek már csak a kész helyzet tudomásulvételét tudta javasolni: „Katonák nagyobb számban hagyják el a helyőrséget, és lakóhelyeikre önként távoznak. Felhívom alosztályait, hogy a hazaözönlő katonasággal szemben semmiféle megtorló intézkedést ne tegyen.”²⁵ Sőt, Batthyány maga szólította fel a karhatalmi erőket a hatalmukat szimbolizáló distinkciók – sapkarózsza, tiszti rendjelek stb. – eltávolítására, azaz a szimbolikus fegyverletételre. A csendőrség, ha nem is oszlott fel teljesen, a következő hónapokban bénán vegetált, s a korábban rettegett kakastollasok tétlenül húzódtak meg egyik-másik uradalomban. A „népkormányt” úgy is lehetett érteni: az állam eltűnt, a hatalmát megjelenítő hierarchiával és szimbólumokkal egyetemben. A monarchikus rendszer összeomlásáról szóló hírek úgy csapódtak le, hogy „ha nincs király, nincs törvény és nincs adó”. A hazatérő katonasággal a paraszti társadalom megszokott tereinek egy jelentős része ideiglenesen mintegy levált az államról, kikerült annak erőszakmonopóliuma és hatalmi ellenőrzése alól. Az állam- és katonai hatalmat jelképező szimbólumok érvénytelenné válásával a társadalmi feszültségeket kontroll alatt tartó fékek is elengedtek. A trencsényi kaszárnyából eltávozott honvédek másnap már a környező szlovák parasztsággal együtt fosztogattak a környéken. „A vidék elvadult. Elvadult vagy felszabadult? Egy hét alatt ezer esztendő fejlődését érzékeltette, játszotta el visszafelé, ahogy a szervezett állam kötelékeiből

kibújt s visszavedlett – ördög tudja, mivé is vedlett vissza” – kereste a szavakat a jellemzésre Illyés Gyula.²⁶

Természetesen lehet vitatkozni azon, hogy az atavisztikus erőszak vagy az ölni tudás háborúban elsajátított rutinja vezett-e az állam időleges összezsugorodásához. Mielőtt azonban az egész felfordulást a Károlyi-kormány nyakába varrnánk, érdemes felidézni, hogy a harcterekekről megindult katonaság első hullámai már november 1-jét megelőzően Magyarországon voltak. Rendetlenül és rabolva. A rendőrség a legtöbb helyen évek óta gyenge volt, még békebeli feladatait sem tudta ellátni. A több mint tízezer lakosú Sepsiszentgyörgyön 1918 tavaszán a rendőrség légénységi állománya összesen három főből állt.²⁷ Somogy megyében a főispán egy fűtetlen kunyhóban nyomorgó csendőrs sorsának javításáért instanciázott a Belügyminisztériumban.²⁸ A gyeplőt nem Batthyány és társai dobták a lovak közé. A Wekerle-kormány nem tett érdemi intézkedéseket a milliós hadsereg fogadására, hanem mintegy megdermedve várta az elkerülhetetlent. Így amikor a front megindult hazafelé, csak a rettegés maradt. A tehetlenséget fejezték ki az olyan pótcselekvések, mint az Erdély keleti szélén lévő Beszterce-Naszód vármegye törvényhatósági bizottságának 1918. október 30-án – vagyis a forradalom kitörése előtt! – hozott határozata, amelyben szigorú antialkoholista szellemű törvény meghozatalát kívánták a kormánytól. A körülményeskedő indoklás szerint: „a vármegye közönsége aggódva gondol a közeledő leszerelés alkalmával hazatérő katonáink és családtagjaik az alkoholnak minden biztonnyal bekövetkező túlságos élvezete következtében fenyegető egészségi, anyagi és erkölcsi romlására, amitől végeredményben még a közrend, béke és közbiztonság megromlását is félti.”²⁹ Mindenesetre sok helyen nem diadalkapuvál várták a visszatérőket, még ha a kormány első intézkedései

között rendelkezett is a katonák ünnepélyes fogadásáról. És persze az alkoholtilalomról: „Ne igyunk alkoholt!” – hirdették öles betűkkel vidéken és városban egyaránt a plakátok, a pálinkaméréseket bezárták, a vendéglőkben megtiltották az alkohol felszolgálását.

Az otthon maradtak részéről félelem, idegenkedés és szánalom keveredett a hősök viszontlátásában: „Az olasz frontról özönlének haza a katonák; mikor a villamoson Pestre jövök, minden alkalommal látom, hogy a vasúti átjárónál egy végtelen hosszú vonat nyúlik lassan tovább, vánszorog Pest felé, hozva a testi és lelki betegségeket. Vonatok, kitört ablakokkal, rongyos üléseikkel, melyekről lehúzták a bőrt és a posztót, telve-telve, a lépcsőkön állnak, lógnak, kapaszkodnak, az ütközőkön lovagolnak, a tetőn ülnek, az ablakok telve fejekkel, szinte lógnak ki a fejek, mintha nem tartoznék hozzájuk test sem. Döcögő, fekete füstöt okádó vonatok. Hová megy ez az irtóztató sok nép? Állati ez, ahogy innen kívülről látszik, de nem hangyákra vagy méhekre emlékeztet, hanem az embereknek valami állati eltorzult irányítására Pest felé és onnan tovább. Hová?” – fejezte ki Ritoók Emma az itthoniak ambivalens érzéseit és az elbizonytalanodott polgári társadalom tanácstalan passzivitását.³⁰ A felbolydult Keleti pályaudvart felkereső fiatal Márai Sándor viszont meggyőződéses pacifistaként tudósított a háború fináléjáról: „A keramit-padlón vastagon áll a sár. Egy baka bejön, tépett ruhában, földetlen fejjel. Lát a padlón egy embernyi helyet. Lefekszik: bele a sárba, csapzott hajú fejét belefekteti, már alszik. Ez a tökéletes elfáradás, ez a minden mindegy, ez a végső odaengedés: ez az utolsó gesztusa a háborúnak, ez a csendes, elbékülő, elengedő fináléja a szenvedéseknek.”³¹

A fegyverletételi parancsot november 1-jén, az azonnali leszerelésről szóló rendeletet néhány nappal később Linder

Béla hadügyminiszter adta ki, de a pánikban született végzetes hadparancs nem elindította, legfeljebb felgyorsította az elke-rülhetetlent: a megvert és kifáradt, hazafelé tartó hadsereg fel-bomlását. A fegyelem ugyanis többé nem parancs kérdése, a legénység pedig nem „puskalétszám”, hanem önállóságra ébredt, érző és vérző valóság volt. „Nem kell, komám, többé az Atyaúristennek sem tisztelni” – mondták a bakák egymás-nak és az elképedt tiszteknek mindenütt.³² A kaszárnyák nem parancsra ürültek ki az egész országban Trencséntől Kolozs-várig és Soprontól Nyíregyházáig, hanem azért, mert a szolgálati hierarchia összeomlott, a nyilvánosság fegyelmezett terei pedig a kontroll alól kicsúszott erőszak labirintusává változ-tak. Lindert tehát kétségtelen pacifizmusán kívül az is vezette, hogy a katonák lehetőleg fegyver nélkül érkezzenek haza, nehogy itthon még nagyobb gondot okozzanak. A bűnbak-kereső emlékezet elfeledteti, hogy Linder parancsa az *akkori* úri és polgári közvéleményt fejezte ki. Mindazokét, akiknek még volt vesztenivalójuk, s akik nem is titkolták csalódásu-kat, hogy a kedves parasztbakák micsoda rossz fiúkként jöttek haza. „Akiket ölelő karokkal vártunk, akiktől a békességün-ket és biztonságunkat reménylettük, azok űzik el szemeink-ről az álmot, a lelkünkől a bátorságot, és a jövődőhöz való jó reménységünket is megszégyenítik.”³³ A „soha többé kato-nát nem akarok látni” kijelentés részben erre a félelemre adott válaszkísérlet is volt, legalább annyira, mint pacifista meggyő-ződés.³⁴ Akinek volt még valamije 1918 őszén, az riadtan és dermedve nézte a katonák hazajövetelét, s mindent megadott volna azért, hogy a katonák mielőbb fegyver nélkül legyenek.

A zsúfolt vonatokon és országutakon érkező magyar ala-kulatok legfeljebb kisebb kötelékek méretéig őrizték meg szer-vezettségüket; a régi szigorú fegyelem nem volt már sehol, a tisztek már nem parancsoltak, legfeljebb kérleltek. „Nincs

már tisztt, nincs feljebbvaló” – ordibálták a marhavagonok túl-zsúfolt kupéiban egymás ölében kuporgó, megfélemlített és fegyvertelen tisztekre a megvadult közkatonák. A hadsereg felbomlásának mértékét jól jelzi az az adat, hogy november 7. és 30. között zárt csapatszállítmányban 360 000 katona érke-zett vissza a harcterekről, miközben ugyanebben az időszak-ban a budapesti pályaudvarokon több mint 1 millió hazatérő katona ment keresztül.³⁵ Amint a túlzsúfolt vonatok meghoz-ták a katonákat, az anarchia lassan eluralkodott az országon. Szinte látni lehetett, ahogy a vonatok óráról órára egyre több haragot, dühöt és fosztogatási kedvet hoznak az országba.

A nagy félelem mérlege

Az éhesen hazatérő katonákat éhező asszonyok várták. Dühö-sen, szegénységük szégyenében. A fegyverrel érkező katonák segítségével sokszor ezek a „hadiasszonyok” álltak a fosztoga-tások és rablások élére.³⁶ Az átmenet gyakran túlszínezett bru-talitása korántsem csak férfiak ügye volt, vagy a „férfiasság” háborúban megrendült válsága. Az erdélyi Csucsán a zendü-lés azzal kezdődött, hogy asszonyok és gyermekek agyonver-ték az iparvállalat zsidó kantinosát, borát, pálinkáját kicsi és nagy egyaránt itta.³⁷ A délvidéki Tiszakálmánfalva állomásán egy hosszú, petróleum- és benzintartályokkal megrakott vonat vesztegelt. A környéken fosztogató csőcselék megtámadta az állomást, kiütötte a tartályok oldalát, és vödörrel mérte ki a petróleumot és a benzint. Az egyik fosztogató cigarettára gyújtott, és az eldobott égő gyufa egy benzinnel teli vödörbe esett, amely azonnal fölrobbant. A tűz áterjedt a vonatra, és a tartályok is sorban felrobbantak. A robbanás ereje a levegőbe

röpítette a fosztogatókat, akik összeégett, szétzúzott testtel zuhantak vissza a földre. A tűzeső lángba borította a rablásban részt vevő asszonyok és leányok ruháját is. A katasztrófának hatvan – főként női – halottja és több száz sebesültje lett.³⁸ Nem csoda, ha az utazásról nemcsak Budapesten, de vidéken is igyekeztek lebeszélni a polgárokat. Miskolcon a frissen megalakult Nemzeti Tanács azt hirdette öles betűkkel, hogy „ne utazzunk”, azaz ameddig a katonaság hazatérése be nem fejeződik, a polgári utazóközönség a saját érdekében inkább tartózkodjon a vonatra szállástól.³⁹ Ugyanaznap a városban élő szülőket is figyelmeztette, hogy 14 éven aluli gyermekeiket tartsák otthon – no, nem a gyerekek biztonságáért aggódva, hanem azért, mert a gyerekek által okozott rendzavarásért és rablásokért a szülőket fogják felelősségre vonni. (A háború alatt a fiatakorú bűnelkövetők száma megháromszorozódott.)⁴⁰

„A népben meggyőződéssé vált, hogy nincs törvény” – állapították meg a forradalom jogászai a közönséges bűncselekményekkel kapcsolatban, de azon vitatkoztak, az amnesztia törvény inkább árt vagy használ az indulatok leszerelésének.⁴¹ Végül mégis előrángatták a gépfegyvereket és a szuronyokat, és statáriummal fékezték meg az indulatokat. A Krassó-Szörény megyei Facsádon géppuskás repülőgép teremtett rendet. Harminc méter magasból leadott lövéseinek nyomán 104 halott maradt a földön. Temesvárról más helységekbe is küldtek katonai alakulatokat, amelyeknek részvételével több lázadó faluban „községenként 12–20 főt végeztek ki”.⁴² Többre már csak azért sem maradt idő, mert november közepére a szerbek elfoglalták a Bánátot, a tűzparancsot elrendelő Bartha Albertet pedig Károlyi Mihály hadügyminiszterré nevezte ki Linder utódjául. A Zala megyei főispán, Bosnyák Géza a horvát lakosságú Muraközben hirdetett ostromállapotot. Itt is város és falu háborújáról volt szó: a horvát falvak ki-

éhezett népe fenyegette a kisvárosok magyar és zsidó polgárságának vagyonát. „A falvakban házkutatásokat tartanak, a gyanús holmikat összehordják a község közepére, odahívják az egész falu népét, magyarul és horvátul kihirdetik a statáriumot. Eleinte nem nagyon hatott a fenyegetés, de mikor egy-két rablót a község háza előtt felkötöttek, hurcolkodó hangyarajjá változott a legtöbb muraközi falu. Az elrabolt holmikat, még a pénzt is majdnem mindenütt hiánytalanul visszaadták a tulajdonosoknak.”⁴³

Nem tudjuk pontosan, hány ember esett áldozatul a somás eljárásnak; a december 6-ai kormányülésen Kunfi Zsigmond 134 kivégzésről beszélt. Az eljárás valóban nem illet egy demokratikus népkormányhoz, és végső soron hatástalan is volt. Bár a rablott holmik nagy része megkerült, a magyar uralmat Muraközben sem sikerült megvédeni. A fenyegetett délszláv lakosság védelmének jelszavával a szerbek decemberben Csáktornyra és Muraszombatba is bevonultak. A véres rendcsinálás Erdélyben is alkalmat adott a nemzetiségi sérelmek világgá kürtölésének. Különösen a jósikafalvi esetnek támadt erős visszhangja, ahol Urmánczy Nándor földbirtokos, Károlyi egykori híve egy Budapesten toborzott alkalmi zsoldossereg segítségével torolta meg bátyja birtokának kirablását. Itt is több tucat fosztogatót végeztek ki – akik történetesen románok és cigányok voltak –, holttesteiket pedig elégették. A falubeli rossz fiúk félig elszenesedett tetemeiről szóló híradások a román nemzetiségi vezetőknek kiváló alkalmat adtak arra, hogy az ügyet nemzetiségi sérelemként, „románirtásként” továbbítsák a párizsi antantszalonokba.⁴⁴

Az elharapódzó erőszakoskodások itthon is a legkülönbözőbb politikai diskurzusoknak biztosítottak termékeny táptalajt. A Szentgáli-különítmény kegyetlen megtorlása a szabolcsi Tiszadobon a szerveződő kommunistáknak szol-

gáztatott ürügyet a népnúzó ellenforradalom látványos szapulására, a „cionista gárdának” nevezett karhatalmi egységek részvételével elkövetett, tucatnyi halálos áldozatot eredményező dorogi és alsónémedi önbíráskodás pedig az ellenforradalmi korszak antiszemitizmusának nyújtott mohó kézzel megragadott ideológiai muníciót.⁴⁵ Ami ma hihetetlennek látszik, az akkor megtörtént: a hazatérő parasztkatonák és asszonyaik ámokfutása 1918 őszén egy rövid pillanatra összehozta a fehér különítményesek tiszteit a zsidóság önvédelméért fegyvert fogó cionista gárda tagjaival. A különben liberális hajlamú miniszterek pánikban fogant statáriális intézkedéseit pedig nagyrészt szocialista munkásosztatok hajtották végre. A korszak „nagy félelmének” tárgya a parasztság ismeretlen, mélységben morajló valósága volt, ami kirajzolta a magyar jövő következő fél évszázadát, a parasztság elkerülhetetlen bevonását a nagypolitikába és belépését a kulturális kánonba: a népi mozgalom megszületését. Illyés *Kora tavaszát*, Németh László *Kocsik szeptemberbenjét* és Kodolányi János sötét tónusú ormánsági novelláit. A Károlyi-kormányban ezt Jászi Oszkár ismerte fel a leginkább, a földreform azonban nemcsak a jussukhoz foggal-körömmel ragaszkodó nagybirtokosok, hanem a parasztságot bizalmatlanul kezelő szociáldemokraták miatt is hónapokat késett.

A jórészt ismeretlen paraszt- és katonaforradalomnak széles földrajzi kiterjedése ellenére sem volt semmilyen szervezett, még kevésbé intézményesült jellege. Nem voltak vezérei, legfeljebb helyi hangadói, s nem volt ideológiája, hacsak nem a „leszámolunk mindenkivel” jelszava. S mivel nem hierarchikusan épült föl, nem volt és nem lehetett „élcsapata” sem: a helyi paraszti megmozdulások csupán egymástól elszigetelt, forrongó enklávékat alkothattak, amelyek szó szerint „magukban füstölögtek”. A győzelem minden reménye nél-

kül. Talán ezért sem akadt később sem krónikása, hiába próbálták többen is vörösre festeni a paraszti anarchia sokszínű és ellentmondásos jelenségvilágát az 1950–60-as évek kommunista diktatúrájában. Az orosz bolsevizmus hatása kétségtelen volt ugyan, ám mindaz, ami történt, egyáltalán nem valamiféle proletáröntudat megnyilvánulása volt, csupán az „ezután már az urak fognak dolgozni és köszönni nekünk” dühkitörése.⁴⁶

A vidék bolsevizálódásától való félelemnek egyébként nagyobb volt a füstje, mint a lángja: a paraszti erőszak „úri” áldozatainak száma országosan talán a félszáz főt sem érte el, miközben legalább ezer névtelen ember vesztette életét a statáriális kivégzések és megtorlások nyomán.⁴⁷ Többen, mint az 1919-es vörös- és közel annyian, mint a fehérterror idején, csak míg ez utóbbiakról azóta is tart az ideológiai számháború, addig a vidék 1918 őszi parasztforradalmának bűnös és ártatlan halottai kihullottak az emlékezetből. Az erőszak történelme egyaránt igazságtalan tétessel és áldozattal. Érdeemes azonban összehasonlítani a történelmi Magyarország területén végbement erőszakot Kelet-Európa tágabb térségeivel: a Szovjetunió megalakulásához vezető orosz polgárháború 3 millió áldozatot szedett (a lakosság 2 százalékát); az 1918-as finn polgárháború erőszakos halált halt áldozatainak száma elérte a 36 000 főt, azaz a lakosság több mint 1 százalékát;⁴⁸ az első világháborút követő baltikumi harcok során egyedül Riga ostrománál 3000 embert végeztek ki a várost elfoglaló Baltische Landeswehr tiszti különítményei 1919 májusában;⁴⁹ a lengyel-ukrán-orosz határvidéken az 1918–1920 közötti pogromok 100 000 zsidó polgár életét oltották ki;⁵⁰ Elzász-Lotaringiából a bevonuló franciák pedig néhány hónap alatt 200 000 németet telepítettek erőszakosan ki⁵¹ – a görög-török háborúk nyomán mindkét részről előfordult, több tízezres nagyságrendű genocídiumról nem

is beszélve. Mindebből világosan látszik, hogy Szent István birodalmának felbomlása, az 1918–1921 közötti látens polgárháború politikai és társadalmi konfliktusai valójában és objektíven kisebb megrázkódtatást okoztak, mint azt a különféle „hivatalos” emlékezetek számon tartják.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. 5. c. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Büntetőperek.

1920 - 6274. Népbiztos-per

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

A Magyar[országi] Népköztársaság hadserege. I.29. Magyar Hadügyminisztérium iratai.

TGY. Tanulmánygyűjtemény.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

K 40. Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter.

K 46. Tanácsköztársaság Történeti Adatait Gyűjtő Országos Bizottság.

K 440. Nemzeti Tanács.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (MNL HBML)

IV. 917 Hajdú vármegye Nemzeti Tanácsa iratai.

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (MNL SML)

IV. 401. a. Somogy vármegye főispánjának iratai. Bizalmas (elnöki) iratok.

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

Kézirattár F473, I. 234

Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)

704. f. Károlyi Mihály és Károlyi Mihályné Andrássy Katinka

1. Károlyi Mihály. 12. é. A Károlyi-per iratai.

Hivatkozott irodalom

Andrássy, 1988 • Andrássy Antal: A polgári forradalomtól a szocialista forradalomig (1918 ősze). In: Kanyar József (szerk.): *Somogy megye múltjából.* (Levéltári évkönyv 19.) Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 263–298.

Apáthy, 1920 • Apáthy István: Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle*, 2–3 sz., 147–176.

Auer, 1918 • Auer György: Rendészetünk a forradalom előtt. *Jogtudományi Közlemény*, 50. sz., 381–383.

Bernátsky 1926 • Bernátsky Kornél: *Élmények és meglátások 1914–1925.* Szerzői kiadás, Budapest.

Csiki, 2018 • Csiki Tamás: A parasztság „forradalma” 1918-ban. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 129–150.

Frankel, 1988 • Jonathan Frankel: Paradoxical Politics of Marginality – Thoughts on the Jewish Situation During the Years 1914–21. In: Jonathan Frankel (ed.): *The Jews and the European Crisis 1914–1921.* Oxford University Press, Oxford, 3–21.

Gáborné, 1954 • Gábor Sándorné: A burzsoá-szociáldemokrata Károlyi-kormány a dolgozó nép forradalmi harca ellen. Dokumentumok a magyar munkásmozgalom történetéből, 1918. október 31.–november 20. *Levéltári Közlemények*, 25. 222–233.

Gerwarth, 2016 • Robert Gerwarth: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End, 1917–1923.* Penguin, London.

Hajdu, 1968 • Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Kossuth, Budapest.

Hajdu, 2009 • Hajdu Tibor: Katonák, hivatásos tisztek szerepe a magyar és az orosz forradalmakban (1917–1921). *Történelmi Szemle*, 4. sz. 519–539.

Hatos, 2018 • Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Jaffa, Budapest.

Illyés, 1972 [1941] • Illyés Gyula: Kora tavasz. In: *Uő: Kora tavasz. Mint a darvak.* Szépirodalmi, Budapest, 5–405.

Jakabffy, 1939 • Jakabffy Elemér: *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében,* Husvéth és Hoffer, Lugos.

Komáromi, 1920 • Komáromi János: Jászi Aradon. *Új Magyar Szemle*, 1. sz., 27–35.

Kunt – L. Balogh – Schmidt (szerk.), 2018 • Kunt Gergely – L. Balogh Béni – Schmidt Anikó (szerk.): *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*. Magyar Nemzeti Levéltár–Libri, Budapest.

Márai, 1918 • Márai Sándor: *Finálé*. Magyarország, 1918. november 10., 5.

Nagy, 2011 • Nagy Szabolcs: Egy székely város közállapotai az első világháború végén. A sepsiszentgyörgyi rendőrkapitány 1918. áprilisi felirata a megyei alispánnak. In: Boér Hunor – Kinda István (szerk.): *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 349–354.

Nemes, 1982 • Nemes Dezső: A Kommunisták Magyarországi Pártjának létrejötte és kezdeti tevékenysége. *Párttörténeti Közlemények*, 4. sz. 3–62.

Romsics (szerk.), 1976 • Romsics Ignác (szerk.): *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét.

Schönwald, 1969 • Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Akadémiai, Budapest.

Szemere, 1963 • Szemere Vera: *Az agrárkérdés 1918–1919-ben*. Kossuth, Budapest.

Takács, 1919 • Takács Mihály: A forradalom és a református egyház. *Sárospataki Református Lapok*, 1. sz. 2–4.

Tengely, 2011 • Tengely Adrienn: *A magyar egyházak a forradalom korában*. Líceum, Eger.

Zahra, 2008: Tara Zahra: The 'Minority Problem' and National Classification in the French and Czechoslovak Borderlands. *Contemporary European History*, vol. 17, 2. 137–165.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány szövegének egyes részei megjelentek a szerző korszakmonográfiájában is. Vö. Hatos, 2018
- 2 Romsics (szerk.), 1976: 176–180.
- 3 Kunt – L. Balogh – Schmidt (szerk.), 2018: 296.
- 4 Schönwald, 1969: 38.
- 5 Lásd a kérdéskörrel a tanulmányommal egy időben készített, csak részben azonos forrásbázisból dolgozó, de sokszor hasonló következtetésekre jutó, kiváló társadalomtörténeti tanulmányt: Csíki, 2018.
- 6 Apáthy, 1920: 156.

7 MNL OL K 40. 1918. IX. 677. Jelentés, 1918. december 6. A névtelen jelentést Mailáth Gusztáv Károly erdélyi katolikus püspök juttatta el Jászi Oszkárnak.

8 Romsics (szerk.), 1976: 202.

9 MNL OL K 440. Sinkovics Pál, a Nagyszénási Nemzeti Tanács elnökének válasza a Szegedi Nemzeti Tanács panaszára, 1918. november 22.

10 Illyés, 1972 [1941]: 131.

11 Hajdu, 2009: 530.

12 MNL SML IV. 401. a. 547/1919. A Barcsi Határszéli Államrendőrség kirendeltségvezetőjének jelentése az Istvándi község Nemzeti Tanácsának tagjai ellen lefolytatott bünvádi eljárásról, 1919. január 20.

13 Hajdu, 1968: 98.

14 Tengely, 2011: 20. A szerző tévesen rabbit ír, pedig forrása egyértelműen közli, hogy a meggyilkolt áldozat, Glück Mór a helybeli hitközség kántora volt. Lásd: A forradalom szenvedései. *Egyenlőség*, 1918. november 23., 8.

15 Andrássy, 1988: 278.

16 Tengely, 2011: 24.

17 PSZL 704. f. 1. 12. 6c. Persián Ádám kormánybiztos visszaemlékezései, 16.

18 Ballagi Ernő: A forradalom és a zsidóság. *Egyenlőség*, 1918. november 23., 1.

19 HL I.29. 12/1, 294. Háy Ferenc újléti jegyző levele a hadügyminiszterhez, 1918. november 8-án.

20 MNL HBML IV. 917. 38/1918. A debreceni nemzeti tanács távirata a budapesti nemzeti tanácsnak, 1918. november 2.

21 Habár az adat a magyar tűzérség felügyelőjének jelentéséből származik, bátran tekinthetjük az összes fegyvernem és az egész magyar haderő tekintetében reprezentatívnak. HL I/29. 8, 133.

22 HL TGY 255. 2.821, 7–8. A forradalom lezajlása Nagyszebenben, katonatanácsok 1918. október 30-tól 1918. november 30-ig. A nagyszebeni hadapródiskola ismeretlen nevű tisztjének naplójegyzete.

23 Apáthy, 1920: 155.

24 BFL VII. 5.c 1920–6274. XLVIII. Buza Barna vallomása a népbiztosok perében, 1920. augusztus 2.

25 Szemere, 1963: 226.

26 Illyés, 1972 [1941]: 99.

27 Nagy, 2011: 353.

- 28 MNL SML IV. 401. a. Főispáni jelentés d. n.
- 29 MNL OL K 440. Jegyzőkönyv Beszterce-Naszód vármegye törvényhatósági bizottságának 1918. október 30-i üléséről.
- 30 Ritoók Emma: Évek és emberek. OSZK Kézirattár F473, I. 234.
- 31 Márai, 1918.
- 32 Bernátsky, 1926: 79.
- 33 Az új év küszöbén. *Sárospataki Református Lapok*, 1919/1., 1–2.
- 34 Lásd még Linder indoklását lemondása bejelentésekor: MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1918. november 8. 10. pont.
- 35 Hajdu, 1968: 88.
- 36 „A Miskolc közeli zavargásban szinte az egész falu népe részt vett, főleg az asszonyok uszították a férfiakat a rablásra, fosztogatásra.” MNL OL K 46. II/ 19 őe.
- 37 Nemzetőrség tartja fenn az ország rendjét. *Világ*, 1918. november 10., 7.
- 38 A benzines vonat fölrobbant: hatvan fosztogató szénre égett. *Népszava*, 1918. november 13., 9.
- 39 MNL OL K 46. II/9a dosszié. A Magyar Nemzeti Tanács miskolci végrehajtó bizottságának felhívása, 1918. november 1.
- 40 Auer, 1918: 381.
- 41 MNL OL K 440. 3. őe. 20–30. Jegyzőkönyv a Nemzeti Tanács Igazságügyi Szaktanácsának 1919. december 19-ei üléséről.
- 42 Gáborné, 1954: 228. Jakabffy Elemér Facsád kapcsán jóval kevesebb áldozatról számol be: Jakabffy, 1939: 24–25.
- 43 Statárium Zala megyében. *Az Újság*, 1918. november 21., 5.
- 44 Komáromi, 1920: 31.
- 45 Lásd: Az alsónémedi vérfürdő. *Szózat*, 1923. augusztus 26., 7.; Saskeőy József: Az alsónémedi eset. *Világ*, 1923. augusztus 29., 2. A dorogi esetre lásd: PSZL 704. f. 1. 12. őe. Persián Ádám kormánybiztos visszaemlékezései, 17–18.
- 46 Takács, 1919: 3.
- 47 Schönwald, 1969: 351. Lásd még: Hajdu, 1968: 145., Nemes, 1982: 12.
- 48 Gerwarth, 2016: 98.
- 49 Gerwarth, 2016: 74.
- 50 Frankel, 1988: 7.
- 51 Zahra, 2008: 139.

Takács Tibor

ERŐSZAK ELLENFÉNYBEN

SZAMUELY TIBOR

AZ ELLENFORRADALMI REZSIMBEN

Huszár Károly miniszterelnök 1920. február 20-án a nemzetgyűlés előtt ítélte el Somogyi Bélának, a Népszava szerkesztőjének a meggyilkolását, és elszántan hangoztatta, hogy véget vet a fehér különítményesek kegyetlenkedéseinek. „Elég volt a gyilkolásból, és elég volt a vérből. Nem akarok ellen-Szamuelyket látni” – jelentette ki a kormányfő.¹ Az „ellen-Szamuely” kifejezés sok mindenről árulkodik; leginkább arról, hogy Huszár az általa elítélt cselekményt a vörösteror egyenes következményének tekintette. De arról is, és számomra most ez a fontos, hogy 1920 elejére Szamuely Tibor² egyet jelentett a gyilkolással és a vérrel, azaz neve általában a politikai erőszak szinonimájává vált. Jól mutatják ezt azok az esetek is, amikor a nemzetgyűlésben Tomcsányi igazságügy-minisztert „Szamuely Vilmos Pálnak”, Viczián Istvánt „mozi-Szamuelynek”, míg a belügy-minisztert „sajtó-Szamuelynek” nevezték ellenzéki képviselők.³

A terror neve

Szamuely Tibor sokat tett azért, hogy nevét a véres erőszakkal azonosítsák. Fanatikus bolsevikként úgy gondolta, hogy

a proletárhatalom megvédése és fenntartása érdekében minden eszköz felhasználható. 1919. április 20-án egy, az újabb román támadás után Győrben tartott népgyűlésen például így fogalmazott: „Aki azt akarja, legyen az burzsoá vagy más, hogy visszatérjen a régi uralom, azt kíméletlenül fel kell akasztani. Hitvány és nem közénk való az, aki a proletariátus szervezett egységét és erejét azzal akarja megbontani, hogy az ellenforradalmárok malmára hajtja a vizet. Az ilyennek bele kell harapni a torkába. [...] A magyarországi proletariátus eddigi győzelme nem került különös áldozatokba. Most azonban szükség lesz arra, hogy vér omoljon. A vértől nem kell félni. A vér acél: erősíti a szívet, erősíti a proletároklöt. [...] Aki öklöt emel fel a proletariátusra, az aláírta a saját halálos ítéletét. Ki fogjuk irtani, ha kell, az egész burzsoáziát. Ki fogjuk irtani ezt az osztályt, ha ellenünk merészeli felemelni a kezét, ha le akarja rombolni azokat a vívmányokat, amelyek megilletnek bennünket. [...] Ha meg kell halni, haljon meg először a burzsoá; ha vérnek kell folyni, folyjon először a burzsoá vére.”⁴ A Frontmögötti Bizottságok elnökeként három nap múlva kiadott parancsában szintén felhívta a burzsoázia figyelmét, hogy „a saját halálos ítéletét írja alá” az, aki fellép a proletárhatalom ellen, világossá téve, hogy a rend fenntartása és „minden ellenforradalmi megmukkanás csírájában való elfojtására” semmiféle eszköz alkalmazásától nem fog visszarettenni.⁵

Az ellenséggel szembeni kíméletlen harc fontosságáról Szamuely Tibor nem csupán beszélt, hanem a gyakorlatba is átültette az elképzeléseit. Személyesen vállalt szerepet több ellenforradalmi megmozdulás leverésében, és hivatalos minőségében, a rögtönítélő törvényszék elnökeként több tucat halálos ítéletet szabott ki. A vörösteror áldozatait összegyűjtő Váry Albert szerint Szamuely Tibor 117 ember kivég-

zését rendelte el; a legtöbbet Szolnokon (35), Kalocsán (19) és Dunapatajon (14).⁶ Ebben a számban nincsenek benne azok, akik a Duna–Tisza közti ellenforradalmi felkelés leverése során a Szamuely vezette csapatokkal vívott tűzharcban estek el, ugyanakkor beletartoznak azok a személyek, akiket a Szolnokra május 3-án visszatérő vörös csapatok és a hozzájuk csatlakozott helyi erők az utcákon vagy a házaikban lőttek le (legalább 13 fő). A szolnoki áldozatok kapcsán ugyanis nem lehet pontosan megállapítani, hogy a városba május 4-én megérkező Szamuely kiket is végeztetett ki, és kiket lőttek le az utcákon még az odaérkezése előtt. Mindenesetre a Szamuely Tibor által hozott halálos ítéletek száma még akkor is megközelíti a százat, ha a bizonytalannak tűnő eseteket nem vesszük számításba. Ez önmagában és a vörösteror összes áldozatának a számához képest is igen tekintélyesnek mondható, különösen akkor, ha számításba vesszük, hogy összességében néhány napos vészbírói – ha tetszik, vérébírói – működés eredményéről beszélünk.

Témánk szempontjából persze Váry számainak nincs sok jelentősége: az ellenforradalmi rendszerben ezek pontos ismerete nélkül is a féktelen terrort és erőszakot társították Szamuely nevéhez. Már közvetlenül a Tanácsköztársaság bukását követően az egész országot ellepték a „halál népbiztosának”⁷ vérengzéseiről, a szolnoki, a dunántúli és a Duna menti ellenforradalmi megmozdulások brutális leveréséről és megtorlásáról beszámoló könyvek, pamfletek és újságcikkek, amelyek viszolygással és a morális felháborodás hangján tárgyalták tevékenységét. Ezekben olykor egészen fantasztikus adatok jelentek meg az áldozatok számáról: egy híradás például „Szamuely Tibor Lenin-csapata” által Dunapatajon felakasztott kisgazdák és hivatalnokok számát 300-nál is többre tette.⁸ A júniusi fővárosi ellenforradalmi megmoz-

dulások vérbe fojtásáról is terjengtek olyan hírek, amelyek szerint Szamuely csapatai „polgárok százait tartóztatták le, és állították forradalmi törvényszék elé, legnagyobb részüket a tömeg jelenlétében a parlament előtti téren azonnal kivégezték”. Egyes elbeszélések szerint Szamuely belelövetett egy tömegbe, amely a nemzeti zászló körül a Himnusz énekelt, és ennek eredményeként ugyancsak több százan haltak meg.⁹ Még a „visszafogottabb” szerzőkkel is megesett, hogy a fegyveres összecsapásokban (például Dunapatajon) elesettek is a Szamuely által felakasztott személyek közé sorolták, és a konkrét adatokat megtoldották azzal, hogy rengeteg más településen is „tömegesen” végeztetett ki ártatlanokat.¹⁰ Arra is akadt példa, hogy az összes szolnoki áldozatot – köztük 150 nyomtalanul eltűnt polgár halálát – az ő számlájára írták.¹¹

Az áldozatok számának felnagyítása még *feltételes módon* is a Szamuely-kép szerves részévé vált. E szerint Kalocsán például sokkal több embert is kivégeztetett *volna*, ha nem lép közbe az olasz katonai misszió vezetője, Romanelli alezredes.¹² Több helyen is felbukkan, hogy Szamuely Tibor – hol a proletárdiktatúra kikiáltása után, hol május 1-jén, hol a moszkvai repülőútját követően, Lenin instrukciói alapján – pár napi szabadrablást akart engedélyezni a csőcseléknek, de a terv Kun Béla ellenkezésén megbukott.¹³ Kettejük ellentétét némelyek eszmei okokkal magyarázták: míg Kun kommunista, addig Szamuely már „anarchista” volt, és azért szervezett összeesküvést az előbbi ellen, mert a rendszer számára nem volt elég „terrorisztikus”.¹⁴ Szamuely fegyveresei élén egyszer rá is tört az írókkal jó hangulatban tanácskozást folytató Kun Bélára, hogy ellenőrizze, vajon nem összeesküvést sző-e ellene; ijedségükben a kamrában megbúvó írók a két népbiztos izgatott szóváltásának lehettek fültanúi – legalábbis Krúdy Gyula így mesélte el földijével, a szintén Nyíregyhá-

zán született és nevelkedett Szamuely Tiborral történt majdnem-találkozását.¹⁵ A kommün végóráiban Szamuely állítólag arra készült, hogy a mérsékeltbb elemek félreállításával egy még keményebb diktatúrát létesít, és tömeges vérengzést tervezett a rendszer fenntartása érdekében.¹⁶

Az ellenforradalom Szamuely áldozatainak ténylegesen magas, ugyanakkor előszeretettel felnagyított száma mellett nagy hangsúlyt fektetett az általa elrendelt kivégzések lefolytatásának, a meggyilkoltak és családtagjaik szenvedésének részletekbe menő, naturalisztikus leírására is. Egy jellemző példa: „Maga a kivégzés a legembertelenebb módon történt: a családtagok és gyermekek jelenlétében. Volt rá eset, hogy az elemi iskola növendékeit kivezényelték a kivégzéshez. Az apa lába alól, az akasztófa alatt, a saját fiának kellett kirúgnia a széket, Szamuely több kivégzendővel megcsókoltatta a kötelet, majd, mint valami nyakkendőt, maga igazgatta a nyakukon a hurkot. Megtörtént, hogy egy főszolgabíró felakasztottak az utcán egy fára, s azután elhívták Szamuelyhoz az áldozat feleségét, aki nem tudott a kivégzésről, s az asszonynak azon az úton kellett mennie, ahol a férjét felakasztották – Szamuely »meglepetést« akart neki szerezni, hogy véletlenül lássa meg a férje holttestét. Az, hogy a tömeges kivégzéseknél a »fő ellenforradalmár« egyik szemét kiszúrták, s úgy kellett végignéznie társainak kivégzését, míg rá nem került a sor – egészen közönséges dolog volt.”¹⁷

A leírásokban a népbiztos rendre a kivégzésekről pillanatok alatt döntő, döntését egy kézmozdulattal vagy biccentéssel kinyilvánító, az áldozatok és hozzátartozóik szenvedését közönyösen, olykor gúnyos megjegyzésekkel kísérő, rendszerint cigarettázva vagy a kesztyűjével játszva végignéző figuraként jelenik meg.¹⁸ Kalocsán például úgy emlékeztek, hogy hiába könyörögtek többen is reszketve kegyelemért,

csak „röhögés volt rá a felelet”.¹⁹ Máskor – éppen ellenkezőleg – arról számoltak be, hogy Szamuely valósággal „toporzékolt”, amikor egy halálraítélttel három golyó sem végzett.²⁰ Hajdúszoboszlón egy gőzmalom-tulajdonos súlya alatt először letört a faág, ám hiába könyörgött kegyelemért ártatlanságára és az isteni gondviselésre hivatkozva, Szamuely csak annyit kiáltott „zordon pribékjeinek”: „Hozzatok egy harapófogót, hogy ennek a gazembernek kitépjem a nyelvét, aki még most is beszélni mer!”²¹

Több híradásban felbukkant a kötelet személyesen az áldozatainak nyakára helyező,²² sőt a kötelet maga meghúzó Szamuely alakja is.²³ Fábián Béla demokrata párti nemzetgyűlési képviselő egyik felszólalásában említette: a „csornai ellenforradalom egyik legrémesebb jelenete” volt, amikor az egyik helyi lakost „Szamuely saját kezűleg akasztotta fel, és amikor már holtan lógott az akasztófán, a szemét saját kezűleg ütötte ki”.²⁴ Szamuely állítólag maga is hengegett egy burzsuj szemének kiütésével.²⁵ A beszámolók túlnyomó többsége szerint ugyanakkor Szamuely nem vett részt a kivégzésekben. Amennyiben hinni lehet Váry Albert összeállításának, Szamuely saját kezűleg egyetlen gyilkosságot követett el: Solt határában lelőtt egy magát „fehérnek” mondó parasztembert.²⁶ Ennek persze az ellenforradalom idején meglehetősen csekély jelentősége lehetett, hiszen „hóhérjai” és „pribékjei” kegyetlenkedéseit is a fejére olvasták. „Mind a hárman Szamuely közvetlen környezetében éltek, ennek a kegyetlen, állatias embernek minden parancsát szó nélkül teljesítették” – olvasható például a Kerekes Árpád, Sturcz Károly és Kovács Lajos 1919 decemberében lefolytatott peréről szóló számtalan tudósítás egyikében, amely részletesen is beszámolt a „halálvonat” országjárásáról.²⁷ Ők „igazán csak eszközök voltak Szamuely kezében, úgy működtek, mint egy előredő-

fött rohamkés, egy elsütött revolver” – fogalmazott Tamásy László ügyész Rákosi Mátyás 1935-ös perében.²⁸

Váry munkájából kiviláglik, hogy – mint arra fentebb már utaltam – Szamuely Tibor vérbírói működése néhány napot, összességében két-három hetet tehetett ki. Április végén a Tiszántúlon (Püspökladányban és Hajdúszoboszlón) működött, május elején a tiszai front mögött (Szolnokon, Abonyban, Cegléden) tett rendet, június elején a dunántúli (Kőszeg, Csorna, Kapuvár stb.), míg július végén a Duna-Tisza közí (Solt, Dunapataj, Kalocsa stb.) ellenforradalmak leverésében vett részt; emellett június 19-én szerepe volt két ukrán tiszt Dunába ölésében is (ez az egyetlen eset, amikor nem hivatalos minőségben cselekedett). Az ellenforradalmi nyilvánosságban viszont olyan képet alakítottak ki róla, mintha a Tanácsköztársaság fennállása során folyamatosan járta volna az országot, hogy halomra gyilkolja az embereket. „A huszonnyolc hóhér Szamuelyvel és Csernyvel folyton úton volt, hol ezt, hol amazt a falut támadták meg” – írta például a hivatalos lap két héttel a kommün bukása után a Lenin-fiúkról.²⁹ „Páncélvonaton, ún. halál- vagy akasztófa-vonaton, nagyszámú terrorista, ún. Lenin-fiúk fedezete alatt járta be az országot, kihallgatás nélkül, tömegesen akasztotta és főbe lövette az embereket, akik véletlenül útjába akadtak, még olyanokat is, akik még ellenforradalmisággal sem voltak vádolhatók” – áll a *Révai Nagy Lexikona* Szamuely-szócikkében.³⁰

Rendszerint erőszakosságához kapcsolva jelent meg Szamuely Tibor „kéjsóvársága” is, amelyről szintén sok mende-monda keringett. A legérzékletesebben Tormay Cécile köti össze a kettőt a szovjetházban rendezett orgiákról szóló leírásában: „Az alkoholtalomban isszák a francia pezsgőt. Szamuely Tibor tölt gróf Károlyi Mihályné poharába. Tölti ugyanazal a kézzel, amellyel a kötelet igazítja áldozatai nyakába.”³¹

Az író nő hasonló eszközzel él akkor is, amikor a „halálvo-
nat” szalonkocsijában „egy *vékonylábú, nőies* íróasztalnál”
(kiemelés tőlem – TT) ülve halált osztogató Szamuely képét
festi le, megjegyezve: „A bolsevizmus kegyetlenségébe [...]”
szinte a kéjgyilkosok érzékisége keveredik.”³² Azt is tudni
vélte valahonnan, hogy Hajdúszoboszlóra való bevonulása-
kor egy szőke, kék szemű nő kísérte.³³ Más beszámolók is
azt sugallták, hogy a véreskezű hóhér háremet tartott: egy
szemtanú szerint, amikor Szamuely a Lenin-fiúk élén bevo-
nult Kalocsára, autója előtt három nő lovagolt.³⁴ Egy 1920-as
újságicikknek már az alcíme is árulkodó: „Szamuely *egyik fele-
sége* az Osztrák–Magyar Bankban”.³⁵ (Kiemelés tőlem – TT.)
Kéjsóvársága jutott kifejezésre azokban a beszámolóknak is,
amelyek szerint a tanácsok országos gyűlésén népbiztostár-
saival „gukkerolták a karzat nagyszámú hölgyközönségét”.³⁶

Az általa hozott halálos ítéletek időpontjai ugyanakkor azt
mutatják, hogy Szamuely Tibor kommün alatti tevékenysége
nem merülhetett ki a rendteremtésben és a megtorlásban, azaz
a „vérengzésben”. Mint az köztudott, ő irányította a május
1-jei ünnepek szervezését, foglalkozott hadirokkant- és
lakásügyekkel, intézte a proletárgyerekek balatoni nyaralását,
és így tovább. Ám az ellenforradalom időszakában ilyen irá-
nyú működése egyáltalán nem vagy csak ritkán került szóba,
és természetesen akkor is kizárólag negatív felhangokkal,
ténykedésének erőszakos aspektusait állítva reflektorfénybe.
E szerint például egy bizottság tagjaként végiggrazdált a sza-
natóriumokat és kórházakat, és társaival „állati kegyetlen-
séggel kikergették az utcára a nyomorult betegeket”.³⁷ Fedák
Sárit életveszélyes fenyegetésekkel vette rá a Vörös Hadse-
reg április végén tartott toborzóünnepségén való fellépésre
– legalábbis a színésznő utólag így nyilatkozott.³⁸ Állítólag
Zala Györgyöt is akasztás terhe mellett kényszerítette Marx

fejének megmintázására a május 1-jei ünnepekre.³⁹ Még
a májusban Oroszországba tett, emberpróbáló és veszélyes
repülőútjával kapcsolatban is az vált hangsúlyossá 1919 után,
hogy Dobos István pilótát családtagjai túsul ejtésével kény-
szerítette az útra.⁴⁰ A budapesti városháza tanácsterméből
pedig azért távolították el a királyok és nádorok képeit, mert
„félő volt, hogy ha Szamuely legközelebb ott találja őket, elő-
veszi a revolverét és beléjük lő”.⁴¹

Az erőszakra szűkülő fókusz eredményezte, hogy Sza-
muely életének 1919 előtti mozzanatai is csak ritkán és akkor
is kizárólag negatív jelentéstartalommal kerültek elő: tehet-
ségtelen újságíró, lógós katona, aki az első adandó alkalom-
mal hadifogságba esik, a folyton helyezkedő ficsúr, aki aztán
a bolsevik forradalomban megtalálja a számítását.⁴² Egyetlen
epizódot vettek elő többször is: 1918-ban Oroszországban
– állítólag – több tucat hadifogoly magyar tisztet és katonát
lövetett halomra, mert azok nem akartak belépni a Vörös
Hadseregbe.⁴³ Ezzel már 1919 januárjában megvádolták, le
is tartóztatták, ám mivel ő maga tagadta a vádakát, közvet-
len bizonyítékot pedig nem sikerült szerezni, végül felmen-
tették.⁴⁴ A vádak – a *Vörös Újság*ba írott radikális hangvételű
cikkeivel kiegészülve – mindenesetre nagyban hozzájárultak
ahhoz, hogy már ekkor a legszélsőségebb, legerőszakosabb
bolsevikként és Kun Béla rossz szellemeként tekintsenek rá.⁴⁵

Noha a különböző leírások Szamuely Tibor kegyetlen-
ségét szerették a világtörténelemben páratlan jelenségként
apoztrofálni, a kézenfekvő történelmi előképek felvillantása
sem maradhatott el. A 19. század óta gyakorlatilag minden
forradalmat a nagy francia forradalomhoz mérték – híveik és
ellenfeleik egyaránt. A *Vörös Újság* 1919. június 24-i vezér-
cikke például „a forradalmak kikerülhetetlen szükségességű
útján, a Saint Justök és a Marat-k útján” bátran haladó Sza-

muely előtt tiszteleg.⁴⁶ Az írást a Tanácsköztársaság bukása után aztán elborzadva idézték.⁴⁷ Többek között Tormay Cécile is, aki másutt szintén a francia forradalmat hívja segítségül, hogy kontextusba helyezze – és eltúlozza – Szamuely rémségeit, amikor arról ír, hogy utóbbi *guillotine*-t akart felállítani a Gizella téren.⁴⁸ Ám egyáltalán nem volt szükség a *Vörös Újság* cikkére ahhoz, hogy Szamuelyt „Marat és Hébert dekadens utódjaként” emlegessék.⁴⁹ „Fellépésében a francia forradalom legvérengzőbb szereplőit utánozta, azoknak minden tehetsége és kvalitása nélkül. A világtörténet forradalmi alakjai közt leginkább Marat-hoz hasonlították, akit a franciák hazájuk legnagyobb szörnyetegének mondtak” – közli tényként a mértékadó „Nagy Révai”.⁵⁰

Született gyilkos

„Ha a merénylet sikerül – talán ezrek élete, milliók testi és anyagi jóléte menekül meg az elkövetkező hónapok borzalmaiból” – írta a Szamuely testvérek ellen elkövetett 1919. január 5-ei támadás kapcsán Szohor Pál nyíregyházi főjegyző (és műkedvelő historikus) 1924-ben megjelent várostörténeti áttekintésében.⁵¹ Szohor – tudatlanságból vagy készakarva – csúsztatott: a merénylet ugyanis már csak azért sem sikerülhetett, mert Tibor ekkor már nem tartózkodott Nyíregyházán (a golyók három testvérét sebesítették meg). A lényeges persze az, amit a főjegyző állít: Szamuely nem csupán a – jelentős mértékben felnagyított – vörösterroreért, hanem gyakorlatilag a proletárdiktatúra minden „borzalmaért” felelős. Ezzel nem volt egyedül. Szamuely „halálvonata” vagy „bitófái” nem kizárólag a vörösterrore metaforáiként jelentek meg az ellen-

forradalom nyilvánosságában: miután a kommünt a terrorral azonosították, Szamuely Tibor – rendszerint Kun Béla oldalán – az egész tanácsrezsim egyik fő reprezentánsa lett. Kifejező példája ennek az a külföldön megjelent pamflet, amelynek alcíme „Kun Béla és Szamuely Tibor véres uralmaként” jellemezte a proletárdiktatúra 133 napját.⁵²

Ezen nincs mit csodálkozni. Az ellenforradalmi rendszerben már az 1918. októberi forradalmat is néhány tucat, pszichés zavarokkal küzdő, megszállott, fanatikus kalandor és köztörvényes bűnöző művének tekintették, akik végzetes rövidlátásuk okán (ha nem éppen tudatosan) semmit sem tettek az egyre veszélyesebbé váló bolsevik mozgalom letörésére. Jó példa erre Gratz Gusztávnak a forradalmak koráról írott munkája.⁵³ Mások még az események forradalomjellegét is tagadták, mondván, a politikai forradalom csakis a nemzet többségének az akaratából, a jog és az erkölcs alapján képzelhető el.⁵⁴ Még kevésbé tekinthették forradalomnak az 1919. március 21-e után történeteket, már csak azért sem, mert az kifejezetten internacionalista volt, és még csak nem is egy kisebbség, hanem egy „kalandor társaság” uralmát jelentette, amelynek „cél[ja] a rablás, az eszköz[e] pedig a gyilkolás volt”.⁵⁵ „S jött utánuk [ti. Károlyiék után] alulról a rajtaütés erejével néhány mindenre elszánt, lelkiismeretlen gonosztevő, félbolond, kalandor lázadók csoportja, s az orosz minta torzképét teremtetten meg itt négy és fél hónap át” – fogalmazott az ügyész az 1935-ös Rákosi-perben.⁵⁶

A kommünt olyan mértékig abnormálisnak tekintették, hogy gyakorlatilag kivetették a nemzet történetéből. Mindez kiválóan megmutatkozik a Szamuely László és társai perében elhangzott vádbeszédben is. Szilassy Pál államügyész elismerte, hogy „a történelem is vérrel dolgozik, mert hiszen a történelmet nem tintával, hanem vérrel írják, és íróasztala

a csatatér”, ám 1919 tavaszán más történt: akkor „a gonosz-
tevők világának patkányforradalma ülte itt nemzetpusztító
orgiáját”. Ezért a magyarországi kommunizmusról nem-
csak a történelem mond majd ítéletet, hanem a földi igazság-
szolgáltatásnak is ítélkeznie kell „ez intézményesített rablás
és gyilkolás megvetésre méltó tettesei” felett, akik „a bűnt
magáért a bűnért követték el, élvezetből és romlott lelki örö-
mökből”.⁵⁷ Gratz Gusztáv ezt tömören ekképpen fogalmazta
meg: „A proletárdiktatúra csőcselékuralom – ochlokrácia –
volt a javából.”⁵⁸

1919 után a Tanácsköztársaságot nem tekintették legitim
hatalomnak, így a hivatalos szervei által gyakorolt erőszak-
ot nem az autoritás megnyilvánulásaként, azaz nem legi-
tim erőszakként értelmezték. Az ellenforradalom Szamuely
Tibor esetében sem vett tudomást arról, hogy „vérengzései”
során hivatalos minőségben, a Forradalmi Kormányzótanács,
illetve a Duna–Tisza közén a hadsereg-főparancsnokság meg-
bízatásából járt el. (Szemben az 1919 utáni perekkel, amikor
nem „akasztattak” a bírók, hanem az államhatalom törvé-
nyes képviselőiként mondtak – olykor halálos – ítéletet azok
felett, „akik a hazát megtagadták”).⁵⁹ A volt népbiztosokat is
közönséges bűncselekményekkel, többek között 129 rendbeli
gyilkossággal vádolták meg azért, mert a kormányzótanács tag-
jaiként „az oroszországi és budapesti szereplése révén ekkor
már hírhedtté vált Szamuely Tibor népbiztost” rendfenntar-
tási feladatokkal bízták meg.⁶⁰ A sajtó nyelvére lefordítva ez
így hangzott: „Ők bízták meg Szamuely Tibor népbiztost,
a vérengző fenevadat, hogy a Tiszántúlon a forradalmi tör-
vényszék mellőzésével gyilkolhasson.”⁶¹ (A történeti hűség
kedvéért: Szamuely maga volt a forradalmi törvényszék...)

Ugyanezen az alapon Rákosi Mátyás bűnlajstromába is
bekerült a gyilkosságra való felbujtás. Védője, Vámbéry Rusz-

tem hosszasan érvelt amellett, miért képtelenség, hogy Ráko-
sit „mint a proletárdiktatúráért erkölcsi felelősséget vállaló
jótállót vonják felbujtóként felelősségre a betegesen fanati-
kus Sz[amuely] vérengzéseiért”.⁶² A vád azonban kitartott
amellett, hogy Szamuelyben meglévő hajlandóság az ölésre
csak a kormányzótanácsból kapott felhatalmazás révén vált
benne elhatározássá: „Őt kiküldeni annyi volt, mint a vérebet
láncáról elbocsátani.”⁶³ Vegyük észre: a vita kizárólag a nép-
biztosok felelőssége körül forgott, abban a vád és a véde-
lem teljes egészében egyetértett, hogy Szamuely Tiborban
már eleve megvolt a gyilkolásra való „hajlandóság”. Sza-
muelyt előszeretettel ábrázolták így, azaz vérszomjas vadál-
latként, aki prédát keresve járta a vidéket, és alig várta, hogy
lecsaphasson az ellenségre.⁶⁴ Nem is volt szükség ellensé-
ges tevékenységre, csupán találomra válogatott ki embere-
ket, elsősorban természetesen polgárokat, gazdákat, hogy
kivégezze őket.⁶⁵ „Neki kellett a vér, ő gyönyörűséget érzett
abban, hogy mások ájult kínokban, haldokolva hörögnek”
– írta egy névtelen pamfletíró.⁶⁶

Az ellenforradalom értelmezésében tehát Szamuely erő-
szakos fellépését nem a körülmények magyarázták (sokszor
hangsúlyozták, hogy gyenge ellenforradalmi kezdeménye-
zéseket torolt meg mérhetetlen brutalitással)⁶⁷, hanem a sze-
mélyisége. Az 1919 utáni leírások ezért nagy teret szenteltek
Szamuely veleszületett, esszenciális személyiségjegyeinek,
ugyanis ezekből vezették le a terrorban önként, sőt kéjes
örömmel vállalt szerepét. Ennek a képnek egyik legszínvo-
nalasabb – mert az egyik legvisszafogottabb – leírása Gratz
Gusztávtól származik:

*„Kun Béla mellett Szamuely Tibor adta meg leginkább
a proletárdiktatúra rendszerének visszataszító jellegét. Ez
a nyíregyházai születésű, 29 éves kis újságíró Oroszország-*

ban, ahová úgy jutott, hogy másfélórai frontszolgálat után hadifogságba keríttette magát, Kun Bélával együtt nyert kioktatást a proletárdiktatúra felállításának és fenntartásának brutális eszközeiben, és vele együtt jött vissza Magyarországra, ahol minden emberi érzésből kivetkőzött vérengző fenevadnak bizonyult. Kun Béla inkább óvatosságból és gyávaságból, mint emberies érzések hatása alatt igyekezett a proletárdiktatúra véres cselekményeitől, amelyeket kétségkívül ismert és helyeselt, magát lehetőleg távol tartani. Szamuely kéjjel vállalta azokat. Könnyörtelen végrehajtója volt annak a rémuralomnak, amellyel a proletárdiktatúra minden vele szemben mutatkozó ellenszegülést elfojtott és megbosszult. Sohasem törődött azzal, hogy áldozatai bűnösek voltak-e vagy ártatlanok, mert az ő szemében a terror, a bolsevizmus eszméivel nem rokonszenvező emberek megfélemlítése öncél volt, amelyet ártatlan vér kioltásával is szolgálni lehetett.”⁶⁸

Szamuely Tibor erőszakossága e szerint tehát veleszületett, ösztönös, lénye már azelőtt brutális volt, hogy a bolsevizmus lehetőséget biztosított volna számára ösztönei kiélésére. Ebben az értelmezésben a körülményeknek, a neveltetésnek semmi szerepe nem lehetett abban, hogy ilyenné vált. Látszólag kivételnek tekinthető Szabolcs vármegye kormánybiztos-főispánja, aki 1920 áprilisában Geduly Henrik evangélikus püspöknek címzett levelében – elsőre legalábbis úgy tűnik – a nevelés fontosságát hangsúlyozza. „A nyíregyházai ev. főgimnázium és leánygimnázium tanári karára soha nem múló, szomorú fényt vet, hogy a Szamuelyek az intézet kebeléből, e tanári kar keze alól kerültek ki” – írja a főispán. Bár megjegyzi azt is, hogy a „nemzetietlen, internacionális irány csíráit” is a lánygimnázium igazgatója (Popini Albert) hintette el a megyében, rögvést kiderül, hogy a főispánnak nem annyira a tanári karral, inkább a diákság összetételé-

vel van gondja: a tanulók kétharmada „nem keresztény”.⁶⁹ Vagyis nem az a fő gond, hogy az evangélikus főgimnázium hogyan nevelte, hanem az, hogy egyáltalán befogadta a zsidó Szamuelyt.

Szamuely Tibor szadizmusához, beteges erőszakosságához és kegyetlenségéhez olykor konkrét – a 19. század óta a fiatal forradalmár sztereotípiájához hozzátartozó – testi betegségeket társítottak. „Tüdővész, beretvált arcán kékfekete árnyékok húzódtak” – festi le a kávéházak félhomályában mindig feketében ülő újságíró Tormay Cécile.⁷⁰ Egy másik „naplóíró” „sápadt, nyurga, szűkmellű” fiatalemberként jellemzi a zsurnaliszta Szamuelyt.⁷¹ „Ízig-vérig degenerált, testileg és lelkileg egyaránt elfajzott embertípus”, aki „perverzus kéjjel irtotta az embereket”; „szürkearcú és szűk mellkasú”, „orvos ismerősei szerint fertőzött vérű és tüdővészre hajlamos” – állítja egy miniszteri osztálytanácsos az egykori miniszterelnök, Huszár Károly által szerkesztett kötetben.⁷² Pár oldallal később Pethő Sándor újságíró ekképpen jellemezte őt: „degenerált, vérbajos, a forradalom erkölcsi iszapjában meghempergetett, tökéletlen Quasimodo”.⁷³ Mintha csak egymástól lesték volna el, Pekár Gyula így írt róla ugyanitt: „degenerált, vérbajjal fertőzött, zsidóvallású, mindenre kész és mindenre kapható nyomorult”.⁷⁴ Máskor Szamuely beteg elméje konkrétan is megjelent: boncoláskor „agyvelejében abnormális elváltozásokat konstataáltak”.⁷⁵

Szamuely Tibor figurája, mint fentebb utaltam rá, esetenként vadállatias vonásokat vett fel. „Az állati fenevad a gyomra ösztönével vérengzik, s jóllakottan elszundikál az árnyékban. Az emberi fenevad nem éhségből, de folyton öl, s nem ismeri az emésztés pihenőjét” – írta róla egy nyíregyházi lap.⁷⁶ Természetesen azt sem érdemelte meg, hogy egy nemes vadhoz hasonlítsák; Kalocsára történő bevonulását így jelle-

mezte egy szemtanú: „leírhatatlan göggel, hanyagul dől hátra az autó párnáin. A vérengző menyét, amelyik a tigris királyi fönséget akarja utánozni.”⁷⁷ Tormay Cécile leginkább hiénaként emlegette,⁷⁸ de volt „patkány”⁷⁹ és „véreskezű félmajom”⁸⁰ is. Ezek a jelzők azt a célt szolgálták, hogy Szamuely elveszítse minden emberi vonását, ezáltal pedig emberléte is megkérdőjeleződjön. Ugyanezért nemcsak tetteit jellemezték ördögiként, hanem ő maga is ördöggé vált: „A tömeges kivégzést a közönség valósággal megdermedve nézte végig. A Szamuelyben testet öltött sátán félelemmel töltött meg mindeneket” – olvasható egy helyen a szolnoki események kapcsán.⁸¹ (Sőt még az ördögnél is rosszabb volt, hiszen egy „vidám” írás szerint a pokolban sem akadt ügyvéd, aki elvállalta volna a védelmét a mennyei ítélőszék előtt.⁸²)

Állati volta halálában is megmaradt; a román megszállás alatt álló Nyíregyházán már július közepén elterjedt a hír, hogy Szamuelyt „leterítették”. Az újságíró szóhasználata nem véletlen, hiszen nyomban megjegyzi: „a bőséges magyar nyelv az elmúlásban is megkülönböztet.” Később pedig szabályos átkot mond a halottra: „...súlyos legyen álma, nehéz pihenése, áldozatok jajja altató zenéje, vértanuknak rongy a véres szemfedője, sírján a magyar föld ne hajtson virágot, tavaszi meleg szél ne hozzon rá álmot, télnék takarója meg ne melengesse, varjú károgással keringjen felette, jeltelen sírjára átok rakjon fejfát, vérvörös betűkkel rá haraggal írják: özönével ontott ártatlan embervért – maga nem volt ember, nem élt csak visszaélt.”⁸³ Nem-emberként tehát halálában sem járt neki a részvét, sőt nem keltett részvétet holttestének állítólagos meggyalázása sem. Az egyik fővárosi lap arról számolt be, hogy Szamuely exhumálásakor – noha késő éjszaka került rá sor – „nagy számú tömeg vette körül a sírt, sokan köveket dobáltak a koporsóra és szidták a halottat”.⁸⁴ Más hírek sze-

rint az ausztriai Lichtenwörth (itt lett öngyilkos a volt népbiztos) és a bécsújhelyi zsidó hitközség is megtagadta, hogy náluk temessék el.⁸⁵ Évekkel később a *Nyírvidek* szintén arról számolt be, hogy Szamuely holtában sem kellett senkinek: „Az osztrákok a holttestet átdobták a magyar partra. De itt is megtudták, hogy Szamuely Tibor holttestéről van szó, nem kellett a magyaroknak se, *visszadobták* az osztrákoknak. Át- és visszarúgták a határon vagy négy-ötször. A *meccs* az osztrákok javára dőlt el. Szamuely Tibort Savanyúút határában magyar területen *földelték el*.”⁸⁶ (Kiemelések tőlem – T.T.)

Mondanom sem kell, a beszámolóok nem referenciális szempontból érdekesek a számunkra, hanem azért, mert egyfajta virtuális hullagyalázásra irányuló vágyat fejeznek ki. Ez utóbbi a fenti újságcikk szóhasználatában is világosan megmutatkozik. Mintha a kereszténységre hivatkozó ellenforradalom nem elégedett volna meg azzal, hogy Szamuely majd a túlvilágon elnyeri méltó büntetését. („Nem jól van ez, [...] a dögtéren kellett volna felkötni! Kínpad kellett volna neki, nem golyó!” – fogalmazta meg vágyait „egy parasztgazda” és „az emberek” szája adva Tormay.)⁸⁷ Itt a földön is bosszúra szomjaztak: mivel Szamuely megmenekült a földi igazságszolgáltatás elől, legalább virtuálisan revánsot kívántak venni rajta. Az ilyesfajta vágyak szülhették azokat a híreszteléseket is, amelyek szerint Szamuelyvel nem is saját fegyvere, hanem a népítélet végzett: öngyilkossága után a bécsújhelyi kórházban ápolták, ám „a bécsi közönség” odament, és „addig ütöttek, verték, amíg elpusztult”.⁸⁸

A Szamuelynek tulajdonított vérszomj tehát maga is vérszomjat szült, amelyet azonban 1919 után a legtöbben – reaktív jellegéből adódóan is – jogosnak és elfogadhatónak tartottak. Ugyanilyen sajnálatos, de Szamuely rémtetteire adott természetes, sőt szükségszerű, ezért jogos válasznak tekintették

sokan az 1919 augusztusától jelentkező ellenforradalmi erőszakot is. Gratz Gusztáv például a fehérterrort a különítményesek számlájára írható atrocitásoknak, „többszörre egyéni akciók alakjában előállt kilengéseknek” nevezte. Mindösszesen 38 gyilkosságról tett említést, hangsúlyozva, hogy azokra „sok helyen a Szamuely-féle vérbíróságok utánzásával és hasonló kegyetlenkedésekkel” került sor.⁸⁹ Rakovszky Iván belügyminiszter a nemzetgyűlés 1924. január 29-i ülésén a jogos védelemre, a felháborodásra, a megtorlás igényére hivatkozva vette védelmébe az ellenforradalmi különítményesek által elkövetett gyilkosságokat, hangsúlyozva: „nem lett volna Orgovány, ha Szamuely nem lett volna, és nem lett volna Somogyi és Bacsó, ha Návay és a Hollánok nem lettek volna”. Mire az egyik szocdem képviselő azzal vágott vissza: „Nem lett volna Szamuely, ha nem lett volna háború!”⁹⁰ Az viszont még a liberális ellenzék körében is ritkaságszámba ment, hogy Héjjas és Szamuely összevetéséből utóbbi kerüljön ki győztesen.⁹¹

Zsidó, zsidóbb, nem zsidó

A parlamentben a húszas évek közepéig gyakran egymásnak feszült a „vörös” és a „fehér” erőszak: Szamuelyre balról Héjjas, Héjjasra jobbról Szamuely volt az automatikus válasz. A „bal” ez esetben nem kizárólag a szocdemeket és esetleg a demokratákat jelentette, hanem a legitimistákat is. 1921 júliusában például Beniczky Ödön, a Huszár-kormány volt belügyminisztere követelte a Héjjas-különítmény tevékenységének kivizsgálását. (Később, 1925-ben nyilvánosságra hozta a Somogyi–Bacsó-gyilkosságban tett tanúvallomását,

amelyből Horthy érintettségére is fény derült, ezért kormányzósértésért börtönbe is került.) Amikor a jobboldalon helyet foglaló képviselők felháborodottan zajongani kezdtek, a kisgazdapártból nem sokkal korábban kilépett Rupert Rezső arra kérte őket, hogy képzeljék magukat az áldozatok helyébe. Erre a kisgazda Huszár Elemér rávágta: „És akikkel Kun Béla és Szamuely elbántak?” A kereszténypárti Milotay István pedig hozzáfűzte: „Előbb jött az egyik, azután jött a másik. Ebben minden benne van.” Mire egy hang jobb felől: „Az egyik magyar, a másik zsidó, ez a különbség!”⁹²

Bár a sajtótudósításokból ez utóbbi bekiabálás kimaradt, azaz a korabeli közvélemény valószínűleg nem értesülhetett róla, mégis nagy jelentőséget tulajdoníthatunk neki. Az ellenforradalmi korszakban ugyanis nagy hangsúlyt kapott a vörösterrorelkövetőinek zsidósága, különösen Szamuely Tíboré, aki a keresztény magyarságra törő zsidó bolsevik megtestesítője (is) lett 1919 után. „Az ádáz szíriai fajnak *sub specie aeternitatis* két arca van: Szamuely és Vázsonyi. A kettő közül Szamuely az őszintébb s a kevésbé arcátlan” – írta Szabó Dezső 1919-ben *A Cél* című folyóiratban.⁹³ Szavait – nem szó szerint – a következő években előszeretettel idézték a szélsőjobboldali, fajvédő körökben, például a *Szózat* című lapban 1925-ben: „Amikor a Vázsonyiak befejezték munkájukat, megmutatja az igazi arcát, és ez tökéletesen a *Népszava* férfi-ideáljáé, a rohamkéses zsidó terror-vezéré” – azaz Szamuelyé; a cikkíró ezek után a „tintazsidó” arcával ki is egészítette Szabó Dezső „elméletét”.⁹⁴

„Ez az ember maga volt a megtestesült agyrém, a kormányzásnak és az uralkodásnak a galíciai söpredék kóros képzelmében megrögzött koncepciója, amely torzult vigyorgással ült »törvényt« áldozatai felett [...]. Egy zsidó Caligula, aki a maga éretlen és zagyva eszében a vérvádnak szinte rituá-

lis megtorlását vélte megvalósítani, mikor magyar parasztokat és polgárokat akasztott a faluvégi akácokra” – így már Pethő Sándor jellemezte Szamuelyt 1920-ban.⁹⁵ A fenti idézetekből is kitűnik, hogy a fajvédők az 1918-as forradalmat és a kommünt a keresztény magyarság leigázására törekvő zsidók művének tekintették. Lendvai István a parlamentben előszeretettel emlegette „Szamuely rohamkését” mint az egyik olyan rituális eszközt, amellyel a zsidók 6000 év óta pusztítják a nem zsidókat.⁹⁶ Az ellenforradalom elleni „ítéletek meghozói egytől-egyig mind a Fuchsok, a Weiszok, Schreierek, Szamuelyek fajtájából kerültek ki” – emlékeztetett a fajvédők lapja 1923-ban.⁹⁷ Szamuely Tibor minden tétét és megnyilvánulását ennek megfelelően értelmezték át. Egyik jellemző példája ennek az 1919. áprilisi román támadás után a IV. kerületi munkás- és katonatanács ülésén mondott beszéde, amelyben a proletárhaza megvédésére hívott fel, halált kiáltott a proletariátus minden ellenségére és – ami nála ugyanazt jelentette – a burzsoáziára. Kijelentette: „Ha Magyarországon a proletariátus hatalmáért még nem folyt vér, akkor fog folyni vér, a proletariátus vére, de fog folyni a burzsoázia vére is.”⁹⁸ Tormay Cécile-nek ezt sikerült úgy interpretálnia, hogy a zsidó Szamuelynek a magyar munkások és a magyar polgárság egymásnak uszításával a magyar-ság pusztítása volt a célja.⁹⁹

A Tanácsköztársaságot és a vörösterroret természetesen nem csupán a szélsőjobb oldalon tartották a zsidók művének. „Egy degenerált világfajnak söpredéke ragadta itt kezébe a hatalmat” – fogalmazott a kommünről szólva Huszár Károly miniszterelnök a nemzetgyűlés alakuló ülésén. Hozzátehetjük, a képviselők általános helyeslése mellett: „Úgy van! Úgy van! Taps. Felkiáltások: Zsidósöpredék! Galíciaiak!”¹⁰⁰ „Akasztófák emelkedtek a magyar földön, Szamuely halálvo-

nata száguldott a magyar alföldön, üldözött, eltiport, meggyalázott lett a magyar nép saját hazájában, csattogott a korbács a magyar nép hátán, s a korbácsot egy bitang, idegenlelkű ellenséges fajta suhogtatta” – festett érzékletes képet a 133 napról a Rákosi-per ügyésze 1935-ben.¹⁰¹

Noha az ellenforradalom nyilvánosságában nem hallgatták el, hogy a kommün „hóhérai” között keresztények is szép számmal megfordultak,¹⁰² a zsidó és nem zsidó „terroristák” megítélésében, ábrázolásában lényeges különbségek adódhattak. Bár mindhármukat szörnyetegnek tekintette, Pekár Gyula szemében Szamuely Tibor és Korvin Ottó „két degenerált, vérbajjal fertőzött, zsidóvallású, mindenre kész és mindenre kapható nyomorult” volt, míg a református Cserny József „egy keresztény, vad betyár, ki tengerész-forradalmár volt, félművelt, zabolázatlan s végre az évekig tartó háborús fegyelem halotti torán megittasodik a népbiztosok testőrparancsnoki méltóságától”.¹⁰³ Vagyis előbbiek, a zsidók, szörnyetegek *voltak*, utóbbi viszont – részben a külső körülmények hatására – szörnyeteggé *vált*. (Az sem elhanyagolható különbség, hogy Csernytől nem vitatja el a forradalmár státuszát.) Szamuely – származása okán – másnál sem állta ki a betyárokkal való összehasonlítás próbáját. „Sobri Jóska szegény legény volt, de magyar, a magyar föld fattyúhajtása, bűnében is virtuosos specialitás, akinek hajítófát sem ért a maga élete, de sírva vigadott a hazája életsorsa felett. Szamuely szegény legény volt, de idegen. Palesztinából fűjdogáló szellőtől felkapott mag, élősdű növénynek kelt ki mindent elnyomni akarva, ami régtől, még előtte itt tenyészett” – olvasható a téves halálhírére írt nekrológban.¹⁰⁴

Az említett nekrológ azt is Szamuely szemére hányta, hogy dzsentroid allűröktől vezérelve nevének végződését önkényesen y-ra változtatta, és azt sugallta, hogy ezzel akarta

elfedni idegen származását. Nagy valószínűséggel itt a dolog *túlértelmezéséről* van szó: a nyíregyházi Szamuelyek (mind Tibor rokonai, mind mások) nevének írásmódja nem állandósult, ugyanazon személy esetében is változhatott, arról nem is beszélve, hogy ha valaki meg akart szabadulni zsidós nevéől, vélhetően nem csupán egy betűt változtatott volna meg benne. Bárhogyan is, Szamuely nem magyarosított, így a Tanácsköztársaság legtöbb vezető személyiségétől eltérően nem lehetett – a Kun–Kohn vagy Korvin–Klein mintára – ket-tős néven nevezni. Az igazán kreatív elmék persze feltalálták magukat: Tormay Cécile-nél olvasható a Szamuely–Samuel alak.¹⁰⁵ Ennek azonban az égvilágon semmi alapja nem volt, nem is terjedt el, az író maga sem használta következetesen.

Noha általános volt a zsidó származásúak magas arányának hangsúlyozása a proletárdiktatúra vezetői között, azt is látnunk kell, hogy a kommünt nem mindenki tekintette kifejezetten zsidóuralomnak, amelynek célja a keresztények kiirtása lett volna. A domináns értelmezés különbséget tett Vázsonyi és Szamuely, vagyis az asszimilált, polgárosodott, elsősorban fővárosi zsidóság és a kevésbé vagy egyáltalán nem asszimilált, döntően vidéki „galíciaiak” között, elsősorban utóbbiakat téve felelőssé a Tanácsköztársaság borzalmaiért. Így tett többek között Gratz Gusztáv, aki a magyarságba beolvadni nem tudó, annak törekvéseivel nem azonosuló zsidók szerepét hangsúlyozta a forradalom és a proletárdiktatúra vezetői között, példaként említve Szamuely Tibort is.¹⁰⁶ A történész tehát nem annyira vallási vagy faji, mint inkább a hazai társadalomfejlődésben rejlő tényezőkkel magyarázta a zsidók magas arányát a népbiztosok, különösen a legvérengzőbb népbiztosok között. Ám végső soron ugyanúgy és ugyanolyan összefüggést látott Szamuely származása és véreskezűsége között, mint Tormay Cécile, aki szerint Sza-

muely az ultraortodox, fanatikus és vámpír („irtózik a napfénytől”) haszid szekta tagjaként „a gyűlöletnek titokzatos rítusán nevelkedett”.¹⁰⁷

Szamuely Tibor származása még olyan szövegben is szerepet kap, mint Gál Imrének, az *Esti Kurír* újságírójának a munkája, amely pedig nem a vörösterror elkövetőinek, hanem áldozatainak a zsidóságát emelte ki. Ebben Szamuely „az ismeretlenség homályából bukkant fel”, „sötét, hideg köd veszi körül az alakját”, a távoli Nyíregyházáról került a fővárosba, polgári, de sokgyerekes, szegény családba született, amelynek ő volt az első tagja, aki „a nyírségi homokból egész a fővárosig merészkedett”.¹⁰⁸ Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a szerző az „örjögő” Szamuelyról írta ezeket, máris a szemünk előtt áll a fanatikus lengyel zsidók messze távoli, szellemi sötétségbe burkolózó gettóinak a képe – már úgy, ahogy azt a nyugati gondolkodású asszimilált zsidók elképzelték.¹⁰⁹ Implicit módon ez az olvasat is „haszidságával” hozza összefüggésbe Szamuely brutalitását, ám (mégiscsak Rassay Károly lapjáról van szó) az egyfajta zsidótlan „keletiség” formájában jelenik meg.

A zsidó polgárság reprezentánsai, illetve a demokrata és liberális ellenzék képviselői rendre felszólaltak az olyan általánosítások ellen, amelyek a zsidóság egészét felelőssé tették a kommün borzalmaiért. Hangsúlyozták, hogy az ellenforradalmi mozgalmak résztvevői és a vörösterror – benne Szamuely – áldozatai között szép számmal voltak zsidók is.¹¹⁰ Emellett igyekeztek eltávolítani a zsidóságtól a proletárdiktatúra vezetőit, mondván, azok nemcsak a nemzetüket, hanem, már jóval azelőtt, a hitüket is megtagadták. Fábíán Béla nemzeti demokrata párti képviselő érvelésében odáig ment, hogy Szamuely Tibort nem egyszerűen kitért, hanem egyenesen antiszemita figuraként jellemezte, bizonyítékként felhozva,

hogy a későbbi népbiztos egy antiszemita lapnál kezdte újságírói karrierjét, és az antiszemiták jelvényét képező fehér szegfűvel járt-kelt Pesten.¹¹¹

Néhány következtetés

Írásomban azt vizsgáltam, hogy milyen kép alakult ki a Tanácsköztársaság egyik prominens alakjáról az ellenforradalom nyilvánosságában. Az *ellenforradalom* kifejezést nem egy történeti időszak, hanem egy diskurzus jelölésére használtam: az 1919 és 1944/45 közötti *mainstream*, azaz jobboldali, szélsőjobboldali, keresztény középosztályi, polgári megnyilvánulásokat értettem rajta. A korabeli szociáldemokrata interpretációval nem foglalkoztam (a hazai illegális és az emigráns kommunistákéról nem is beszélve). Érzékeltetendő ennek eltérését a korszak domináns Szamuely-képétől, most csak néhány lexikon vonatkozó szócikkére utalnék. A „zsarnoki proletárdiktatúrának méltán leggyűlöltebb, mert legkegyetlenebb alakja”, „a magyar proletárdiktatúra egyik kegyetlenségéről híres szereplője”, „a legkegyetlenebb, véreskezű terrorista”, aki „tömegesen gyilkoltatott le embereket” – a két háború között megjelent polgári lexikonok így azonosították Szamuely Tibort.¹¹² A szocdem *Társadalmi Lexikon* ugyanakkor – tartózkodva a kifejezetten negatív minősítésektől – „újságíró, kommunista népbiztosként” definiálta, aki a „bolsevizmus legszélső balszárnyán állott, a kíméletlen diktatúra szószólója és végrehajtója volt”.¹¹³

A rendelkezésre álló források óriási mennyisége természetesen nem tette lehetővé azok teljes körű és kimerítő feldolgozását. Az adott keretek között csupán néhány általános

megállapítást tehettem a témáról. Abban viszont nem csak a terjedelmi korlátok játszottak közre, hogy az ellenforradalom Szamuely-értelmezésének változásait és változatait nem vizsgáltam: úgy látom ugyanis, hogy ilyenek nem léteztek.¹¹⁴ Legfeljebb kisebb hangsúlyeltolódásokról beszélhetünk, elsősorban zsidó származása, illetve annak fontossága kapcsán, és indítékait is különbözően ítélték meg (rablás, fosztogatás, keresztény magyarok kiirtása, polgárok megfélemlítése, öncélú erőszak stb.). Ezekkel együtt is elmondható: Szamuely Tibor mindig és mindenhol csakis negatív színben tűnt fel, vérszomjas, szadista figuraként, közönséges gyilkosként és rablóként, a mérhetetlen emberi gonoszság megtestesüléseként és szinonimájaként. Mint említettem, ennek a képnek az alapját nem kis mértékben maga Szamuely teremtette meg, nem is annyira a kommün alatti tevékenységével, mint inkább – legalábbis a kezdeti időben – a megnyilatkozásaival. Látni kell ugyanis, hogy az ellenforradalom már akkor határozott képpel rendelkezett Szamuely Tiborról, amikor még a dunántúli vagy a Duna-Tisza közí ténykedésére nem is került sor (sőt már az előtt, hogy a Tanácsköztársaságot egyáltalán kikiáltották volna). Az antant megszállása alatt álló területeken megjelent híradások már akkor a féktelen terrort és erőszakot társították a nevéhez, amikor még „csak” a Hajdúszoboszlón elrendelt három kivégzésről tudtak beszámolni.¹¹⁵

Mint említettem, Szamuely negatív megítéléséhez nemcsak a tettei, hanem a szavai is nagyban hozzájárultak. Már az Oroszországban, majd hazatérése után itthon megjelent cikkei, és még inkább a Tanácsköztársaság idején elhangzott (és a sajtóban megjelent) felszólalásai arról árulkodnak, hogy a bolsevikká váló Szamuely – nem függetlenül az orosz polgárháború során szerzett tapasztalataitól¹¹⁶ – egy végletekig leegy-

szerűsített sémában gondolkodott: a proletárok és a burzsoák kibékíthetetlen ellentéte az oroszországi proletárforradalom győzelmével és az ellene indított ellenforradalmi támadással élet-halál harccá vált. Ebben a fogalmi kettősségben a burzsoá nem-ember, aki elpusztítható egy magasabb cél, a proletariátus győzelme érdekében. Az ellenforradalmi diskurzusban viszont Szamuely Tibor lett nem-ember, azaz látszólag azt kapta, amit másoknak szánt. Bizonyos értelemben ez így is van, ám azt is látni kell, hogy itt nem ugyanannak a diskurzusnak egyszerű megfordításáról van szó. Szamuelyt ugyanis nem „proliként” zárták ki – utólag – a magyar nemzetből mint cselekvő politikai közösségből és a nemzeti történelemből.¹¹⁷ Már csak azért sem, mert – a prominens kommunista vezetők többségéhez hasonlóan – nem volt proletár. Ez a tény azonban reflektálatlan maradt az ellenforradalmi diskurzusban (szemben például Lukács György vagy Korvin Ottó nagypolgári származásával). Szamuely Tibor osztályhelyzete kizárólag a korabeli szocialista diskurzusban jelent meg. 1930 elején egy szocdem honatya interpellált a belügyminiszterhez az abonyi rendőrbiztos visszaélései ellen, aki a kihallgatások közben brutálisan bántalmazta a beidézt, semmivel sem gyanúsított szocialista földmunkásokat. A kormánypártból menetrendszerűen Szamuelyvel hozakodtak elő, amire a szociáldemokraták azzal reagáltak, hogy ő nem is volt proletár. Peyer Károly indulatosan vágta a szemben ülők arcába: „Szamuely is a maguk osztályából került ki! [...] Abból a rohadt polgári társadalomból került ki!”¹¹⁸

Szamuely Tibor állatként, ördöggként és – leginkább – zsidóként lett nem-ember, idegen, más. Az ellenforradalmi diskurzusban – annak liberális, demokrata vonulatát leszámítva – leginkább utóbbinak volt jelentősége: a kommün zsidó jellegének hangsúlyozása összehasonlíthatatlanná tette

a vörös- és a fehérterrort. A Tanácsköztársaság bukása után a fehér különítményesek „atrocitásai” nemcsak azért számítottak jogosnak, mert egy sokkal brutálisabb erőszakra adott szükségszerű reakcióként jelentek meg, hanem azért is, mert azok „magyar nemzeti célokat” követtek. Ez az erőszak a „miénk” volt, ezért nem is lehetett egy lapon említeni az „idegen” erőszakkal. Ezért nevezhette Szilágyi Lajos legitimista képviselő „eltévelyedésnek”, hogy Ostenburg-Moravek Gyulát Szamuelyhez hasonlították a szabad királyválasztók.¹¹⁹ A vörösteror brutalitásának eltúlzásával és idegenségének hangoztatásával nemcsak a fehérterrort lehetett igazolni, nemcsak azt lehetett elfedni, hogy az ellenforradalmi rendszer is erőszakban jött létre, hanem azt is, hogy ez a rendszer maga is idegen öröknek: az antantnak, legnagyobb részét a román hadseregnek köszönhette létét.

Írásom – a fentiekből világos lehet mindenki számára – nem Szamuely Tiborról, hanem az ellenforradalomról szólt. Nem Szamuely alakjához vagy megértéséhez kívánt adalékokkal szolgálni, így nem akart hozzászólni a „vérsomjasságáról” folytatott terméketlen vitákhoz sem. Nem azt vizsgálta, milyen volt *valójában* Szamuely, és ehhez képest mennyire volt *valós* vagy *túlzó* a Tanácsköztársaság után róla kialakított kép, még akkor sem, ha rámutattam: az áldozatai számát sokszor felnagyították, és vérengzésinek leírását is kiszínezhették. (Olyan, egészen fantasztikus motívumokról nem is ejtettem szót, mint például az összehajtogatható – ma úgy mondanánk: mobil – akasztófa, amelyet Szamuely egyes legendák szerint mindig magánál tartott.)¹²⁰ Valószínű, hogy az ellenforradalomban megjelenő Szamuely jobban hasonlít egy romantikus rémregény szereplőjére, mint egy hús-vér történelmi személyre; vagyis nemcsak a *Bujdosó könyvre*, hanem a Szamuely Tiborról szóló ellenforradalmi szövegek

döntő többségére is igaz, hogy a hiedelmekből és félelmekből igyekezett tényeket kovácsolni.¹²¹ Meggyőződésből? Rideg számításból? Cinizmusból? Hiszékenységből? Butaságból? Tudatlanságból? Ez esetenként változhatott. Témám szempontjából nem is ez a fontos, hanem az, hogy az ellenforradalom diskurzusa milyen elemeket és motívumokat tartott valószerűnek és beilleszthetőnek egy általa igaznak tekintett történetbe. Azokba az interpretációs modellekbe, amelyeknek célja, hogy „értelmet adjanak, szükségszerűséget tulajdonítsanak, és mindenekelőtt legitimációt biztosítsanak annak az erőszaknak, mely egyebek mellett a kérdéses interpretációs modellt, azaz önlegitimációjának diskurzusát is létrehozta”.¹²² Az én történetem erről szól: miként vált Szamuely Tibor az ellenforradalmi rezsim alapító mítoszának szereplőjévé, negatív ellenpontjává. Ez a mítosz pedig sokkal többet elárul létrehozóirol és folyamatos újrateremtőiről, mint bármely (ez esetben negatív) hősről.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. 5. c. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Büntetőper.

1920 - 6274. Népbiztos-per

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (MNL SZSZBML)

IV. 401. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék főispánjának iratai

Hivatkozott irodalom

A balál népbiztosa. Szamuely Tibor gyilkosságai. Kátai Albert, Budapest, 1919.

A Pesti Hírlap Lexikona A-Z. Pesti Hírlap, Budapest, 1937.

A Rákosi-per. Vád - védelem - ítélet. K. n. Budapest, 1935.

Az 1920. évi február 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. I. kötet. [1920. február 16.-1920. április 16.] Hiteles kiadás. Budapest, 1920.

Az 1920. évi február 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XI. kötet. [1921. június 11.-1921. július 15.] Hiteles kiadás. Budapest, 1921.

Az 1920. évi február 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XIII. kötet. [1921. szeptember 22.-1921. december 17.] Hiteles kiadás. Budapest, 1921.

Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XVIII. kötet. [1923. december 18.-1924. január 5.] Hiteles kiadás. Budapest, 1924.

Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XX. kötet. [1924. január 29.-1924. február 20.] Hiteles kiadás. Budapest, 1924.

Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XXVI. kötet. [1924. október 7.-1924. október 30.] Hiteles kiadás. Budapest, 1924.

Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XXXII. kötet. [1925. május 14.-1925. június 3.] Hiteles kiadás. Budapest, 1925.

Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XXXVI. kötet. [1925. november 10.-1925. november 25.] Hiteles kiadás. Budapest, 1925.

Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XXXVIII. kötet. [1925. december 12.-1926. január 22.] Hiteles kiadás. Budapest, 1926.

Az 1927. évi január 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XXIV. kötet. [1929. december 5.-1930. február 7.] Hiteles kiadás. Budapest, 1930.

Az 1935. évi április 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XI. kötet. [1937. január 26.-1937. március 2.] Hiteles kiadás. Budapest, 1937.

Az 1939. évi június 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. X. kötet. [1941. április 24.-1941. július 25.] Hiteles kiadás. Budapest, 1941.

Bizony, 1919 • Bizony László: *A magyarországi bolsevizmus 133 napja. Kun Béla és Szamuely Tibor véres uralma.* Verlag Waldheim-Eberle, Leipzig-Wien.

Bödök, 2016 • Bödök Gergely: A „proletárforradalom hűséges katonái” vagy „közönséges haramiák”? Kik voltak a „Lenin-fiúk”? *Múltunk*, 1. sz. 122-159.

Cseh, 2013 • Cseh Géza: Szemet szemért... A fehérterror jelenségei Szolnokon. In: *Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom hátszaga. 1919 vidéken.* Szerk. Nagy Szabolcs. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém, 95-112.

- Csunderlik, 2012 • Csunderlik Péter: „Tüdővészés diákok.” A galileisták képe Tormay Cécile *Bujdosó könyvében*. *Kommentár*, 3. sz. 66–78.
- Derrida, 2011 • Jacques Derrida: A törvény ereje: az „autoritás misztikus alapja” (2. rész.) Ford. Kicsák Lóránd. In: *Az árnyék helye. Tanulmányok a hatalom, a morál és az erőszak kérdéseiről*. Szerk. Gulyás Gábor – Széplaky Gerda. Kalligram, Pozsony, 227–261.
- Dietz, 1920 • Dietz Károly: *Októbertől – augusztusig. Emlékirataim*. Dr. Rác Vilmos Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Gratz, 1935 • Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Gyurgyák, 2001 • Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Osiris, Budapest.
- Kosáry, 1943 • Kosáry Domokos: *Magyarország története*. (Nemzetnevelők könyvtára I. 4.) Országos Közoktatási Tanács, Budapest.
- Koselleck, 2003 • Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán és Szabó Márton. Atlantisz, Budapest.
- Krúdy, 1925 • Krúdy Gyula: *A tegnapok ködlovagjai*. Tevan, Békéscsaba.
- Kun, 1920 • Kun Andor: A bolsevista sajtó. In: *A vörös rémuralom Magyarországon*. Szerk. Huszár Károly. G. D. Berko, New York, 157–170.
- Lábay, 1922 • Lábay Gyula: *Az ellenforradalom története az októberi forradalomtól a kommün bukásáig*. Élet Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest.
- Mályusz, 1931 • Mályusz Elemér: A vörös emigráció. [2. rész.] *Napkelet*, 2. sz. 97–110.
- Mendelényi, [1921] 2003 • Mendelényi László: A terror. In: *A bolsevizmus Magyarországon*. [Szerk. Gratz Gusztáv. Franklin Társulat, Budapest] Vál. Kupa László. Vadszőlő, Budapest, 75–89.
- Pekár, 1920 • Pekár Gyula: A bolsevisták rémtettei. In: *A vörös rémuralom Magyarországon*. Szerk. Huszár Károly. G. D. Berko, New York, 132–145.
- Pethő, 1920 • Pethő Sándor: Bolsevik arcok. In: *A vörös rémuralom Magyarországon*. Szerk. Huszár Károly. G. D. Berko, New York, 50–53.
- Révai Nagy Lexikona. XVII. kötet. *Sodoma–Tarján*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. Budapest, 1925.
- Révayné, 1937 • Révay M. Jánosné *naplója*. 1918. november 1.–1919. augusztus 7. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest.
- Romsics, 2018 • Romsics Ignác: A Duna–Tisza köze politikai-hatalmi viszonyai 1918–1919-ben. In: *Uő: A nagy háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak. Válogatott tanulmányok*. Helikon, Budapest, 69–248.

- Szabolcsi – Eulenberg (szerk.), 1921 • Szabolcsi Lajos – Eulenberg Salamon (szerk.): *Mit felelünk az antiszemitáknak? I. A magyar zsidóság szerepe az 1919-es ellenforradalomban*. Pesti Izraelita Hírközlő, Budapest.
- Szabó, 1919 • Szabó László: *A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Szamuely, 1975 • Szamuely Tibor: *Összegyűjtött írások és beszédek*. Szerk. Simor András. Magvető, Budapest.
- Szohor, 1924 • Szohor Pál: Nyíregyháza város története. In: *Nyíregyháza az örök-váltság századik évében*. Szerk. Szohor Pál. Jóba Elek, Nyíregyháza, 171–270.
- Szolláth, 2013 • Szolláth Dávid: Az elbeszélő hitelvesztése. Tormay Cécile *Bujdosó könyvének* néhány narrációs problémájáról. *Jelenkor*, 2. sz. 176–182.
- Szóllóssy, 1920 • Szóllóssy Oszkár: Gonosztevők a diktatúrában. In: *A vörös rémuralom Magyarországon*. Szerk. Huszár Károly. G. D. Berko, New York, 38–49.
- Tolnai Új Világlexikona. Tizenhatodik kötet. *Sör–Táv*. Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., Budapest, 1929.
- Társadalmi Lexikon. Szerk. Madzsar József. Népszava Könyvkereskedés, Budapest, 1928.
- Tormay, 1939 • Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Második kötet*. Singer és Wolfner, Budapest.
- Új Lexikon. Szerk. Dormándi László és Juhász Vilmos. Hatodik kötet. Reb–Zsür. Dante–Pantheon, Budapest, 1936.
- Váry, 1922 • Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. K. n., Budapest.
- Viczián, 2007 • Viczián István: *Életem és korom. Pest vármegye főispánjának emlékiratai*. S. a. r.: Ablonczy Balázs. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága – Ferenczy Múzeum, Szentendre.

Jegyzetek

- 1 *Nemzetgyűlési napló*, 1920. február 20., 18. Vö. Huszár miniszterelnök a keresztény jelszavak alatt végrehajtott gáztettek ellen. *Az Est*, 1920. február 21., 3.; A kettős gyilkosság nyomozása. *Pesti Hírlap*, 1920. február 21., 3–4.; Keresik a gyilkosokat. *Budapesti Hírlap*, 1920. február 21., 3–4.; A miniszterelnök képviselőházi beszéde a gyilkosságról. *Népszava*, 1920. február 21., 3–4.

- 2 Szamuely Tibor nevét a legkülönbözőbb módon írták a korszakban. Én következetesen, tehát az idézetekben is a bevett alakot használok, az eredeti változatokat csupán a könyvek és újságcikkek címeiben hagytam meg.
- 3 *Nemzetgyűlési napló*, 1921. december 12., 309., 1924. október 24., 403., 1925. november 12., 90. Vö. Viczián, 2007: 123.
- 4 Szamuely, 1975: 583–586. Vö. Szamuely Tibor népbiztos beszédei Győrött. *Az Est*, 1919. április 22., 3.
- 5 Szamuely, 1975: 589.
- 6 Váry, 1922: 2–5., 16–17., 28–33., 40–41., 54–57., 70–75., 88–89., 106–107., 114–115., 120–121., 130–137. További két esetben fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a Szamuely által visszahagyott vészbíróság hozta a halálos ítéleteket. Uo. 44–45., 74–75.
- 7 Vö. *A halál népbiztosa*, 1919.
- 8 Szamuely hóhér recordja. *Nagykálló és Vidéke*, 1919. augusztus 31., 3.
- 9 Antant lapok az ellenforradalomról. *Nyírvidék*, 1919. július 9., 1.
- 10 Szöllőssy, 1920: 48. Pekár, 1920: 139–140.
- 11 A szolnoki vérfürdő. *Nagykálló és Vidéke*, 1919. szeptember 7., 2–3. Szabó, 1919: 87. Lábay, 1922: 134. A kutatások alapján 22 halálraítéltről tudni, igaz, ebben benne vannak a fosztogatásért kivégzett vöröskatonák is: Cseh, 2013: 98. A történeti irodalom más esetben viszont Várynál több áldozatról számol be: a Duna–Tisza közi ellenforradalom leverése után a Szamuely vezette forradalmi törvényszék által kivégzetett személyek számát Romsics Ignác 52-re, míg Váry 46-ra tette. Vö. Romsics, 2018: 220.
- 12 Pl. Lábay, 1922: 119–120. Vörös csillag 1919-ben. *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1944. május 1., 3.
- 13 Szöllőssy, 1920: 41. A vörösek kegyetlenkedései. *Nyírvidék*, 1919. május 16., 2.; Szamuely kevesli a vérengzést. *Nyírvidék*, 1919. május 27., 3. Ezek a híresztelések már a kommün idején terjedtek, így április elején Szamuely kénytelen volt cáfolni őket: Szamuely Tibor helyettes népbiztos nyilatkozata. *Pesti Hírlap*, 1919. április 4., 3. Sőt, az első ilyen hírek már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt megjelentek: Májusra tervezték a kommunisták az új forradalmat. *Az Est*, 1919. február 25., 6.
- 14 Elfogtak egy anarchista nőt. *Az Újság*, 1919. november 23., 8.; Elfogtak egy anarchista nőt. *Világ*, 1919. november 23., 9.; Repülőgépen Kievbé Szamuelyvel. *Pesti Hírlap*, 1920. január 1., 3–4.; Komlós Béláné, a terrorista vezér. *Az Est*, 1920. február 1., 6. E cikk szerint a nő Szamuely kezdeményezésére „Buharin anarchista klubot” alakított. Hasonló beszámoló, az anarchista motívum nélkül: Kun Béla Lukács Györgyöt helytartónak hagyta Budapesten. *Az Est*, 1920. április 16., 3.

- 15 Krúdy, 1925: 64.
- 16 A vörös parlament búcsúfellepte. *Fővárosi Hírlap*, 1919. szeptember 17., 6–7.; Dietz Károly: Szamuely anarchia terve. *Tolnai Világlapja*, XIX. évf. 35. sz. 1919. október 18., 5–6.; Szamuely Tibor borzalmas terve. *8 Órai Újság*, 1919. december 10., 2.; Miért ölték meg Jukelsóhnt és Effimovot? *Az Est*, 1920. január 2., 2.; Dovcsák Antal vallomása. A népbiztosok pörének hatodik napja. *Budapesti Hírlap*, 1920. július 13., 2. Dietz, 1920: 154–158. Mendelényi, [1921] 2003: 89.
- 17 Szabó, 1919: 217.
- 18 Pl. Szöllőssy, 1920: 41.; Pekár, 1920: 140–141.; Lábay, 1922: 117., 127.; Tormay, 1939: 222., 241., 278.; Száz gyilkosság, még több rablás és fosztogatás. *8 Órai Újság*, 1920. április 4., 6.; A százszoros gyilkosok. *Kis Újság*, 1920. április 4., 3.; A pestmegyei ellenforradalom ügye a bíróság előtt. *Az Est*, 1920. április 4., 7. (E három tudósítás szinte szó szerint megegyezik egymással.)
- 19 A kalocsai ellenforradalom. Szamuely vérengzésének hiteles története. *Nyírvidék*, 1919. augusztus 2., 1–2.
- 20 Lábay, 1922: 135.
- 21 Szamuely Tibor vérengzése Hajdúszoboszlón. *Nyírvidék*, 1919. május 9., 2.; A kommunisták működése Hajdúszoboszlón és Kabán. *Nagykálló és Vidéke*, 1919. május 11., 3.
- 22 Pl. Bizony, 1919: 70.; Szabó, 1919: 190.; Tormay, 1939: 279.
- 23 Tormay, 1939: 183.
- 24 *Nemzetgyűlési napló*, 1925. december 17., 231. Váry nem említ hasonló jeleket, és más leírásban is egy vöröskatona szerepel elkövetőként: A polgár a viharban. *Napló a vörös diktatúráról*. 38. *Esti Kurír*, 1937. augusztus 13., 10.
- 25 Az emberevő kannibál halálveszedelemben. *Fővárosi Hírlap*, 1919. október 6., 2.
- 26 Váry, 1922: 115.
- 27 Szamuely hóhérai a bíróság előtt. *Magyarország*, 1919. december 14., 7–8. Vö. A Szamuely-vonat hóhérai. *8 Órai Újság*, 1919. december 14., 3.; Szamuely pibékjei. *Budapesti Hírlap*, 1919. december 14. 5–6. Egy példa a visszafogottabb címadásra: Kerekes Árpád pere. *Világ*, 1919. december 14., 6.
- 28 *A Rákosi-per*, 1935: 39.
- 29 A „Lenin-fiúk”. *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 14. Esti kiadás. 3–4., az idézet: 4.
- 30 *Révai Nagy Lexikona*, 1925: 347–348.
- 31 Tormay, 1939: 286.

- 32 Tormay, 1939: 243. Pethő Sándor is azt állította, hogy Szamuely „a kéjgyilkos paroxiztikus gerjedelmeit élte át akasztófavonatain”. Pethő, 1920: 53.
- 33 Tormay, 1939: 221.
- 34 A kalocsai ellenforradalom. Szamuely vérengzésének hiteles története. *Nyírvidek*, 1919. augusztus 2., 1–2.
- 35 Befejezték a vizsgálatot a kommunisták pénzügyi gazdálkodása ügyében. *Az Est*, 1920. augusztus 22., 2.
- 36 Ifj. Hegedűs Sándor letartóztatása a szovjet-kongresszuson. 8 Órai Újság, 1919. október 19., 2. Arról is szóltak hírek, hogy az orosz fogságból is szeretője, a helyi rendőrfőnök felesége segítségével akart Svédországba szökni. A permi pokol borzalmai. *Kis Újság*, 1921. február 20., 1–2.
- 37 A főváros kényura. Biermann Ignác bűnlajstroma. *Budapesti Hírlap*, 1919. október 18., 4. Vö. Vörös kannibálok a kórházakban. *Fővárosi Hírlap*, 1919. október 14., 2.
- 38 Fedák Sárít kihallgatták a rendőrségen. *Fővárosi Hírlap*, 1919. október 6., 3.; Fedák Sári nem volt kommunista. *Budapesti Hírlap*, 1919. október 12., 4.; Fedák Sári igazolása. *Budapesti Hírlap*, 1919. október 28., 5.
- 39 Szentgyörgyi Gyenes Lajos és Szódy Szilárd szobrászművész háborúsága a bíróság előtt két kommunista-plakett körül. *Esti Kurír*, 1930. november 15., 2.
- 40 Dobos István pilóta lezuhant és halálra zúzta magát a mátyásföldi repülőtéren. *Magyarság*, 1937. július 2., 5.; Halálra zúzta magát Dobos István, a híres magyar sportrepülő. *Prágai Magyar Hírlap*, 1937. július 3. Dobos viszonylag friss élménybeszámolójában nem említ túszejtést: Repülőgépen Kievbe Szamuelyvel. *Pesti Hírlap*, 1920. január 1., 3–4.
- 41 Vándorló királyképek. *Fővárosi Hírlap*, 1919. október 6., 4.
- 42 A ritka kivételek egyike: egy nyíregyházi lap érdekességgént közölte a birtokába került levelezőlap szövegét, amelyet Szamuely 1912-ben Velencéből küldött a nővérének. Érdekes levelező-lap. *Nyírvidek*, 1919. augusztus 23. A képet közli: Szamuely, 1975: 784–785. közötti képmelléklet.
- 43 Pl. Bizony, 1919: 23–24.; Szöllőssy, 1920: 40.; Lábay, 1922: 130. Az áldozatok száma 92 és 150 között mozog, de akad munka, amely „sok ezer” halomra lövett magyar katonáról tud: *Révai Nagy Lexikona*, 1925: 347.
- 44 Letartóztattak egy bolsevik agitátort. *Az Est*, 1919. január 16., 5.; Szamuely Tibor a rendőrségen. *Az Est*, 1919. január 17., 6.; Szamuelyt szabadon bocsátják. *Az Est*, 1919. január 18., 6.
- 45 Lásd pl. Májusra tervezték a kommunisták az új forradalmat. *Az Est* 1919. február 25., 6. Ez a kép szívosan tovább élt; egyik leghűbb másolata: A budapesti politikai helyzet. *Nyírvidek*, 1919. július 20., 1.

- 46 Szamuely, 1975: 743–745.
- 47 Kun, 1920: 169. (Ő június 20-ára tette a cikk megjelenését); Tormay, 1939: 265.
- 48 Tormay, 1939: 150.
- 49 Szöllőssy, 1920: 41. A Tanácsköztársaság és a francia forradalom közötti párhuzamhoz lásd még: Pekár, 1920: 132–133.
- 50 *Révai Nagy Lexikona*, 1925: 348.
- 51 Szohor, 1924: 265.
- 52 Bizony, 1919.
- 53 Gratz, 1935: 21–31.
- 54 Mendelényi, [1921] 2003: 76–77.
- 55 A László Jenő és társai ügyében hozott ítéletet idézi: Mendelényi, [1921] 2003: 76. Hasonló elméleti fejtegetések majd minden 1919-es ügy vádiratában és ítéletében előfordulnak.
- 56 *A Rákosi-per*, 1935: 18.
- 57 Szamuely László és társai. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 17., 8.
- 58 Gratz, 1935: 124.
- 59 Surgóth Gyula érvelt így, miután Buchinger Manó felemlgette 1919 utáni bírói működését. *Képviselőházi napló*, 1937. február 23., 485.
- 60 BFL VII. 5. c. 1920 - 6274. XXVII. kötet. 1973/1920. k. ü. Vádindítvány Kun Béla és társai bűnügyében, 1920. április 21. A magyar kormány ezen az alapon (ti. Kun Béla és társai közönséges gonosztevők) kérte már a népbiztosok kiadását is Ausztriától. Pl. Kun Bélák kiadása. *Budapesti Hírlap*, 1919. október 28., 3–4.; Elkészült a népbiztosok bűnlajstroma. 8 Órai Újság, 1919. október 28., 6.; Kun Béla és társai kiadási ügye. *Az Újság*, 1919. október 28., 6.
- 61 Elkészült a vádirat a népbiztosok ellen. *Az Est*, 1920. június 6., 2.
- 62 *A Rákosi-per*, 1935: 75.
- 63 *A Rákosi-per*, 1935: 37–38.
- 64 A Tiszántúl kapcsán: Szabó, 1919: 178., Szolnok és környéke kapcsán: Lábay, 1922: 130.
- 65 Pl. Bizony, 1919: 74.; Szöllőssy, 1920: 41.; Tormay, 1939: 221–222.
- 66 *A halál népbiztosa*, 1919: 3.
- 67 Pl. Pekár, 1920: 139.

- 68 Gratz, 1935: 98–99. Ezt a képet egyetlen szóba, a „szadista” jelzőbe sűrítette: Kosáry, 1943: 370.
- 69 MNL SZSZBML IV. 401. res. 13/1920. Levél Geduly Henrik evangélikus püspöknek, 1920. április 13.
- 70 Tormay, 1939: 149.
- 71 A polgár a viharban. Napló a vörös diktatúráról. 54. *Esti Kurír*, 1937. szeptember 2., 12. (A mű szerzője Gál Imre újságíró volt.)
- 72 Szöllőssy, 1920: 41. Vö. Csunderlik, 2012: 75.
- 73 Pethő, 1920: 53.
- 74 Pekár, 1920: 139.
- 75 Aki látta Szamuely holttestét. *Nyírvidék*, 1919. december 30., 3–4. A jelenlétük állítólag „borzadva” nézték Szamuely „rideg vonásait”.
- 76 Nekrológ. *Nyírvidék*, 1919. július 15., 1.
- 77 A kalocsai ellenforradalom. Szamuely vérengzésének hiteles története. *Nyírvidék*, 1919. augusztus 2., 1–2.
- 78 Tormay, 1939: 149., 151., 241., 247. Nem volt persze egyedül, lásd: Révayné, 1937: 259.
- 79 Pethő, 1920: 53.
- 80 Emlékezzünk. *Szózat*, 1923. június 24., 11.
- 81 Lábay, 1922: 134. A szerző pár oldallal fentebb így fogalmaz: „Az ördögök csordája rászabadult Dunapatajra.” Uo. 115.
- 82 Szenes Béla: Vidám írások. Szamuely Tibor védőbeszéde a mennyei ítélőszék bírái előtt. *Pesti Hírlap*, 1920. július 9., 2.
- 83 Nekrológ. *Nyírvidék*, 1919. július 15., 1.
- 84 Exhumálták Szamuely Tibor holttestét. *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 14., *Esti* kiadás. 4.
- 85 Szamuely öngyilkosságának hiteles története. *Dunántúl*, 1919. augusztus 9., 2.; Aki látta Szamuely holttestét. *Nyírvidék*, 1919. december 30., 3–4.
- 86 Szamuely Tibor 40 milliós hagyatékát pörrel támadta meg a megsarcolt Kapuvár község. *Nyírvidék*, 1923. május 26., 2.
- 87 Tormay, 1939: 343.
- 88 Szamuelyt halálra pofozták? *Nyírvidék*, 1919. szeptember 16., 1.
- 89 Gratz, 1935: 252–253. Idézte Huszár miniszterelnöknek a Somogyi-gyilkosság utáni – írásom elején hivatkozott – felszólalását is, amely szintén azt állítja, hogy a gyilkosok Szamuelytól vették a módszereket. Uo. 318. Gratz legalább elismerte a fegyveres különítmények létét, szemben Mályusz Ele-

- mérrel, aki a „szórványos” lincseléseket a „népszenvedély” számlájára írta. Mályusz, 1931: 101–102.
- 90 *Nemzetgyűlési napló*, 1924. január 29., 11. Az ülésről a nagy fővárosi lapok is részletesen beszámoltak. Pl. Klebelsberg gróf és Rakovszky Iván beszéde. *Budapesti Hírlap*, 1924. január 30., 2–3.
- 91 „Ilyen nyíltan pienesztálra emelni a bűnt és förtelmes aljasságot, ilyen leplezetlenül hirdetni az öncélú gyilkolást, valóban: ezt [1919 elején] nem merték Kun Béla hívei, Szamuely leendő pribékjei” – olvasható Rassay Károly lapjának vezércikkében az ébredők kapcsán. Rendcsinálók. *Esti Kurír*, 1925. február 4., 1.
- 92 *Nemzetgyűlési napló*, 1921. július 15., 568–569.
- 93 Idézi Gyurgyák, 2001: 557. 13. lj.
- 94 Pesti jogrend. *Szózat*, 1925. január 17., 7. Egy nyilas képviselő, Maróthy Károly még 1941-ben is citálta Szabó Dezső ominózus *bon mot*-ját zsidóellenes kirohanásában: *Képviselőházi napló*, 1941. július 1., 357.
- 95 Pethő, 1920: 53.
- 96 *Nemzetgyűlési napló*, 1924. január 3., 344.; 1925. május 26., 225. Lendvai szerint Szamuely csak azért végeztetett ki Kalocsán „18 becsületes, derék magyar embert”, mert „nem voltak hajlandók megtagadni az Úr Jézust egy idegen faj Istene, a Jehova kedvéért”. *Nemzetgyűlési napló*, 1925. november 10., 41. Vö. Lendvai István megint megbélyegezte a házelnök meghunyászkodását a forradalom csatlósai előtt. *Szózat*, 1925. november 12., 3. A lap tudósításában „egy idegen faj kedvéért” szerepel.
- 97 Emlékezzünk. *Szózat*, 1923. június 24., 11.
- 98 Szamuely, 1975: 582. A beszédet a lapok is közölték, pl. *Pesti Hírlap*, 1919. április 20., 3.
- 99 Tormay, 1939: 140.
- 100 *Nemzetgyűlési napló*, 1920. február 16., 4.
- 101 *A Rákosi-per*, 1935: 21.
- 102 Ma már az is tudható, hogy a „terrorlegények” ötöde volt izraelita vallású: Bödök, 2016: 154–155.
- 103 Pekár, 1920: 139.
- 104 Nekrológ. *Nyírvidék*, 1919. július 15., 1. A szöveg „élődsdi, idegen-hajtásnak” is nevezi Szamuelyt.
- 105 Tormay, 1939: 14., 52.
- 106 Gratz, 1935: 102–104.
- 107 Tormay, 1939: 151.

- 108 A polgár a viharban. Napló a vörös diktatúráról. 54. *Esti Kurír*, 1937. szeptember 2., 12.
- 109 Lásd pl. Gyurgyák, 2001: 239.
- 110 Erről külön kötetet is kiadtak: Szabolcsi – Eulenberg (szerk.), 1921.
- 111 *Nemzetgyűlési napló*, 1925. december 17., 231. Ezek az állítások összefüggettek azzal, hogy Szamuely 1912–13-ban, tehát távolról sem pályafutása legelején, a klerikális *Magyar Kurír* című nyomtatott lap munkatársa volt.
- 112 *Révai Nagy Lexikona*, 1925: 348.; *Tolnai Új Világlexikona*, 1929: 103.; *Új Lexikon*, 1936: 3490.; *A Pesti Hírlap Lexikona*, 1937: 988.
- 113 *Társadalmi Lexikon*, 1928: 632.
- 114 Idővel legfeljebb annyi változott, hogy amíg a Tanácsköztársaság bukása után tevékenysége – a népbiztosok és a „terroristák” elleni pereknek is köszönhetően – szinte folyamatosan napirenden volt, addig a húszas évek közepétől a kommün és Szamuely iránti érdeklődés érezhetően csökkent, de megszűnni nem szűnt meg sosem, sőt időnként – Rákosi Mátyás nagy nyilvánosságot kapott pere kapcsán 1935-ben vagy a húszéves évfordulón tartott megemlékezések okán 1939-ben – újra megnőtt. Szamuely alakja feltűnt az 1940-es években rendezett, a szovjetek elleni harci kedvet szítani igyekvő antibolsevista kiállításokon és népnevelő előadásokon is, illusztrálандó, mit várhat az ország a kommunistáktól.
- 115 Pl. Szamuely Tibor vérengzése Hajdúszoboszlón. *Nyírvidék*, 1919. május 9., 2.; A kommunisták működése Hajdúszoboszlón és Kabán. *Nagykálló és Vidéke*, 1919. május 11., 3. Ezekben a híradásokban a későbbi domináns Szamuely-ábrázolás majd minden eleme visszaköszön.
- 116 Jól mutatják ezt a magyar bolsevikok lapjában, a *Szociális Forradalomban* megjelent írásai, amelyek közül egy-kettőnek már a címe is beszédes (pl. „Vagy-vagy!”, „Halál az árulókra”, „Reszketsetek!”, „Üzzétek el őket!”). Szamuely, 1975: 432–436., 437–439., 480–482., 500–503.
- 117 Vö. Kosselleck, 2003: 241–298.
- 118 *Képviselőházi napló*, 1930. február 5., 388–389.
- 119 *Nemzetgyűlési napló*, 1921. december 15., 425.
- 120 Egy bécsi lapnak maga Szamuely cáfolta az erről szóló meséket: Szamuely Tibor elvtárs nyilatkozata. *Népszava*, 1919. július 9., 2.
- 121 Szolláth, 2013: 180.
- 122 Derrida, 2011: 236.

Varga Krisztián

A TETT PROPAGANDÁJÁTÓL A VÖRÖS INKVIZÍCIÓIG

KORVIN OTTÓ ÉS AZ ERŐSZAK
METAMORFÓZISAI

Az emlékezetpolitika szorításában

A Tanácsköztársaság bukását követően a sajtóban megjelent cikkek majd mindegyike kivételesen erőszakos, vérszomjas ítélet-végrehajtóként ábrázolta Korvin Ottót. 1945 után ez a kép megfordult, és a „hiénából” és „hóhérból” egyszeriben „a forradalom mártírja”, „egy elvi vasember” lett.¹ Az 1989–90-es rendszerváltáskor aztán úgy tűnt, hogy a különböző rendszerek történelempropagandáját évtizedekig hatékonyan szolgáló sztereotípiák végleg a feledés jótékony homályába vesznek. Korvin személye mindenesetre az elmúlt harminc évben kikerült a történeti kutatások és az emlékezetpolitika fókuszából.

Ki volt Korvin Ottó? Felségsértő gonosztevő vagy romantikus lázadó? Fanatikus terrorista vagy hős forradalmár? Valóban erőszakos és kegyetlen gyilkos volt, „legvéresebb hiénája a diktatúrának”, ahogy azt a Tanácsköztársaság bukását követően állították róla, vagy csupán az ellenforradalom féktelen bosszújának áldozata lett? Megannyi kérdés, ame-

lyeket nem lehet néhány „díszítő jelzővel” megválaszolni. Az elmúlt száz év történelemreceptióiban nem ritka, hogy jelentős politikai szereplőket homlokegyenest ellentétesen ábrázoljanak. Ez nemcsak az illető történelmi szerepére, politikai pályafutására vonatkozik, de jellemére, személyes tulajdonságaira is. A levert forradalmak, bukott rendszerek velejárója, hogy a győztesek igyekeznek megteremteni az ellenség visszataszító jellemű antihőseit, és ezzel párhuzamosan – önlegitimáló céllal – létrehozni a pozitív tulajdonságokkal felruházott saját példaképeiket. Sok esetben az egyik oldal „gonosza” a másik oldal „abszolút jó” hőjét jelenti, és fordítva. Ez a törekvés koroktól, rendszerektől, de a történelmi tényektől is független.

Tanulmányom mindazonáltal nem a diabolizált vagy a piedesztálra emelt történelmi szereplőkkel teli emlékezetpolitikai útvesztőkben igyekszik navigálni, de még csak nem is annak az okát vizslatja, hogy miért alakult ki ez a fajta kettősség a legutóbbi száz év magyarországi történelmében. Értekezésemben elsősorban arra keresem a választ, hogyan lett egy jómódú középosztálybeli „bankfiúból” lázadó forradalmár, az állami erőszakot elutasító, háborúellenes aktivistából a proletárdiktatúra rendjének éber őre és a vörösteror „inkvizitora”. Milyen eszmék hatottak rá, formálták gondolkodását és cselekedeteit, és miként viszonyult a politikai erőszakhoz titkos konspirátorként az illegalitásban, rettegett rendőrfőnökként a hatalom csúcsán, és legyőzött „emberi szörnyetegként” az ellenforradalom akasztófájának árnyékában.

Korvin Ottóról mint a Tanácsköztársaság egyik közszereplőjéről számos tanulmány látott napvilágot.² Életéről, gondolatairól és a proletárdiktatúrában játszott szerepéről rengeteg információval rendelkezünk, a politikai erőszakról alkotott nézeteiről mindazonáltal keveset tudunk. Ennek

talán az lehet az oka, hogy sok forradalmár társától eltérően nem írt terjedelmes cikkeket, politikai esszét vagy filozófiai fejtegetéseket, amelyek révén betekintést nyerhetnénk erőszakfelfogásába. A kivégzése előtt a börtönben papírra vetett naplóján, illetve a hivatalos ténykedésével összefüggő rendőrségi iratokon kívül nem állnak rendelkezésünkre olyan dokumentumok, amelyek terrorkonceptiójáról első kézből tájékoztathatnának. Számtalan egyéb forrás (visszaemlékezés, irodalmi alkotás, újságcikk, rölpap, rendőrségi jelentés és kihallgatási jegyzőkönyv stb.) viszont segít az eligazodásban.

Az idealista lázadó

Az 1894-ben született Korvin Ottót már fiatalkorában elragadta a „Gondolat”, egy olyasfajta messianisztikus eszme, amely egyetlen konkrét politikai nézetrendszerrel sem azonosítható.³ E „Gondolat” egész életén keresztül nem hagyta őt nyugodni, befolyásolta eszméit, tetteit, politikához és az emberekhez való viszonyát, de ez működött közre a forradalomhoz való makacs ragaszkodásában is. Pedig a tehetős zsidó polgárcsaládból származó ifjút „osztályhelyzete” egyáltalán nem fanatikus forradalmárnak predesztinálta.⁴ Huszonhárom évesen már a Fabank cégjegyző igazgatója lett, és ígéretes bankkarrier előtt állt; magas fizetéssel, pazarul berendezett budai ingatlannal, kifinomult nagypolgári ízléssel. Ő mégis inkább választotta ezt a forradalmi „Gondolatot”, mint társadalmi osztályának kényelmét. Mi okozhatta nála ezt az egyáltalán nem szokványos változást?

Korvin a fiatal radikálisok azon csoportjához tartozott, akik nem a mindennapi elnyomottság és kizsákmányoltság

tapasztalatai nyomán lettek hívei a „Gondolatnak”, hanem az olvasmányaik által beléjük plántált lázadó humanizmusuk és konok idealizmusuk révén jutottak el a forradalom eszméjéig. Ugyanakkor nem volt „fotelforradalmár”: bármennyire otthonosan érezte is magát a könyvei között, alapvetően a tettek embereként élte életét. Ébredése mégsem a tudatos forradalmáré, hanem a költőé. Az európai magaskultúra, Nietzsche, Zola, Flaubert, Baudelaire vagy Rainer Maria Rilke művei nagyobb hatással voltak gondolkodására, mint bármelyik teoretikus elme forradalmi katekizmusa.⁵ És persze Ady Endre, aki iránt a kortársaihoz hasonlóan rajongott. Ő volt a kapocs a művészi szépség és a forradalmi szenvedély között. Lírai költeményei Korvint is hasonló szellemű versek írására készítették.⁶

Azokhoz az irodalmi ambíciókat dédelgető, „szépelgő” radikálisokhoz tartozott, akiket Demény Pál visszaemlékezésében így jellemzett: „A *Mában* írt versekkel, novellákkal indultak kommunista útjukra Révai József, Lengyel József, Lécai János. Furcsa, mert egyikük sem költő; érthető, mert leggyorsabban, legélesebben versben tagadhatták a családot, az iskolát, a háborút, a polgári világot, és így igényelheték a mindezeket elsöprő forradalmat, hogy »kiteljesedhessék« az ember.”⁷

Lázadás a polgári világ önzése ellen, és hit egy jobb, boldogabb és kizsákmányolásmentes világban: a szocializmusban. A századelő szocializmusa korszellem. Se szeri, se száma a szocializmus nevével élő (és visszaélő) politikai iskoláknak, „tudományos” elméleteknek, amelyek az élet majd minden területén törték az utat a „szociális gondolat” előtt. Ezekről Korvin az 1910-es évek radikális és szocialista ifjúságát felvonultató önképző szellemi műhelyében, a Galilei Körben és a Társadalomtudományi Társaság előadásain kapott legtöbb okítást.⁸ Itt ismerkedett meg a hozzá hasonló gondolko-

dású fiatalokkal, és itt szívhatta magába a szocialista szerzők, Owen, Saint-Simon és Marx tanításait is. Forradalmisága ekkor még minden erőszaktól mentes, lázadása absztrakt. „A Galilei Kör e korszakában, a közreműködés első vonalában Korvin is csak a tiltakozás, a felháborodás állapotában élt” – emlékszik egyik galileista társa. „A kiút mindannyiunk számára elég homályos volt. Akkor még csak ott tartottunk, hogy meg kell változtatni az intézményeket – és az embereket is. A »hogyan« kérdésében igen erős vitáink voltak. Általában azt gondoltuk, hogy szabadgondolkodásra és szociális érzésre kell nevelni az embereket.”⁹

Korvin szocialistának vallotta magát, viszont nem csatlakozott a „hivatalos” szocializmus hazai letéteményezéséhez, a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz (MSZDP). A galileisták radikális szocialistái elutasították és megvetették a kor „német mintájú” szociáldemokráciáját, amely a pártfegyelemre és a marxizmus dogmatikus értelmezésére alapult, és a pedáns, szervezett szakmunkás képével operált.¹⁰ Ezeknek a fiataloknak túl „száraz” volt az MSZDP reformista marxizmusa, választójogi taktikája, bürokratikus pártstruktúrája. Többet és mást akartak. Ezt a többet és mást az „orosz típusú forradalmárban” találták meg.¹¹

Az „orosz típusú forradalmár” képe a századelőn egy sajátosan romantikus, intellektüel-individualista, a merev szervezeti szabályokat elutasító, morális alapokon álló, szenvedélyes merénylet jelentett, aki a szabadság és a nép nevében a „zsarnokölés” módszerével járul hozzá a szocialista célok megvalósításához.¹² Végcéljában azonos, de imázsában ellentéte mindannak, amit a szociáldemokraták fegyelmezett emberképe képviselt. Korvin és számos galileista rajongott az orosz nihilistákért, akik a nép felszabadításáért bátran szembeszálltak a cári önkényuralommal. De nemcsak ők. Az „orosz

típusú forradalmárok” olyan marxista műveltségű tudósra is komoly befolyást gyakoroltak, mint Szabó Ervin. Ő a szocialista munkásmozgalomban egyfajta „oroszspecialistának” számított, már a századfordulón jelentek meg írásai a *Népszavában* az orosz forradalmárok „hőstetteiről”.¹³

Korvin és társai olvasmányaik, a 19. századi orosz realista irodalom nagyjai, a Galilei Kör előadásai vagy Szabó Ervin cikkei hatására kerülhettek „az orosz típusú forradalmárok” hatása alá. A világmegváltó eszmékre fogékony fiatalok jóval kevesebbet tudtak Marxról, Kautskyról és a szociáldemokraták „német” marxizmusáról, mint Dosztojevszkijről, Tolsztojról és az orosz nihilistákról. „A marxista irodalmat alig ismertem. A nagy orosz írókat annál jobban” – összegezi fiatakori tudását a forradalmár-galileisták egyik vezetője, Duczynska Ilona.¹⁴ Pedig Dosztojevszkij, Turgenyev vagy Tolsztoj nem éppen hízelgő módon írtak a híres-hírhedt „tüdőbajos” diákokról. Mégis, az ő közvetítésük révén megismert morális erőszakethoszt sokkalta inkább tartották követendő példának, mint a forradalmat csak ideológiai klisékben használó „jól nevelt” szociáldemokratákat. Nem csoda, ha ezek a fiatalok jóval radikálisabb úton képzeltek el a szocializmus megvalósítását, mint az MSZDP.

Ez az inkább elképzelt, mint valóságosan létező forradalmártípus a gyors, radikális és látványos cselekvés híve volt, olyan, aki képes akár egyetlen aktussal megváltoztatni a történelem addigi menetét. Ez merőben más mentalitást jelentett, mint a szociáldemokraták szervezatközpontú, a mindennapi bérküzdelmeket előtérbe helyező és a választójogi küzdelemre fókuszáló sziszifuszi evolucionizmusa.¹⁵ Az eltérő identitásokhoz eltérő erőszakfelfogások párosultak. A hatalomért folytatott küzdelem egyik eszközét, a politikai erőszakot, mindkét irányzat szükségesnek tartotta. Míg azonban a szo-

ciáldemokraták kollektív osztályerőszakban, sztrájkokban, szervezett nyomásgyakorlásban és a proletariátus diktatúrájának marxi-kautskyánus percepciójában gondolkodtak, addig az „orosz típusú forradalmárok” az egyén, illetve kis forradalmár csoportok által véghez vitt heroikus akciókkal, az ún. „tett propagandájával” akarták a változást elérni.¹⁶

Mit jelentett a „tett propagandája”? Mindenekelőtt olyan merényleteket, amelyek szimbolikus célpontok: uralkodók, kormány- és államfők, befolyásos közéleti személyiségek elleni irányultak. Ez a módszer a 19. század utolsó két évtizedében és a 20. század elején az egyik legrettegettebb fegyverévé vált azoknak az anarchistáknak, akik úgy gondolták, hogy az állam és a hatalom képviselőinek elpusztítása megnyitja az utat az uralomnélküliség világa felé.¹⁷ Ugyanakkor az egyéni terrort mint forradalmi módszert nem az anarchizmus találta fel. Ideológiai indíttatásból először az orosz narodnyikok követtek el merényleteket az 1870-es évek végén, 1880-as évek elején. Ők azonban – annak ellenére, hogy az „anarchizmus atyjának”, Mihail Bakunyinnak a hívei is képviseltették magukat a mozgalomban – nem voltak anarchisták, mert eszméik középpontjában nem az uralomnélküliség elve, hanem egy demokratikus választási rendszeren alapuló szociális népállam állt.¹⁸ Az egyéni terrorral a cári hatóságok kíméletlen represszióját akarták megboszulni, és sikerességükön felbuzdulva sok anarchista gondolta úgy, hogy ez a módszer az uralom megszüntetésére és az állam eltörlésére is alkalmas lehet. A világ több pontján elkövetett anarchista „direkt akciók” hatalmas sajtóvisszhangot kaptak, és megalapozták azt a máig tartó hiedelmet, hogy az anarchizmus és a terrorizmus ugyanazt jelenti.¹⁹

Nem minden anarchista számított ugyanakkor az egyéni terror hívének, ahogy a merényletek elkövetését sem kizárólag az anarchisták preferálták. Korvin – bizonyos idősza-

kokban – elfogadta a merényletek létjogosultságát, de nincs nyoma annak, hogy gondolkodásában bármiféle szerepet játszott volna az (ideális) anarchizmus állam- és hatalomellenessége, autonóm, szolidáris közösségekre épülő antihierarchikus társadalmi ideája.²⁰ Arra sincs adat, hogy elfogadta volna a narodnyikok és az anarchisták parasztsággal kapcsolatos teóriáit a kollektív lázadásról és a spontán népi aktivitás forradalmasító erejéről.²¹ Az anarchizmus erőszak-konceptiójából kizárólag a merényletszervezést vette át. A libertárius-forradalmi hagyományok azonban – minden bizonnyal Szabó Ervin közvetítésével – hatottak rá, vagy pontosabban fogalmazva: feloldódtak abban spirituális-militáns aktivizmusban, amelynek a már említett „orosz típusú forradalmár” volt az ideáltípusa.

A merényletszervező

„»Szociális forradalom«, »forradalmi szocializmus« – ez körülbelül az orosz forradalom *egészét* jelentette számomra, és minden jel szerint a többiek számára is” – írja Korvin egyik forradalmár társa, Lengyel József, majd így folytatja: „A bolsevizmus, mensevizmus, szociálforradalmár közti különbséget nem ismertem. Az újsághírekből nem lehetett a differenciákat megérteni. Mi természetesen a legmesszebb menő, legradikálisabb forradalommal értettünk egyet: Oroszországban a munkások egy mindent elsöprő és nyomában mindent újra építő forradalmat csináltak. Ezt akarjuk mi is! Ez nem azonos a szociáldemokráciával: tehát legyen a neve forradalmi szocializmus. Az európai lapok mindig szociálforradalmárokról írnak, mi is ezek vagyunk.”²²

Amikor 1917 februárjában kitört az orosz forradalom, a galileisták radikális szocialistái megvalósulni látták az „orosz típusú forradalmár” fél évszázados álmát a forradalom messianisztikus küldetésének beteljesedéséről. Ennek a folyamatnak a főszereplőit a szociálforradalmároknak vélték megtalálni, akik az ő szemükben egyszerre voltak bolsevikok és mensevikok, anarchisták és szocialisták, eszerek és narodnyikok, miközben valójában egyiket sem jelentették. Itthoni követői forradalmi szocialistáknak nevezték magukat, és közéjük tartozott Korvin Ottó is. Hasonló elnevezéssel már 1907-óta létezett egy informális „asztaltársaság”, ahol anarchisták, szindikalisták és forradalmi marxisták tevékenykedtek. A belső megosztottságtól terhes Forradalmi Szocialisták Budapesti Csoportja az első világháború kitörésekor lényegében beszüntette működését, és „levelezőcsoportként” tulajdonképpen csak Szabó Ervin tartotta életben.²³

1917 folyamán a Galilei Körből többen csatlakoztak a forradalmi szocialistákhoz. Lehet, hogy az ifjú radikálisok nem ismerték az orosz forradalmi irányzatok programjait, de azt tudták, hogy az orosz forradalom a háború ellen tört ki. Ezért is akarták a forradalom kirobbantását, hogy itthon véget vessenek a háborús szenvedésnek. Naivitásuknál csak a tettvágyuk volt nagyobb. A Duczynska Ilona, Sugár Tivadar, Kelen József (Korvin Ottó bátyja) és Végh Dezső nevével fémjelzett „első garnitúra” 1917 végétől antimilitarista propagandát fejtett ki, rölapokat, illegális sajtótermékeket juttatott el a hadiüzemekbe, kaszárnyákba, és részt vett az 1918. januári budapesti sztrájkmozgalom előkészítésében is. A rendőrség azonban hamar a nyomukra bukkant, és a csoport számos tagját a hadbíróság súlyos börtönbüntetésre ítélte. Ekkor lépett színre a forradalmi szocialisták „második garnitúrája” Korvin Ottó, Sallai Imre, Mosolygó Antal és Lékai János veze-

tésével. Folytatták a háborúellenes illegális szervezőmunkát, titkos nyomdai gépeken rölapokat, forradalmi ellenállásra buzdító kiáltványokat készítettek.²⁴ A közvetlen szervezőmunka irányítását Korvin vállalta magára, míg a szellemi muníciót Szabó Ervin szállította.

A forradalmi szocialisták ideológiailag sokféle irányzatot olvasztottak magukba. Nietzsche és Marx, Ernst Mach és Tolsztoj, Kropotkin és Freud jól megfértek egymás mellett. Kissé zavaros elképzeléseik voltak a világról, és nem rendelkeztek kikristályosodott politikai nézetrendszerrel sem, eltökéltségük, forradalmi cselekvésük azonban ezt a hiányt messzemenően pótolta.²⁵ Nem a teória, hanem a gyakorlat volt a fontos, ezért is kapott mozgalmukban nagyobb jelentőséget egy olyan irányzat, amely a „közvetlen cselekvésre” helyezte a hangsúlyt. Ez a francia eredetű anarchoszindikalizmus volt, amelyet itthon Szabó Ervin próbált megvalósítani.²⁶ Nem tudni, hogy Korvinék mennyiben tették magukévá mesterük marxizmussal elegyített ideológiáját, annyi azonban biztos, hogy a szindikalista „direkt akciók”, a vadsztrájkok, ipari szabotázások, erőszakos utcai összecsapások vagy a forradalom kirobbanásával egyenértékűnek tekintett, mitikus erejű általános sztrájkok az „érdeklődés hiányában” elmaradtak.²⁷ Az anarchoszindikalizmus Magyarországon nem tudott gyökeret eresztetni, és a forradalmi szocialisták is kevesen, mindössze néhány tucatnyian voltak. Figyelemfelkeltő akcióiknak, antimilitarista agitációjuknak, rölapozásaiknak nem volt különösebb foganatja, az MSZDP által szervezett 1918. januári és júniusi általános sztrájkokban pedig igen kevés szerep jutott nekik. Egyfajta letargia és kiúttalanságérzés lett úrrá a csoporton, ráadásul a felszámolódás veszélye is ott lebegett a fejük fölött, hisz a mozgalom aktivistáinak egy része börtönbe került, mások pedig mélyillegálisba vonul-

tak. Új forradalmi módszer, másfajta cselekvési taktika kellett, olyan, amely képes tömegeket megmozgatni, és hatásosan tudja megjeleníteni a forradalmi küzdelmet. Így jutottak el az egyéni terrorig.

Politikai merényletek végrehajtása nem volt eleve része a forradalmi szocialisták elképzeléseinek. Bármennyire példaképeiknek tartották is az orosz forradalmárokat – akiknek szinte valamennyi irányzata követett el merényleteket és más erőszakos cselekményeket –, az egyéni terrornak mint forradalmi taktikának a létjogosultsága a „békebeli” Magyarországon erősen megkérdőjeleződött.²⁸ A világháború ezen a téren is változást hozott. A háborús erőszak nemcsak a frontokon vált elfogadottá, de a hátszágban is érezni lehetett annak bomlasztó társadalmi hatásait.²⁹ Kétségbeesett tenni akarásuk, a háború miatti elkeseredettségük és az 1917-es orosz forradalom kitörésének lelkesítő példája néhány fiatal forradalmárban megérlelte a „tett propagandáját”. Célpontjuk gróf Tisza István, Magyarország miniszterelnöke lett.

Miért éppen Tiszát akarták megölni? A „vad, geszti bolond” – ahogy bálványuk, Ady nevezte – a galileisták többségének a szemében a népnúzó reakciót, a haladás híveire kíméletlen rendőri terrorral lesújtó zsarnokot testesítette meg. Őt tartották a romló hazai közállapotok és a százezrek nyomorúságát okozó háborús pusztítás legfőbb felelősének is.³⁰ Tisza ugyanakkor nem volt keleti típusú despota, és amikor a magyar szociálforradalmárok fejében megfordult a miniszterelnök elleni gyilkosság terve, nem elsősorban az orosz nihilisták „zsarnokölő” merényleteit akarták lemásolni. 1916 októberében az osztrák szociáldemokrata Friedrich Adler a háború elleni tiltakozásaképpen megölte Tisza osztrák megfelelőjét, Stürgkh grófot. Ez a „bécsi pisztolylövés” jelentette azt a mintacselekményt, amely megihlette a forra-

dalmi szocialistákat. A merénylettel először Duczynska Ilona próbálkozott, aki a vérvörös csütörtök ötödik évfordulóján, 1917. május 23-án akarta lelőni Tiszát. Pechére a miniszterelnök aznap mondott le pozíciójáról, így az akció oka fogyottá vált.³¹ Csakhogy Tisza több volt egyszerű bukott politikusnál: az elnyomó rendszert szimbolizálta. Ezért később Korvin vette át Duczynskától a kezdeményezést.

Korvin 1918 derekán a forradalom megvalósítását már egyértelműen erőszakos folyamatnak fogta fel. Mivel a tömeg-erőszak – a tömegek passzivitása miatt – nem jöhetett szóba, maradt az egyéni terror. Elfogadta azt a narodnyik tézist, hogy az alávetettek elnyomása és a hatalom terrorja – ha mégoly tiszták és békések is a forradalmárok szándékai – szükségszerűen egy népi ellenálláshoz, merényletekhez és ellenerőszak-aktusokhoz vezet.³² Mégsem elsősorban a bosszú, társaik börtönbüntetése vagy a sztrájkmozgalmak elnyomása vezette őket az egyéni terrorhoz, hanem a háborúellenes figyelemfelkeltés motiválta cselekedetüket. „Voltak ugyan elméleti vitáink erről a kérdésről, de sosem úgy, mintha ez egy adott *lehetőség lenne*” – írta egyik összeesküvő-társa, Lékai János az egyéni terror kapcsán Korvinnal folytatott beszélgetéseiről. Majd így folytatta: „Ottónak ezekben a vitákban az volt az álláspontja, hogy az egyéni terror bizonyos időpontokban szükséges és jó, mégpedig arra, hogy megriasszuk az uralkodó osztályokat. A merényletnek tehát úgy kell történnie, hogy a rendőrség és általában az emberek azt higgyék, hogy a merénylő mögött tömegek, mégpedig *szervezett, egységes* tömegek állnak.”³³

„Tisza megölésével már júniusban foglalkoztunk, és a merénylet, úgy emlékszem, július elején történt” – vallja később Korvin az ellenforradalom bíróságán.³⁴ A szándék tehát adott volt, de a merénylet elkövetésére ekkor még nem

került sor. Hogy miért nem, arra ő maga adja meg a választ: „Háromszor volt meg az alkalmam, de egyszer sem az erőm, hogy ráfogjam a revolveremet” – mondta Lékai Jánosnak.³⁵ A tüdővészben szenvedő Lékainak több bátorsága volt, az 1918. október 16-ára tervezett politikai gyilkosságot mégsem sikerült végrehajtani. A merénylő ugyanis a Korvintól kapott revolver működését nem ismerte, így terve kudarcba fulladt, őt pedig hamar ártalmatlanná tették.³⁶ A fiasco nem kedvetlenítette el a terroristákat. Újabb merényletet terveztek Tisza, majd később Andrásy Gyula, a Monarchia utolsó közös külügyminisztere ellen. Fantasztikus tervek születtek a Hermina úti Tisza-villa meg a budai Andrásy-palota megostromlásáról, gépfegyveres és bombatámadásról, a szindikalista munkásságot felvonultató direkt akciók végrehajtásáról. Ezekből persze nem lett semmi, Korvin mégis komoly szervezőmunkát végzett, amikor csoportjának tagjait különböző konspiratív feladatok (megfigyelés, hírszerzés, titkos kapcsolattartás, végrehajtás stb.) elvégzésével bízta meg.³⁷

A „tisza szívű gyilkosok” október végén félretették Tisza likvidálásának a tervét, Andrásyt pedig nem tartották igazán komoly célpontnak. Nem úgy Lukachich Géza tábornokot, Budapest katonai parancsnokát, aki alighanem még Tiszánál is nagyobb közutálatnak örvendett 1918 októberében. A katonaszökevényekkel szembeni bánásmódjáról, kíméletlen kivégzéseiről hírhedt tábornokot 1918. október 29-én Krammer Sándor, majd másnap egy Fischer nevű tüdőbeteg diák akarta lelőni. Ezeknek az akcióknak is Korvin volt a fő konspirátora. Megszervezte a helyszínt, az időpontot, és egy revolverről is gondoskodott, számításaiba mégis hiba csúszott. Krammernek ugyanis nem sikerült a nyílt utcán a csendőröktől körülvett Lukachich közelébe férkőznie, Fischer pedig – aki egy borbélyüzletben akart lecsapni áldozatára – addig

nyíratta a haját és borotváltatta arcát, amíg a csendőröknek gyanús lett.³⁸

A tett propagandája mint forradalmi módszer tehát nem vált be. Az őszirózsás forradalom merényletek nélkül is győzött, ám Tisza István valóban egy politikai gyilkosság áldozata lett. Az elkövetőket azóta sem sikerült beazonosítani, de akárkik ölték is meg, az biztos, hogy a tettesek nem a „tűdbajos diákok” közül kerültek ki.

Az elitforradalmár

A társadalmi forradalmaknak nem a forradalmárok a kirobbantói. Legyenek bármennyire is elszántak, ez semmit sem ér, ha nincs kellő tömegtámogatottságuk. A nagy társadalmi kataklizmák okai nem egy militáns kisebbség ideológiájában, módszereiben vagy csoportjellemzőiben keresendők, hanem összetett gazdasági, társadalmi és politikai tényezőkre lehet visszavezetni őket. (Ugyanez az ellenforradalmakra is igaz.) A kortársak nagy többsége előtt viszont ezek a folyamatok rejtve maradnak, átadva helyüket a tömeglélektan, a nemzet-karakterológia és a különböző összeesküvés-elméletek obskúrus magyarázatainak. Az őszirózsás forradalom sem egy maroknyi összeesküvő műve volt.³⁹ A forradalmi szocialistákat ugyanolyan váratlanul érte, mint az uralkodó osztályokat. Ott voltak ugyan minden nagyobb megmozduláson, de azokat sem irányítani, sem szervezni nem voltak képesek.⁴⁰

Egy hónappal a forradalom kitörése előtt, 1918. szeptember 30-án meghalt Szabó Ervin. Habár akkor még korántsem volt nyilvánvaló, vele együtt szállt sírba az „orosz típusú forradalmár” szabadságelvű tradíciója is, átadva helyét egy új,

minden addiginál szervezettebb etatista forradalmi formációnak, a bolsevizmusnak. 1918 novemberétől a bolsevikok lettek az „orosz típusú forradalmárok” megtestesítői Magyarországon. A Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) színre lépésével nem csupán őrsváltás – paradigmaváltás történt. A szociálforradalmár-szindikalista elvekkel (és terrorista romantikával) átítatott Korvin eleinte elutasította az oroszországi magyar bolsevikok ajánlatát egy új munkaspárt megalakításáról. Döntésének okairól nincsenek konkrét információk. Annyi bizonyos, hogy Korvin – Szabó Ervin hatására – ekkor még nem egy új pártban kereste a forradalmi megoldást, ezért is volt számára rokonszenvesebb egy szakszervezeti tömegbázisra épített, de az MSZDP baloldali ellenzékét is magában foglaló politikai társulás (Szabó Ervin Kör) létrehozása.⁴¹

Miért változott meg az álláspontja? A Korvin-csoport nem ismerte a leninizmust. A forradalmi szocialisták csak a későbbi események fényében, a kommunista emlékeztetpolitika révén váltak a KMP előfutáraivá. Valójában nem sok közülük volt a bolsevizmushoz. A győztes bolsevik forradalom példája azonban követőkre talált közöttük. Az Oroszországból hazajött magyar bolsevikok meggyőzték a forradalmi szocialistákat, hogy a szocializmus ígéretének megvalósításához elengedhetetlen egy szigorúan centralizált elitpárt létrehozása. A „földalatti filozófusokból” és hivatásos forradalmárokból álló élcsapat-mozgalom ráadásul nem nélkülözte a Korvin által bálványozott szenvedélyes-messianisztikus forradalmár vonásait sem.⁴² Természetesen nem állítható, hogy a Nietzsche, Adyn és Szabó Ervinen felnőtt fiatalember egyik pillanatról a másikra bolsevikká vált volna. Az említett szerzők valószínűleg mélyebb és komolyabb hatást gyakoroltak rá, mint Marx vagy Lenin. Kun Béla megérkezése viszont nála is fordulatot jelentett.

„A bolsevikok – leninisták. És ez minden más párttól megkülönbözteti őket” – szögezi le a szovjet-orosz esszéíró Grigorij Pomeranc.⁴³ A magyar bolsevikok is leninisták voltak, „felkent” vezérüknek mégsem Lenint, hanem Kun Bélát tekintették. Ahogy a forradalmi szocialisták egyike fogalmazott az új párt megalakításáról: „Kun Bélához csatlakoztunk.”⁴⁴ Ezt tette Korvin is, aki a Kunnal történt személyes találkozása után lett tagja a KMP-nek, és fogadta el a bolsevikok militarizált taktikai és stratégia koncepcióját: a lenini proletárdiktatúrát. Feladta, vagy legalábbis „beolvasztotta” korábbi szociálforradalmi meggyőződését ebbe az új forradalmi eszkatológiába.

A „kunisták” teljesen új forradalmi harcmódot, a politikai erőszak minden addiginál agresszívabb és fegyelmetesebb, központilag irányított változatát honosították meg. Az egyéni kezdeményezés és a sokszor romantikus kalandtaktikának ható forradalmi amatőrizmus háttérbe szorult, átadva helyét egy élcsapat professzionális munkájának. A merényletszervezést és a direkt akciókat felváltotta a párt által kezdeményezett vagy a párt által manipulált demonstrációk szervezése, a proletárdiktatúrát propagáló agitációs rohammunka. A minél radikálisabb (és irreálisabb) követelések, a leszerelt katonák és munkanélküliek erőszakos utcai tüntetései, az indulatok szítása és a tömegek „meglovagolása” éppúgy hozzátartozott ehhez az aktivizmushoz, mint a kevésbé látványos, konspirációs szervezőtevékenység.⁴⁵

Korvin ez utóbbihoz értett leginkább. Vezetési tehetsége már korábban, az illegális szervezkedések kapcsán megmutatkozott, mégsem volt vezéralkat. Tagja volt ugyan a KMP Központi Bizottságának, annak meghatározó politikusa azonban nem lett soha, és mindvégig alárendelte magát az orosz forradalomban edződött magyar bolsevikok irányvonalá-

nak. A párt pénztárosi és adminisztratív titkári teendőit bízta rá – nem véletlenül. Polgári foglalkozásából kifolyólag a pénzügyekhez kiválóan értett, a fegyelem és a konspiráció pedig alkati sajátosságai közé tartozott. Korvin nem volt gyújtó hangú népszónok vagy jó tollú újságíró, sem dörzsölt agitátor. Talán testi deformációjának, „púposságának” is köszönhető, hogy az erőfitogtatás és a fizikai agresszió távol állt tőle. Csendes szervezőként, konspiratív háttérmunkásként tett a legtöbbet a proletárrevolúció ügyének.⁴⁶ A KMP egyértelműen számolt a hatalom erőszakos megragadásával, és bár fenntartotta a békés hatalomváltás lehetőségét, elsősorban fegyveres felkelésre, gyilkos osztályharcban fogant proletárforradalomra készült. Hivatásos forradalmárként Korvin is részt vett ennek a munkának az előkészítésében; fegyvereket és muníciót vásárolt a pártmozgalom számára, és tárgyalt a különböző fegyveres csoportok és különítmények képviselőivel.⁴⁷

1919. február 20-án a *Népszava* Conti (ma Tolnai Lajos) utcai székházánál tüntető kommunista munkanélküliek fegyveres összetűzésbe keveredtek a székházat védő szociáldemokrata népőrséggel. A nyolc halálos áldozatot követelő, *Népszava*-incidensként elhíresült lövöldözésért a hatóságok a KMP-t tették felelőssé, és a kormány kiadta az utasítást a párt vezetésének letartóztatására.⁴⁸ Korvinnak lehetősége lett volna az elrejtőzésre, mégsem tette. Pártutasítás nélkül, önként várta be a detektíveket.⁴⁹ Miért tette ezt? Egy magányos merénylőcsoport tagjaként nem érzett magában elég bátorságot, hogy Tiszát saját kezűleg ölje meg, de a szigorú elvek szerint működő, pretoriánus párt katonájaként egyértelműen osztozni akart társai sorsában, és vállalta a börtönt és a testi szenvedést. Ebből a közegből merített erőt, és akár ölni és meghalni is készen állt a „Gondolatért”.

Meghalni később, „ölni” viszont előbb nyílt lehetősége. Amikor a Tanácsköztársaságot kikiáltották, sok kommunista értetlenül és kissé zavarodottan állt az események előtt. Nagy veszélyeket láttak abban, hogy „nem belső forradalom, nem harc, hanem az antant hozta meg a proletárdiktatúrát”.⁵⁰ Felfogásukban a hatalom megszerzése valamiféle látványos népi erőszakcselekmény, forradalmi felkelés kellett, hogy legyen, csakúgy, mint Oroszországban. „Moszkvában más-képp volt ez” – idézte fel Lengyel József a Szovjet-Oroszországból hazatért Karikás Frigyes mondatait. „Az egyik oldalon álltunk mi, a másik oldalon a fehérek, és a vér csak ott találkozott, ahol a járda szélén összefolyt.”⁵¹ Márpedig a Vix-jegyzék „forradalmasító” hatása nyomán a szociáldemokratákkal kialakult hatalomátvitel sokkal inkább hasonlított egy kamarillapaktumra, mint proletárrevolúcióra. Habár erre vonatkozóan ismét csak hiányos adatokkal rendelkezünk, Korvin, mint intranzigens lázadó, valószínűleg azon szélsőbaloldaliak táborába tartozott, akik a forradalmat nemcsak deklarálni kívánták, hanem át is szerették volna élni. Fegyelmezettsége, tettekéssége és reményei azonban erősebbnek bizonyultak vágyainál.⁵²

Az 1919. március 21-ei hatalmváltás után nagyon korán erőre kaptak a különféle Tanácsköztársaság-ellenes szervezkedések. A Forradalmi Kormányzótanács rendeletei széles rétegekben szültek ellenkezést, ráadásul az 1919. április közepén megindult antanttámadás felszította az ellenforradalmi mozgolódásokat.⁵³ Az első diktatúraellenes mozgalmak spontán tiltakozások voltak, később azonban valódi ellenforradalmi szervezkedések kezdődtek, jól kiépített futárszolgálatlalt, külföldi pénzzel és kapcsolatokkal.⁵⁴ Felszámolásukra

a kormányzótanács egy új, központosított politikai nyomozó szervet kívánt létrehozni, amely a helyzetnek megfelelően tájékoztatja a kormányt a néphangulat hullámlásának változásairól,⁵⁵ és minden Tanácsköztársasággal szembeni szervezkedést képes még idejében elfojtani. Ennek lett a vezetője Korvin Ottó.⁵⁶

Miért éppen Korvin Ottó kapta ezt a feladatot? „Rablóból lesz a legjobb pandúr” – tartja a régi közmondás. Korvin jól ismerte a konspirációk világát, tisztában volt a titkos szervezkedések, röpiratszórások és egyéb illegális akciók szabályaival. Háború alatti csoportja „már mintaszerű az illegális szervezkedésben, ezt már semmilyen rendőrhajsza nem tudja megsemmisíteni, mindvégig működik” – írta Duczynska Ilona a Korvin Ottó irányította forradalmi szocialisták 1918-as tevékenységéről.⁵⁷ A Fabank cégvezetőjeként némi legális vezetői tapasztalatra is szert tett, abszolút politikai megbízhatósága pedig csak növelte alkalmasságát a rendőri, elsősorban a titkos eszközökkel és módszerekkel végzett nyomozások irányítása terén. Ezt pontosan tudták a Forradalmi Kormányzótanács kommunista népbiztosai, amikor megtették a Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztály vezetőjének. Maga a pozíció nem volt túl népszerű, Korvin azonban kötelességtudó és fegyelmezett ember hírében állt, ezért a megbízást vonakodva bár, de elvállalta, holott minden bizonnyal nem erről a munkáról álmodott.⁵⁸ (Lukács György szerint egyenesen kényszerítették főnökei, hogy vállalja el a beosztást.⁵⁹)

A magyar bolsevikok egy része korábban komoly ismeretanyagot szerzett az oroszországi vörösteror működéséről, ám Korvin és helyettese, Sallai Imre kizárólag az itthoni forradalmi mozgalomban vettek részt, oroszországi „terortapasztalattal” nem rendelkeztek. Korvin osztálya nem

a szovjet-orosz állambiztonsági szolgálat, a Cseka magyar megfelelője volt. A beosztottak között csak néhányan számítottak eltökélt forradalmárnak, az osztály állománya jórészt egyszerű szakszervezeti tagokból lett, úgynevezett proletárnyomozókból verbuválódott. Sem az előbbi, sem az utóbbi csoport nem rendelkezett viszont azzal a szakmai tudással, mint egy képzett detektív.⁶⁰ Márpedig a detektívek figyelő, felfedező és megelőző szolgálata nélkül nem létezhetett sikeres nyomozás. Ezt Korvin is tudta, ezért elfogadta a régi detektívek tömeges alkalmazását, még akkor is, ha sejthette róluk, hogy a Tanácsköztársaság iránti lojalitásuk erősen megkérdőjelezhető. Rátermettségének köszönhető, hogy ebben a „hibrid” közegben is komoly eredményeket tudott felmutatni, és a legtöbb ellenforradalmi szervezkedést még idejében képes volt feltárni.⁶¹

A forradalmi törvényszékek általában a Politikai Nyomozó Osztály felderítései során beszerzett bizonyítékok alapján hoztak – sokszor halálos – ítéletet az ellenforradalmárok ügyeiben. A kivégzésekhez való ilyen formájú hozzájárulása óhatatlanul is a vörösteror egyik emblemikus figurájává tette Korvin Ottót. Ehhez az is hozzájárult, hogy a nyomozások során rendszeresen alkalmaztak fizikai erőszakot – csakúgy, mint a monarchia detektívtestületében vagy később az ellenforradalom államrendészetén. A kényszervallatás és/vagy a rögtönbíráskodás rendszere tehát nem bolsevik találmány volt. Mint ahogy az államrend elleni politikai kezdeményezésekkel szemben alkalmazandó rendvédelmi teendőket is hasonlóan ítélte meg Korvin és a Horthy-korszak nagynevű rendőrfőnökei, Hetényi Imre és Sombor József.⁶² A háborús időszakban és forradalmi helyzetben lefolytatott nyomozások statáriális jellege azonban olyan direkt politikai és ideológiai elvárásoknak feleltek meg, ame-

lyek egyedivé tették őket a korábbi és a későbbi korok büntetőeljárásaihoz képest.

Mindazonáltal Korvin nem elsősorban a kíméletlen terrorra alapozta hivatalát. Ezt a munka jellege sem indokolta, hisz a felderítések sikerei a titkos eszközök, módszerek és erők kombinatív alkalmazásán múltak. A testi kényszer minden bizonnyal hozzájárult a nyomozások eredményességéhez, a legtöbb ellenforradalmi szervezkedés felszámolása mégsem ennek, hanem a hírszerzésre alapozott felderítésnek volt köszönhető.⁶³

Amikor a tanácskormány döntést hozott az ellenforradalmi szervezkedések megfékezését célzó túszzedésről, a politikai nyomozó osztályra kiemelt szerepkör hárult. Korvin is részt vett a túsok listájának összeállításában, és az ellenségnek nyilvánított egykori közéleti személyek internálását maga is forszírozta.⁶⁴ Megbízható karhatalom hiányában a túsok összeszedését a közkeletű néven Lenin-fiúkként aposztrofált, Cserny József vezette terrorakulat végezte el. A letartóztatások során néhány esetben brutális gyilkosságokra is sor került, amit Korvin a leghatározottabban elítélt. Igazából nem szívelte Cserny Józsefet, és nem preferálta az önkényes erőszakot sem, a túlkapásokat azonban nem tudta megakadályozni.⁶⁵ Még akkor sem, amikor Csernyéket formálisan az ő irányítása alá rendelték, és felsőbb utasításra nyomozói beosztást kaptak az osztályán. A felosztatott terrorcsapat negyven tagjából Cserny József vezetésével ekkor alakították meg a Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályát. Nem mondhatni, hogy Korvin örült volna a döntésnek, hiszen a terroristákat egyáltalán nem tartotta alkalmasnak a nyomozószolgálat ellátására. De sokat emlegetett fegyelmettségével ezúttal is felülkerekedett kételyein. A terroristákra elsősorban nem a politikai nyomozók főnökének, inkább a Tanács-

köztársaság bolsevik vezetőinek volt a legégetőbb szükségük. Legalábbis az ügyében keletkezett egyik detektívjelentés szerint Korvin azt mondta, hogy a terrorkülönítményeket azért nem oszlatták fel, mert a népbiztosok „a polgárságot, sőt a munkásságot másképpen nem tudták sakkban tartani”.⁶⁶ A nyomozóként kevésbé, „verőlegényként” annál jobban hasznosítható Lenin-fiúkat, mint az osztály különítményét, különleges feladatok ellátásával, a fegyveres ellenforradalmi mozgalmak leverésével is megbízták.⁶⁷

Korvinnak a terroristákhoz való viszonyáról sokat elárul Csernyék későbbi bírósági tárgyalásán tett vallomása: „Találkoztam Csernyvel, akinek erős szemrehányásokkal szemére vettem, hogy a terroristái fékevesztett és fegyelmezetlen alakok. Nincs nekünk arra szükségünk – mondtam –, hogy holmi tizennyolc éves Dobsákat gyilkoljanak meg, az sem érdekünk, hogy Hollánokat tüntessenek el és gyilkoljanak meg. A terroristának erejére és vadságára az ellenforradalmi akció elnyomásánál van szükségünk, ha ilyenről van szó, akkor legénykedjen. Megmondtam azt is, hogy akkor öljenek meg valakit, majd ha én mondom. Ezt azonban csak a fegyelem megszilárdítása érdekében mondtam.”⁶⁸

Korvin azonban képtelen volt megregulázni Csernyéket. Vallomása szerint „a terroristáknak egyáltalán nem lehetett parancsolni, amennyiben ezek Csernytől függtek, és Cserny magának parancsolni nem hagyott”.⁶⁹ A Tanácsköztársaság rendvédelme meglehetősen kaotikus képet mutatott. Több, egymással párhuzamosan működő rendőri szervezet, direktórium, munkástanács és karhatalmi különítmény is végzett felderítéseket politikai ügyekben.⁷⁰ Hiába próbálta Korvin központosítani a nyomozásokat, a személyi átfedések, párhuzamos felderítések és önkényeskedések mindvégig megmaradtak. Ez azzal a következménnyel is járt, hogy a közvélekedés

összemosta a terror gyakorlóinak személyét. Későbbi vallomások alapján megállapítható, hogy a bekísért „ügyfelek” sokszor nem tettek különbséget Korvin és Cserny között. A bírósági tárgyalásokon több tanú is összetévesztette Korvin Ottót Cserny Józseffel vagy más különítményes parancsnokkal, és olyan mondatokat és tetteket is neki tulajdonítottak, amelyeket soha nem mondott és nem követett el.⁷¹

A vörös inkvizítor

„Korvin Ottó apparátusa jól dolgozott” – állapítja meg a szemtanú hitelességével Lengyel József, majd így folytatja: „Ezen nem változtatott az a kis ellágyulás, hogy Ottó nem örült annak, hogy az ellenforradalom leverése, az ellenforradalom megakadályozása volt a rábízott feladat. Ottó nem szenvedélyes üldözője volt az ellenforradalomnak, de szenvedélyesen, elszántan védte a forradalmat. Óvatos volt, precíz, előrelátó, nem gyűlölt, de nem is sajnálkozott. Az emberei, akiket maga válogatott, hasonló fából voltak faragva.”⁷²

Lengyel itt azokra a dilemmákra mutatott rá, amellyel sok egykori idealista lázadónak szembe kellett néznie. Korvin a proletárdiktatúra politikai rendőrségének vezetőjeként nemcsak azt vállalta, hogy az élete árán is védelmezi a tanács hatalmat, hanem azt is, hogy ha kell, ehhez akár mások életét is fel fogja áldozni. Ezt kívánta tőle a Tanácsköztársaság képében testet öltött „Gondolat”. A Korvinhoz hasonló „kíméletlen jóratörékvők” – ahogy Lengyel József nevezte a hivatásos forradalmároknak ezt a típusát – úgy tudták feloldani az ügy és a módszer, a cél és a feladat közötti konfliktust, hogy vagy hátat fordítottak a proletárdiktatúrának (és

ezzel a többiek szemében árulókká lettek), vagy végigjárták a számukra kijelölt utat.⁷³

Korvin ez utóbbit választotta és a rendőrfőnöki beosztásában valóságos inkvizítorrá változott. A bolsevik világegyház fanatikus hazai papjaként minden egyes előállítottjától számon kérte a Tanácsköztársaság iránti feltétlen lojalitást. Miként középkori dogmatikus elődei, önmagát az egyedül üdvözítő hit védelmezőjének, a proletárdiktatúra ellenzőit pedig ellenségnek és eretnekeknek bélyegezte. Megítélése független volt attól, hogy a zúgolódók ténylegesen is részt vettek-e valamilyik fegyveres ellenforradalmi szervezkedésben, vagy csak tiltakoztak a tanácskormányzat intézkedései ellen. Nem tett különbséget a politikai irányzatok vagy a személyes motiváció között sem. Mindegy volt, hogy milyen indíttatásból, ha valaki kezét (vagy szót) emelt a proletárdiktatúra ellen, az jó eséllyel számíthatott a megtorlásra.⁷⁴ A felvilágosult és nyitott szellemű ember hírében álló Korvin Ottó a pozíciójával járó hatalom birtokában könyörtelenül elnyomta a másként gondolkodókat. Mély meggyőződéssel vallotta, hogy a legkisebb ellenszegülés vagy eltérő nézet is veszélyes lehet a Tanácsköztársaságra. Ezért volt számára mindenki gyanús, a régi rend bukott politikusaitól kezdve a keresztényszociális aktivistákon keresztül a szociáldemokrata népbiztosokig bezáróan.⁷⁵

A megtorlás Janus-arcú volt: a Cserny-különítmény rémtettei és a Szamuely által elrendelt akasztások éppúgy részét képezték, mint Sinkó Ervin kecskeméti és budapesti „rendte-remtése”, amelynek során a *Kommunista kiáltvány*-, Tolsztoj- és Dosztojevszkij-szemináriumok hallgatására kötelezte az elfogott ellenforradalmárokat.⁷⁶ Korvin Ottó cselekedeteit is kettősség jellemezte. Néhány esetben, mint például a ludovikás tisztek zendülésekor, az elrettentés érdekében szükségesnek tartotta a példastatuálást, és jelentésében sürgette

a kiszabott halálbüntetések végrehajtását, de ő volt az is, aki „gondoskodott arról, hogy a gyilkos harc után elfogott úri fiúkat a tömeg meg ne lincselje.”⁷⁷ Bár rendszerint a legkiélezettebb szituációban is csendes és higgadt maradt, néha mégis indulatos kijelentésekre ragadtatta magát. Például az elfogott „tinédzser” kadétokkal kapcsolatban – a francia forradalom szadizmusáról hírhedt jakobinus konventbiztosát, Carrier-t parafrázálva – ingerülten jelentette ki, hogy „az egyetlen biztos volna hajóra rakni, és elsüllyeszteni őket mind”.⁷⁸ A gyakorlatban azonban nem alkalmazta a „köztársaság menyegzőjének” nevezett tömeges vízbe fojtást, megelégedett a krisztianus-kommunista Sinkó erőszakmentes penitenciáival.⁷⁹ Olyan is előfordult, hogy néhány halálra ítélt fogolynak az életét éppen az ő közbenjárására kímélte meg a forradalmi törvényszék,⁸⁰ de arra is akadt tanú, aki szerint „majd minden ügyben szeretett volna halálos ítéletet kiprovokálni”.⁸¹ Tetteinek kettőssége akkor is megmutatkozott, amikor – árulásra gyanakodva – a népbiztosok szociáldemokrata tagjaival szemben a terror fokozásának álláspontjára helyezkedett, míg Csernyék brutális cselekményeit elítélte, hisz jól érezte, hogy az erőszak elszabadulása a forradalom ügyének fog a legtöbbet ártani.⁸²

Rettegett hírére jellemző, hogy már a proletárdiktatúra alatt futótűzként terjedtek el róla rémtörténetek. „Tegnap a külvárosban egy aszkéta papot széjjeltéptek a vörösőrök!/A púpos diák körül feltornyoztak a veszedelmes legendák./Mindenki róla beszélt bizalommal és irtózáttal” – örökítette meg versében Kassák a Korvin személyét övező vad városi meséket.⁸³

A primer források ugyanakkor nem beszélnek vérengzésekről. A Forradalmi Kormányzótanácsnak szóló jelentésében Korvin részletesen leírta indokait az ellenforradalmi zendülésben vétkes ludovikás tisztek megbüntetésére vonat-

kozóan. „Nem a vérszomj, hanem az elrettentő példa statuálásának szükségessége az, mely feltétlenül megköveteli, hogy a halálos ítéletek most már haladéktalanul végre is hajtassanak.”⁸⁴ Cselekedeteinek racionális és idealista mozgatórugóit törvényszéki vallomása is alátámasztja: „Én tudományos meggyőződésemm és világnézetem alapján csatlakoztam a kommunista párthoz és vettem részt a diktatúrában” – szögezte le a bíróságon.⁸⁵ Az utolsó szó jogán elmondott beszédében pedig a következőket nyilatkozta: „Én büszke vagyok arra, hogy a diktatúrában nem egyéni és nem gonosz szándékból vettem részt, hanem e Gondolatot szolgáltam.”⁸⁶ Bárhogy cselekedett, akármilyen büntetést tartott szükségesnek, döntéseit minden esetben ez a „Gondolat” hatotta át, nem holmi vadállati ösztön vagy vérgőzös gyilkolási vágy. A vörösteror tehát Korvinnál mindenekelőtt az elrettentést szolgálta. Egész nyomozó munkája elsősorban a megelőzésre irányult, ezért a kivégzéseket is csak akkor tartotta célravezetőnek, ha azok elriasztották az ellenszegülőket. Ez a preventív terror azonban elválaszthatatlanul összeforrott a „kíméletlen jóratörekvéssel” – vagyis a szocializmus állami represszió útján történő megvalósításával.

Korvin a forradalom ügyét azonosította a Tanácsköztársasággal, a proletárdiktatúra legfőbb letéteményesének pedig Kun Bélát tartotta. Kötelességének érezte minden Kunt ért támadás elhárítását, legyen az keresztény-nemzeti ellenforradalom, a szociáldemokrata vezetők „árulása” vagy a szélsőbaloldalaról érkező kommunista összeesküvés.⁸⁷ Több volt egyszerű rendőri vezetőnél, és komoly befolyással bírt a Tanácsköztársaság rendszetpolitikájára, még akkor is, ha a végső szót nem ő mondta ki. A nyomozások eredményessége minden esetben felsőbb politikai akarattól függött, így fordulhatott elő, hogy Kun Béla parancsára – és az antant

közbenjárására – akarata ellenére kellett elengednie az elfogott ellenforradalmárokat, vagy amikor ugyanezen felülről jövő utasítás az önkényeskedő különítményesek gyilkosságainak nyomozását megakadályozta.⁸⁸ Főnöke, Landler Jenő belügyi népbiztos kívánságára viszont ő vizsgálta ki a Leninfiúk által megölt Dobsa zászlós ügyét, és amikor a gyanú egyik régi galileista munkatársára, Schön Gáborra terelődött, egy percig sem habozott őt őrizetbe venni.⁸⁹

Ha a „forradalmi törvény nevében” fellépett is emberei túlkapásai ellen, mégsem lehet azt állítani, hogy kihallgatásai erőszaktól mentesen, a büntetőeljárás szabályainak megfelelően zajlottak volna. A bíróságon később elismerte, hogy néhány esetben, amikor a gyanúsított „minden alkalommal mást és mást vallott” vagy amikor bizonyítottan „valótlan vallomást tett”, illetve ha másra akarta hárítani a felelősséget, egyszer-kétszer arcon ütötte a fogvatartottjait.⁹⁰ Indulatai nyomán feltörő testi fenyegetései azonban inkább kivételnek, semmint általános gyakorlatnak tekinthetők. Korvin azt a fajta kihallgatástaktikát alkalmazta, amely a lelki nyomásgyakorlásra, hatalmi helyzetéből adódó fölényére, azaz a pszichikai terrorra helyezte a hangsúlyt. Inkvizíciós módszerei ilyenkor mutatkoztak meg leginkább. Ellentmondást nem tűrő kérdései, szigorú hangneme, számonkérő következetessége, „halálos fenyegetései” komoly pszichológiai pressziót gyakoroltak foglyaira. „Fölényesen, feszesen és fontoskodóan szigorú pózokban ült velem szemben” – emlékezett vissza egyik gyanúsítottja.⁹¹ A vallatások ráadásul olyan atmoszférában történtek, ahol a fogvatartottaknak állandó fizikai és lelki fenyegetések közepette kellett számot adniuk cselekedeteikről. Ilyen körülmények között a legtöbb gyanúsított rövid időn belül megtört, és beismerő vallomást tett. Általában nemcsak Korvin, hanem a helyettesei, sőt más nyomo-

zók is jelen voltak a kihallgatásokon. E csoportos vallatások növelték a fenyegetettség érzését a gyanúsítottakban, főleg akkor, amikor szembesültek a velük egy légtérben tartózkodó marcona Lenin-fiúkkal.⁹²

Fogságban írt börtönnaplójából – rendőrségi ténykedését értékelve – egy tépelődő, a morális igazságot kereső ember képe bontakozik ki előttünk, aki az eszmét soha, de az erőszak helyességét nagyon is megkérdőjelezi. Nem tudni, hogy ezek a gondolatok „vörös inkvizítori” működése során mennyire foglalkoztatták őt. A börtönben leírtak alapján könnyen elképzelhető, hogy cselekedeteinek helyességében már a döntésének pillanatában is kételkedett.⁹³ Hogy mit gondolt erről valójában, a hatalom csúcsán? Örök rejtély marad.

Az akasztott „főhóhér”

A kommün bukásának napján megszűnt vezetői posztja a Politikai Nyomozó Osztály élén. Itthon maradt, mert a sietve emigráló bolsevik vezetők az illegális pártmozgalom újjászervezésével bízták meg. Minden bizonnyal azért esett rá a választás, mert korábban tanúbizonyságot tett konspirációs képességeiről. Csakhogy amennyire jó választásnak bizonyult márciusban rendőrfőnöki kinevezése, annyira elhibázott döntés született augusztusban. Nemcsak a politikai klíma változott meg alapvetően egy félév alatt, hanem Korvin sem volt már az az ismeretlen konspirátor, mint 133 nappal korábban. Mintegy kétszáz régi detektív és rengeteg bosszúra éhes egykori „sértettje” ismerte. Nem csoda, ha rövidesen felismerték.

Amikor 1919. augusztus 7-én a detektívek elfogták, kíméletlen vegzatúra vette kezdetét. Mielőtt vallott, kegyetlenül megkínozták. Némán tűrte azokat az erőszakos kihallgatási módszereket, amelyet korábban ő maga is használt. A börtönben alkalmá nyílt megtapasztalni azt, amiben mindig is biztos volt: a vörösteror után a fehérterror következik.⁹⁴ A kommunre adott reakcióként kibontakozó ellenforradalmi megtorlás éppolyan véres volt, mint elődje.

Ebben a légkörben az újságok úgy írtak róla, mint a megtestesült Gonoszról. „A semmibe összeomlott diktatúrának egyik legtipikusabb képviselője, Korvin Ottó, a gnómszerű, púpos, horpadtmellű, félszeg, pápaszemes bankhivatalnok volt, aki a galileistáknak destruktív befolyása alá kerülve vérengző vadállattá fejlődött, mint az Országos Politikai Nyomozóosztály feje és a terrorcsapatok legfőbb intézője, élet és halál felett uralkodott” – sorjázta 1919 szeptemberében a *Tolnai Világlapja*. Vérszomjas fenevadnak, gazembernek és gyilkosnak ábrázolták, „akinek egész vezérkara csupa sötét egzisztenciájú, piszkos előéletű emberből került ki”.⁹⁵ Ezt a szerepet szánták Cserny Józsefnek is. Ami viszont Cserny esetében sikerült, az Korvinnál egyáltalán nem ment könnyen. Idealista meggyőződése, fanatikus hite önvédelem is volt egyben. Ezt a tárgyaláson is bebizonyította, amikor bátran kiállt eszméi mellett, és egyedül abban érezte bűnösnek magát, hogy hagyta az eseményekkel való sodródását. „Az emberekben csalódtam, a szocializmus eszményében nem” – vallotta az utolsó szó jogán.⁹⁶

Börtönnaplójában pontosan ez a gondolat köszön vissza. Már nem a pártot, Lenint vagy Kun Bélát éltette, és nem kevés megvetést érzett a „karlsteiniaknak” nevezett emigráns pártvezetők iránt. Inkább egykori mesterére, Szabó Ervinre hivatkozott, aki megtanította neki, hogy „tisztá cél eléréséhez

csak tiszta eszközöket lehet használni”. Mégsem tagadta teljesen az erőszak jogosságát: „Most is úgy látom, hogy valamely cél eléréséhez csak *céltudatos* diktatúra vezethet gyorsan. De hozzá kell tennem, hogy az osztálydiktatúrában ma már nem vennék részt, mert látom, hogy a forradalmi átalakulás felkavarja a féktelen és fékezhetetlen elemeket az aljáról, s a purifikáció szinte lehetetlen, mert az indulatok túlságosan feszítik a tömlőket” – vall legbelső gondolatairól fogsága magányában.⁹⁷ Hogy mit értett ekkor diktatúrán? A szó csupán az eszményei, humanista idealizmusa, a „Gondolat” szimbóluma lett volna? Ezt nem fejtette ki. Mindenesetre nehéz bármi-féle diktatúrát erőszak – akár csak jelképes vagy elvont erőszak – nélkül elképzelni.

Az ellenforradalom igazságszolgáltatását nem igazán hatották meg Korvin Ottó szavai. A hatalom, mint a „szocialista-kommunista lázadócsoporthoz” tagját, nem politikai fogolyként, hanem köztörvényes bűnözőként kezelte, és csupán egy gyilkos ítélet-végrehajtót látott benne. A Politikai Nyomozó Osztály élén kifejtett működését, miként az egész Tanácsköztársaságot, törvénytelennek minősítette. Ha figyelembe vesszük, hogy az ellenforradalom közvetlen eredménye mennyi mindennel vádolta meg, azt hihetnők, hogy a bíróság szinte valamennyi a büntetőtörvénykönyvben található szakasz alapján felelősségre vonta. Nem így történt. Az ügyében ítélező Budapesti Büntetőtörvényszék Korvin több mint négy hónapi hivatali munkájából mindössze egyetlen ügyet, az 1919. áprilisi Stenczel–Nikolényi-féle ellenforradalmi szervezkedés résztvevői elleni nyomozást, valamint az azt követő forradalmi törvényszéki halálos ítéleteket tudta büntetőjogi formulákba önteni. Ezek szerint a „törvényes rend helyreállításra irányuló mozgalom” hat tagjának letartóztatása és fogva tartása hat rendbeli személyes szabadság

megsértését, míg a halálra ítélt három ellenforradalmi vezető Korvin jelenlétében történő statáriális kivégzése három rendbeli gyilkosságra való felbujtást valósított meg. Ez is elegendőnek bizonyult arra, hogy 1919. december 19-én kötél általi halálra ítéljék.⁹⁸ Az ítéletet tíz nappal később végrehajtották.⁹⁹

A terror mint szükséges jó... és rossz

A történelemben sokszor előfordult már, hogy valaki azzá lesz, ami ellen mindig is küzdött. Ez lehet egy hirtelen változás, megvilágosodás, de lehet elvtelen kompromisszum eredménye is. Az sem ritka, hogy a meghasonulás egyéni korrumpálódás következménye, vagy jellemhibára lehet azt visszavezetni. Korvin egyik kategóriába sem tartozott. Őt azon „filozófus-forradalmárok” közé lehet sorolni, akik úgy változtak meg, hogy közben mindig ugyanabban az eszmében hittek. A „filozófus-forradalmárok” nem filozófusok voltak, hanem olyan radikális világmegváltók, akik be akarták teljesíteni a filozófia ígétét, és eszméiket a politikai gyakorlat nyelvére fordították le. Nem voltak önálló gondolkodók, nézeteik mindig mástól származtak, de erős elméleti érzékenységgel rendelkeztek, és „abban a vitathatatlan meggyőződésben éltek, hogy az övék az első és egyetlen történelmi pillanat, amelyben a mindenkori leghelyesebb filozófia megvalósulhatott.”¹⁰⁰ Ez a forradalmár-típus a 18. század végének francia forradalmában született meg, és a későbbi korok lázadói számára a „szabadság zsarnokságát” hagyta örökségül.

A „szabadság zsarnoksága” a jakobinus filozófus-forradalmár újítása volt, amellyel a francia forradalom szabadság-

egyenlőség–testvériség értéktriászát a hatalom birtokában a visszájára fordította. A legtöbb jakobinus számára a szabadság azonossá vált az „erény köztársaságával”, ami egyszersem mind megszabta az elérhető szabadságjogok korlátait is. Akik másfajta rendszerre vagy több szabadságra vágytak, azok „az erény köztársaságának” ellenségei lettek, ezért a velük szembeni erőszak nemcsak szükséges, de jó is volt.¹⁰¹ A szabadság így változott zsarnoksággá, a terror pedig így vált elidegeníthetetlen részévé az „erény köztársaságának”. Ezt a fajta jakobinus *imaginaire*-t a 19. századi etatista forradalmárok egy része (köztük néhány orosz nihilista is) átvette, és annak erőszak-filozófiája – a társadalmi igazságosság és a szocializmus ideológiai konvertálása révén – bekerült a bolsevikok proletárdiktatúrák teóriájába is.¹⁰²

A Korvin-féle „nietzscheánusok” mindvégig meg voltak győződve saját hitük felsőbbrendűségéről, arról, hogy eszméik az egyetemes jót és az emberiség boldogulását szolgálják.¹⁰³ Kiválasztottságtudatuk, „ember feletti ember” érzetük tökéletesen beleillett a 18. századi „filozófus-forradalmárok” morális alapú abszolútumába. Fehér Ferenc a következőket írja róluk: „A filozófus-forradalmár az abszolút jóság letéteményesének tartotta magát, azon kevesek egyikének, akiknek bármi megengedett a minden emberi szenvedés megszüntetését ígérő forradalmi irányultság jogán.[...] A filozófus-forradalmárnak akkora az érzékenysége, hogy még a bűnöző élete iránt is részvétet érez. De ez a hatalmas érzékenység a halandókra olyannyira nem jellemző tulajdonság, hogy hordozóját az abszolút jó megtestesülésévé, a minden emberi probléma enyhülését nyújtó gyógyír feltalálójává teszi.”¹⁰⁴

Korvin „kíméletlen jóratörekvő” cselekedeteit mindazonáltal olyan eszmények táplálták, amelyek eszköztárából 1918 végéig hiányzott az állami represszió. Gondolkodásában a for-

radalmi erőszak nem az „abszolút jó” letéteményese volt, és főleg nem az intézményesített terrort jelentette. Ezzel kapcsolatos vélekedése a kommün kikiáltását követően változott meg markánsan.

A jakobinus és bolsevik „filozófus-forradalmárok” többségéhez hasonlóan Korvin is mélyen hitt az eszme mindenhatóságában, amit itt és most, a forradalom útján kell megteremteni, akár békés úton, de ha muszáj, akkor terror által. Metamorfózisa egy szerves fejlődés hozadéka volt. Kezdetben elvetette az erőszak gondolatát, de a „Gondolatért”, a forradalomért való tenni akarása mindig szembesítette a könyörtelen ténnyel: eszményeit erőszak nélkül nem képes a valóságba átültetni. Először azért tartotta szükségesnek a terrort, mert tenni akart valamit a forradalomért, később pedig azért, mert meg akarta azt védelmezni. De – ellentétben azokkal a jakobinusokkal és bolsevikokkal, akiknek a terror valamiféle erényes cselekvést, gyors igazságszolgáltatást jelentett (vagy a terrorban egyszerűen a hatalom megtartásának eszközét látták) – úgy hitte, hogy az intézményesített represszió alkalmazására a körülmények kényszerítő hatalma miatt van szükség. Csak később, az idő múlásával jött rá, hogy az erőszakos eszközök magát a célt falják fel először. „Mi is azt hittük – írta börtönnaplójában –, hogy halálos diktatúrával megfélemlíthetjük az ellenforradalmat, s láthattuk, szinte erősítettük vele azt.”¹⁰⁵ Módszereinek helytelenségére, a rendszer hibáira, a forradalom etatista úton történő megvalósításának korlátaira a börtön magányában és az erőszak elszenvedőjeként döbbsent rá igazán. Közvetlenül halála előtt lett ismét a célok és az eszközök azonosságát valló „Gondolat” híve.¹⁰⁶

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

4. 1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-417/1. Wayand Tibor horthysta politikai detektív visszaemlékezései

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. 5. c. Büntetőperrek iratai (1917–1950)

1919–1930. Korvin Ottó és társai büntetőpere

1919–1931 Cserny József és társai büntetőpere

Hivatkozott irodalom

A forradalmi szocialisták. *Holnapután Anarchista Újság*, 2009. 10. 28. <http://www.holnaputanujsg.eoldal.hu/cikkek/az-anarchizmus-magyarorszag-i-tortenete/forradalmi-szocialistak/a-forradalmi-szocialistak.html>

B. Müller, 2016 • B. Müller Tamás: *Vörösteror az országházban 1919*. Országgyűlés Hivatala, Budapest.

Borsányi, 1979 • Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Kossuth, Budapest.

Borsányi, 1988 • Borsányi György: *Októbertől márciusig. Polgári demokrácia Magyarországon, 1918*. Kossuth, Budapest.

Bozóki – Sükösd, 1991 • Bozóki András – Sükösd Miklós: Az anarchizmus társadalomfilozófiája és mai öröksége. In: *Anarchizmus*. Vál. és szerk. Bozóki András és Sükösd Miklós. Századvég Kiadó, Budapest, 442–492.

Csunderlik, 2017 • Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története (1908–1919)*. Napvilág, Budapest.

Demény, 1988 • Demény Pál: „A Párt foglya voltam”. *Demény Pál élete*. Medvetánc, Budapest.

Duczynska, 1968 • Duczynska Ilona: *Mesterünk: Szabó Ervin. Kortárs*, 10. sz. 1619–1626.

Erényi, 1979 • Erényi Tibor: *Szocializmus a századelőn. Tanulmányok a magyarországi munkásmozgalom történetéből*. Kossuth, Budapest.

Erényi, 1988 • Erényi Tibor: Általános választójog, tömegsztrájk, háború. Az MSZDP 1912–1914-ben. *Párttörténeti Közlemények*, 4. sz. 3–50.

Fehér, 1992 • Fehér Ferenc: *A megfagyott forradalom. Értekezés a jakobinizmusról*. Cserépfalvi–Magvető, Budapest.

Fóris, 2017 • Fóris Ákos: Tiszta szívű gyilkosok? *Újkor.hu*, 2017. 11. 15., <http://ujkor.hu/content/tiszta-szivű-gyilkosok>

Gecsényi – Sipos, 1969 • Gecsényi Lajos – Sipos Péter: Korvin Ottó. *Párttörténeti Közlemények*, 14 évf. 4. szám. 179–198.

Gergely, 1970 • Gergely Jenő: A keresztényszocialisták a Tanácsköztársaság idején. *Világosság*, 11. évfolyam 3. szám 143–149.

Hajdu, 1969 • Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Kossuth, Budapest.

Hatos, 2018 • Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa, Budapest.

Jemnitz, 1961 • Jemnitz János: Az anarcho-szindikalizmus Magyarországon 1914 előtt. *Párttörténeti Közlemények*, 1. sz. 129–176.

Konok, 2010 • Konok Péter: Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösteror-fehérterror. *Múltunk*, 3. sz. 72–91.

Korvin, 1912 • Korvin Ottó: *Sápadások*. Tevan-kiadás, Békéscsaba.

Korvin, 1976 • Korvin Ottó: „...a Gondolat él...” Vál. és szerk. Simor András. Magvető, Budapest.

Korvin, [1990] • Korvin Ottó: *Börtönnapló, 1919. XII. 12.–1919. XII. 18. Első csorbítatlan, hiteles kiadás*. Szerkesztette: Simor András – Zalai Katalin (Csillag füzetek 1.) MSZMP KB, Budapest.

Köves, 1974 • Köves Rózsa: Emlékezés Korvin Ottóra. *Magyar Nemzet*, március 21., 5.

Lengyel, 1962 • Lengyel József: *Visegrádi utca*. Szépirodalmi, Budapest.

Litván, 1993 • Litván György: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*. Századvég, Budapest.

L. Nagy, 1961 • L. Nagy Zsuzsa: *Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon 1919*. Kossuth, Budapest.

Lukács, 1920 • Lukács György: Korvin Ottó. *Proletár*, Bécs, 1920. augusztus 19. <https://www.marxists.org/magyar/archive/lukacs/korvin.htm>

Pomeranc, 1990 • Grigorij Pomeranc: Anyám kérdése – Egy táborlakó emlékei. *Eszmélet*, 3. sz. 83–94.

Porosz, 1990 • Porosz Tibor: Anarchizmus és erőszak. *Eszmélet*, 7. sz. 24–41.

Romsics, 1979 • Romsics Ignác: A Tanácsköztársaság tömegbázisa a Duna–Tisza közén (1919. március–június). *Századok*, 2. sz. 230–270.

- Simor, 1977 • Simor András: Így élt Korvin Ottó. Móra, Budapest.
- Simor, 1984 • Simor András: Nietzsche-től a mártírokságig. Korvin Ottó arcképehez. *Kortárs*, 3. sz. 441–442.
- Sinkó, 1965 • Sinkó Ervin: *Optimisták. Történelmi regény 1918/19-ből. II. könyv*. Fórum, Novi Sad.
- Sinkó, 1990 • Sinkó Ervin: Szemben a bíróval. In: Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939*. Szerk. József Farkas és Illés László. Akadémiai, Budapest, 214–239.
- Soós, 1968 • Soós Lászlóné Celléri Klára. Emlékeim Korvin Ottóról. *Budapest*, 11. sz. 10–11.
- Szász, 1919 • Szász Zoltán: Korvin Ottóval szemtől-szembe. *Pesti Hírlap*, október 15. 3.
- Troickij, 2016 • Ny. A. Troickij: A „Narodnaja Volja” és „vörösterroja”. <http://oroszhirek.hu/2016/06/28/a-narodnaja-volja-es-voeroesterrorja/>
- Varga, 2015 • Varga Krisztián: *Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség a Horthy-korszakban*. Jaffa, Budapest.
- Varga, 1987 • Varga László: Anarchista lap Magyarországon. *Egyetemi Lapok. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Lapja*. március 30., 6.

Jegyzetek

- 1 „A rablódiktatúra hiénája”: *Az Est* 1919. december 28., 5.; „Kommün hiénája”: *Az Est* 1919. december 11., 4.; „Korvin-Klein Ottó, a hóhéparancsnok”: *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 15., 8.; illetve „Lánglelkű forradalmár”, „A forradalom mártírja, hős Korvin Ottó”: *Szabad Ifjúság*, 1955. május 29., 7.; „Korvin Ottó, a nemes jellemű, izzó lelkű forradalmár”: *Magyar Nemzet*, 1974. március 21., 5.; „Ércbe öntött alak”, „Elvi vasember”: *Népszabadság*, 1963. augusztus 1., 8.
- 2 Alakjának monografikus feldolgozása: Simor, 1977.
- 3 Korvin, [1990]: 1.
- 4 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. I. k. 13. Jelentés, 1919. augusztus 12.
- 5 Simor, 1984.
- 6 Korvin, 1912.
- 7 Demény, 1988: 10.
- 8 A Galilei Körről bővebben: Csunderlik, 2017.

- 9 Soós, 1968.
- 10 Lengyel, 1962: 93–94.
- 11 Duczynska, 1968: 1624–1625.
- 12 Litván, 1993: 75.
- 13 Litván, 1993: 42.
- 14 Duczynska, 1968: 1619.
- 15 Erényi, 1988.
- 16 A szociáldemokraták erőszak-koncepciójára lásd: Erényi, 1979: 175. A tett propagandájához lásd: Porosz, 1990.
- 17 A „tett propagandája” nem mindig jelentette az egyéni terrort, de még erőszakos cselekményeket sem szükségszerűen. Anarchista irányzatoktól függően így nevezték a spontán népi lázadást, az általános sztrájkot, a felvilágosító oktatást és az erőszakmentes példamutatást is. Bozóki – Sükösd, 1991: 446–447.; Varga, 1987: 6.
- 18 Troickij, 2016.
- 19 Az anarchizmus és a terrorizmus kapcsolatát járta körbe a Csunderlik Péter, Konok Péter és Filippov Szergej történészek részvételével a Politikatörténeti Alapítvány és Intézetben 2017. október 30-án „A trónörököspárt agyonlőtték” – *Radikális merénylők és politikai merényletek 1918 előtt* címmel megtartott beszélgetés. Fóris, 2017.
- 20 Az általa (is) szerkesztett háborúellenes illegális röplapokban nincs szó az anarchizmus értékvilágáról, annál inkább szocialista államról és marxista osztályharcról. Vö. Magyarországi Forradalmi Szocialisták röplapjai. Közli: Korvin, 1976: 86–110.
- 21 Lengyel József szerint a Korvin-csoport a nagyüzemi gazdálkodás és a föld szocializálásának a híve volt, vagyis osztotta a marxisták parasztsággal kapcsolatos ortodox-etatista felfogását. Lengyel, 1962: 142.
- 22 Lengyel, 1962: 39–40. Kiemelés az eredeti szövegben.
- 23 A szervezetről bővebben lásd: A forradalmi szocialisták, 2009.
- 24 Korvin, 1976: 25–26.
- 25 Lengyel, 1962: 36–37.
- 26 Litván, 1993: 189.
- 27 Az anarchoszindikalizmusról: Bozóki – Sükösd, 1991: 461–462; Erényi, 1979: 396–419; Jemnitz, 1961: 157–165.
- 28 Annak ellenére volt ez így, hogy a dualista állam különböző közéleti színtereit átszöttek a politikai jellegű erőszakcselekmények; a rongálásba

és verekedésbe torkolló parlamenti obstrukcióktól kezdve a véres utcai demonstrációkon át a csendőrsortüzekig és rendőr lovasrohamokig bezárólag. Az oroszországihoz hasonló polgárháborús állapotok viszont ismeretlenek voltak a Monarchiában.

- 29 Borsányi, 1988: 17–20.
- 30 Csunderlik, 2017: 302–305.; Merénylet Tisza István ellen. *Népszava*, 1918. október 17., 7.
- 31 Duczynska, 1968: 1622.
- 32 Troickij, 2016.
- 33 Lékai János: Emlékezés Korvin Ottóra. Közli: Korvin, 1976: 77. Kiemelések az eredeti szövegben.
- 34 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) 242. A Budapesti Büntetőtörvényszék jegyzőkönyve Korvin Ottó kihallgatásáról 1919. szeptember 23.
- 35 Korvin, 1976: 77.
- 36 Merénylet Tisza István ellen. *Népszava*, 1918. október 17., 7.
- 37 Lengyel, 1962: 73–78.
- 38 Lengyel, 1962: 79–81.
- 39 Hatos, 2018: 133–142.
- 40 Lengyel, 1962: 89–92.
- 41 Gecsényi – Sipos, 1968: 188.
- 42 Hatos, 2018: 392–393.
- 43 Pomeranc, 1990: 89.
- 44 Soós, 1968: 11.
- 45 Borsányi, 1979: 108–113.; és Hatos, 2018: 398–402.
- 46 Gecsényi – Sipos, 1968: 189.
- 47 Korvin, 1976: 41.
- 48 Borsányi, 1979: 114.
- 49 Hírossik János erre vonatkozó naplótöredékét közli: Korvin, 1976: 120.
- 50 Sinkó, 1965: 242–243.
- 51 Lengyel, 1962: 191.
- 52 Korvin, 1976: 42–43.
- 53 Hajdu, 1969: 175–194.

- 54 L. Nagy, 1961.; Gergely, 1970.; Romsics, 1979. BFL VII. 5. c. 1919–19303. IX. (bűnjelek) 819–825. A Politikai Nyomozó Osztály jelentései, 1919. április 10., 11., 12.
- 55 ÁBTL 4. 1. A-417/1. Wayand Tibor horthysta politikai detektív visszaemlékezései. 8.
- 56 B. Müller, 2016: 21–23.
- 57 Duczynska, 1968: 1625.
- 58 Köves, 1974. Korvin a Tanácsköztársaság kikiáltását követően a termelésügyi népbiztosságon szeretett volna elhelyezkedni.
- 59 Lukács, 1920.
- 60 B. Müller, 2016: 26.
- 61 Korvin, [1990]: 12.
- 62 B. Müller, 2016: 37–46.; illetve Varga, 2015: 41., 126–146.
- 63 BFL VII. 5. c. 1919–19303. IX. k. (bűnjelek) 802–858. A Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztályának jelentései.
- 64 BFL VII. 5. c. 1919–19303. IX. k. (bűnjelek) 800–801. A Magyar Tanácsköztársaság Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztályának átirata az igazságügyi népbiztoshoz, 1919. május 25.
- 65 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) 252. A Budapesti Büntetőtörvényszék jegyzőkönyve Korvin Ottó kihallgatásáról, 1919. szeptember 28.
- 66 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) 17. Jelentés, 1919. augusztus 12.
- 67 Konok, 2010: 78.
- 68 A terroristák főtárgyalása. *Friss Újság*, 1919. november 29., 2. Dobsa Miklós huszárzászlóst 1919. április 20-án a Zrínyi utcai Vörös Órség parancsnokságára előállították, mivel nem tudta magát igazolni. Az épületben Schön Gábor politikai biztos hallgatta ki, aki előtt Dobsa állítólag tiszteletlenül viselkedett, ezért a tizenkilenc éves fiút átkísértette Cserny Józsefhez a Batthyány-palotába. Schön írásban, az átkísérők útján szóban, illetve telefonon is értesítette Csernyt a zászlós érkezéséről, és arra kérte a terrorparancsnokot, hogy „a manust tegyék gajdeszbe”, azaz öljék meg. Cserny nem mutatott nagy érdeklődést Dobsa iránt, de utasította embereit, hogy a foglyot kísérik az épület alagsorába. Dobsát a pincében több terrorista súlyosan bántalmazta, majd közvetlen közelségből fejbe lőtték, minek következtében meghalt, holttestét később a Dunába dobták. A Tanácsköztársaság túszaik nyilvánított idősebb és ifjabb Hollán Sándor volt államtitkárokat 1919. április 23-án hajnalban otthonukban fogták el a túszszedéssel megbízott vörös

- örök és terroristák. Az utasítás szerint a túszoikat gyalogmenetben a Lánchídon keresztül az Országházba kellett kísérniük. Az átkísérés során azonban több terrorista a Hollánokat önkényesen megölte, holttestüket pedig a Dunába dobták. BFL VII. 5. c. 1919–19303. A Budapesti Büntetőtörvényszék ítélete Cserny József és társai ügyében 24–29. 1919. december 11.
- 69 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) 16. Jelentés, 1919. augusztus 12.
- 70 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) 254. A Budapesti Büntetőtörvényszék jegyzőkönyve Korvin Ottó kihallgatásáról, 1919. szeptember 29. Borsányi, 1979: 186–187.
- 71 Cserny József és társai bűnpörének főtárgyalása. *Népszava*, 1919. december 3., 4.; A főhóhér. *Tolnai Világlapja*, 1919. szeptember 20., 22. BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) 251. A Budapesti Büntetőtörvényszék jegyzőkönyve Korvin Ottó kihallgatásáról, 1919. szeptember 26.
- 72 Lengyel, 1962: 251.
- 73 Lengyel, 1962: 249.
- 74 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok). 16–17. Jelentés, 1919. augusztus 12. Uo. IX. (bűnjelek) 813–814. A Magyar Tanácsköztársaság Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztályának átírt Rónai Zoltán belügyi népbiztos-helyettesének, 1919. július 10. Vö. Szász, 1919.
- 75 Lengyel, 1962: 252.; Szász, 1919.
- 76 Sinkó, 1990: 234.
- 77 Sinkó, 1990: 234.
- 78 Sinkó, 1965: 441.
- 79 Sinkó, 1965: 441–442.
- 80 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) VI. k. (ítélet). 580. A Budapesti Büntetőtörvényszék ítélete László Jenő és társai ügyében, 1919. december 19. Korvin, [1990]: 4.
- 81 BFL. VII. 5. c. 1919–19303 I–IV. (nyomozati iratok) 16. Jelentés, 1919. augusztus 12.
- 82 Korvin Ottó jelentése a Belügyi Népbiztossághoz a munkásság között terjesztett proletárdiktatúra-ellenes, szociáldemokrata kormányt követelő röplapról. Közli: Korvin, 1976: 152–153.; illetve Korvin, [1990]: 1., 3.
- 83 Kassák Lajos: *Máglyák énekelnek*. Közli: Korvin, 1976: 141.
- 84 BFL VII. 5. c. 1919–19303. IX. k. (bűnjelek) 814. A Magyar Tanácsköztársaság Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztályának átírt Rónai Zoltánnak, a belügyi népbiztos helyettesének a Kormányzótanács részére, 1919. július 10.

- 85 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) 254. A Budapesti Büntetőtörvényszék jegyzőkönyve Korvin Ottó kihallgatásáról, 1919. szeptember 23.
- 86 Az 1919. december 11-én a Budapesti Törvényszék utolsó főtárgyalási napján elmondott beszédét idézi: Korvin, [1990]: 1.
- 87 Konok, 2010: 80.
- 88 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) 252. A Budapesti Büntetőtörvényszék jegyzőkönyve Korvin Ottó kihallgatásáról, 1919. szeptember 26.
- 89 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) 252. A Budapesti Büntetőtörvényszék jegyzőkönyve Korvin Ottó kihallgatásáról, 1919. szeptember 26.
- 90 BFL VII. 5. c. 1919–19303. I–IV. (nyomozati iratok) 251., 253. A Budapesti Büntetőtörvényszék jegyzőkönyve Korvin Ottó kihallgatásáról, 1919. szeptember 26.
- 91 Szász, 1919.
- 92 Az őrizetbe vett ellenforradalmárok egy része visszaemlékezésében nem számol be közvetlen fizikai erőszakról, ellenben valamennyien megemlítik a politikai nyomozók pszichikai terrorját. B. Müller, 2016: 226–256.
- 93 Korvin, [1990]: 1., 7–8.
- 94 Sinkó, 1965: 473.
- 95 A főhóhér. *Tolnai Világlapja*, 1919. szeptember 20., 22.
- 96 László Jenő és társai bűnpöre. *Friss Újság*, 1919. december 12., 1.
- 97 Korvin, [1990]: 1., 8. Kiemelés az eredeti szövegben.
- 98 BFL VII. 5. c. 1919–19303. VI. k. (ítélet) 580. A Budapesti Büntetőtörvényszék ítélete László Jenő és társai ügyében, 1919. december 19.
- 99 Kivégezték a kilenc halálraítélt kommunistát. *Magyarország*, 1919. december 30., 8.
- 100 Fehér, 1992: 227.
- 101 Fehér, 1992: 89–90.
- 102 Fehér, 1992: 207–209.
- 103 Simor, 1984: 441–442.
- 104 Fehér, 1992: 91.
- 105 Korvin, [1990]: 5.
- 106 Korvin, [1990]: 1.

Paksa Rudolf

A FEHÉRTERROR „LOGIKÁJA”

ESEMÉNYEK, OLVASATOK,
KONTEXTUSOK

A fehérterror „logikája” cím alatt két dolgot vizsgállok az alábbiakban.¹ Egyrészt a fehérterror „belső logikáját”, vagyis azt, hogy milyen jellegzetességeket, viselkedésmintázatokat fedezhetünk fel az elkövetők és áldozatok esetében. E vonatkozásban nem törekszem teljességre, inkább azt szeretném megmutatni, hogy milyen tanulságok vonhatók le az események elemzéséből. Eközben ki szeretném hangsúlyozni a témára vonatkozó tudásunk – a téma jellegéből és forrásadottságaiból fakadó – határait. A tanulmány második felében a fehérterror „külső logikáját” vizsgálom, vagyis azt, hogy milyen kontextusba ágyazva szokás ábrázolni az eseményeket. Itt a fehérterror értelmezési kereteinek főbb típusait és jellegzetességeit veszem sorra.

Viselkedésmintázatok: elkövetők és áldozatok

A fehérterror áldozatai között jól azonosítható csoportot képeznek azok, akik a Tanácsköztársaság idején vállalt szerepük

miatt váltak célponttá. A Prónay-különítményesek által kivégzett szekszárdi direktóriumi tagok vagy a Héjjas-különítmény által az orgoványi erdőben megölt kecskeméti direktóriumi tag, Buday Dezső² esetében az elkövetők indítékai egyértelműek: az áldozatok a Tanácsköztársaság idején vállalt politikai szerepük miatt kerültek a különítményesek célkeresztjébe.³ Természetesen e vonatkozásban is sok érdekes részkérdés lenne felvethető az elkövetők és áldozatok propopográfiai vizsgálatával, a gyilkosságok bestiális jellegével vagy például az eseményeket megörökítő fotók szemiotikájával kapcsolatosan.⁴ Ahhoz azonban, hogy jobban megértsük a fehérterrort, érdemes olyan esetet vizsgálnunk, ahol nem ennyire kézenfekvő, hogy kik és miért váltak áldozattá.

Vizsgáljuk meg ehhez a fehérterror fonyódi eseményeit!⁵ A történet kulcsmozzanatai a következők: egy antiszemita fonyódi postamesternő bejelentésére érkeznek Fonyódra a különítményesek 1919. augusztus 27-én Salm Hermann vezetésével. A vádhoz csatlakozik a bevádolt Tószeghy család gazdatisztje is, akit személyes okok motiváltak. A különítményesek elfognak három férfit: Tószeghy (Freund) Albertet, Gráner Albertet, valamint Hamburger Edét. Tószeghy Albert fővárosi adóhivatalnok, de egyúttal fonyódi birtokos és villatulajdonos is volt, aki családjával Fonyódon bújt meg a Tanácsköztársaság idején. A Tószeghy család – főleg Albert rokonai, akiknek a környéken volt birtokuk – azonban ellenszenves „idegenek” voltak a helyieknek, akik a kommunistákkal való együttműködésükről pletykáltak. Gráner Albert Tószeghyék rokona és jószágigazgatója volt. Hamburger Ede más okból vált célponttá: ő kereskedő volt, aki augusztus 10-én önérzetesen összeszólalkozott egy antiszemita kijelentéseket tevő katonatiszttel. Ez utóbbi erre inzultálta az idős férfit, de a községi bíró közbelépésére akkor nem fajultak el az események. Férje elfogása után Tószeghyiné

azonnal Siófokra utazott Horthyhoz, és a megyei kormánybiztosnak is sürgönyözött, akik támogatásukról biztosították, de mire a másnapi falugyűlésre visszaért az asszony Fonyódra, már nem tudta megakadályozni férje halálát. A „falugyűlést” a különítményesek hívták össze és irányították. A három megvádolt férfiért nem álltak ki a helyiek. A „népítéletet” három helyi szegényparaszttal hajtatták végre, vagyis ténylegesen nem a különítményesek ölték meg a három áldozatot. A meggyilkoltak és egy, a településről időközben elmenekült zsidó család ingatlanjait a különítményesek és a helyiek kifosztották. Érdemes azt is megemlíteni, hogy a különítményesek további két helyi, jómódú zsidó férfit is inzultáltak: Sonnenschein Lipótot és Rosenberger Simont. Ők 10 ezer koronával „megválthaták” magukat, ráadásul a helyiek ki is álltak a településért sokat tevő, helyben népszerű Sonnenschein mellett. A fonyódi események sora azonban ezzel még nem ért véget. Néhány nappal később, szeptember elején ismét különítményesek érkeztek Fonyódra, akik négy megkínzott zsidó férfit hoztak a közeli Lengyeltótiból, hogy őket is itt akasztassák fel. Ám a fonyódiak ekkor már nem asszisztáltak ehhez, ezért a különítményesek maguk lőtték a Balatonba az áldozatokat.

Figyelemre méltó a fonyódi események utóélete is. Alig egy hónappal a fonyódi „népítélet” után, 1919. szeptember 26-án a három helyi elkövetőt letartóztatták, de 1920. június 25-én szabadon engedték őket. Az eseményekről tudósító *Új Nemzedék* és *Budapesti Hírlap* ellen a Tószeghy család sajtópert indított rágalmazásért, mivel az említett lapok azt állították, hogy a családnak jó kapcsolata volt a kommunistákkal. A perben első fokon pénzbírságra ítélték a két újságíró, másodfokon, immár 1923-ban azonban felmentették őket elévülés miatt. A harmadfokon eljáró Kúria 1923 májusában hagyta jóvá a felmentő ítéletet. Tószeghy Albert fiatal özve-

gye nem sokkal férje meggyilkolása után meghalt – két árva gyermeket hagyva maga után.

A fonyódi történet kellően összetett és sokrétű ahhoz, hogy számos kérdést tehessünk fel. Ezek meglatásom szerint közelebb vihetnek a fehérterror jobb megértéséhez, mint ha pusztán statisztikai adatként tekintenénk a halálos áldozatokra. Rögtön adódik is az első kérdéskör: kiket is tekintünk a fehérterror áldozatainak? Csak a halottakat? Vagy az események hatására megözt és néhány hónappal később fiatalon elhunyt özvegyet is? Nem áldozatok azok is, akiket „csak” inzultáltak, de „megválthatták” az életüket? És azok, akik úgy érezték, hogy jobb elmenekülniük? S vajon mi a helyzet az áldozatok rokonaival és barátaival, akik végignézték szeretteik halálát? És ezzel még csak a legalapvetőbb kérdéseket tettük fel.

Ugyancsak tanulságos azt megvizsgálni, hogy kiből és miért lett áldozat. Tószeghy Albert esete jól példázza, hogy az a túlélési stratégia, ami működött a kommün idején (megbújni vidéken a hatalom elöl), nemcsak hogy nem működött, de egyenesen kontraproduktív lett a fehérterror idején, amikor a vidéken megbújó „idegenek” elsőként váltak „gyanússá”, illetve a helyi rosszakarát – és az ezt mozgósítani szándékozó különítményesek – célpontjaivá. A fonyódi történetből úgy tűnik, hogy a fehérterror idején a túlélési stratégia épp ellentétes volt a vörösteror idején hasznosnak bizonyulttal: a kistelepüléseken ugyanis csak a helyi beágyazottság nyújtott védelmet, ezért a különítmények elöl érdemes volt a nagyobb városokban megbújni, vagy – ami már a vörösteror idején is jól működött – külföldre menekülni.⁶ Az is jól látható a Tószeghy család történetéből, hogy a fehérterrorral kapcsolatosan sem az események idején, sem utána nem működtek a jogállami eljárások: hiába fordult Tószeghyné

a megyei kormánybiztoshoz és a különítményesek vezetőjének számító Horthyhoz, és legalább ennyire haszталannak bizonyult az utólagos igazságkeresés is a bíróságok előtt akár az elkövetők, akár az uszító sajtó ellenében.

Arra is érdemes felfigyelni, hogy kik és milyen módokon váltak a fehérterror áldozatává. A fonyódi esetben csak felnőtt férfiakat gyilkoltak meg, a férje megmentésére visszaérkező Tószeghynét – úgy tűnik – közvetlen atrocitás nem érte. Mégis feltételezhetjük, hogy korai halálában a traumatikus események is szerepet játszhattak. Tévedés lenne azonban ebből azt az általános következtetést levonni, hogy a fehérterrornak csak felnőtt férfiak estek áldozatául. Egy fővárosi eset igen tanulságos abból a szempontból, hogy miként válhattak akár nők és gyerekek is áldozattá:⁷

„1920. július 14-én Fischer Mária Ernő nevű gyermeke azzal tért haza anyja Attila úti lakásába, hogy a Vérmezőn egy tiszt (mint később kiderült, Taby Árpád főhadnagy) megállította és a vallása iránt érdeklődött. A kisfiú elárulta, hogy zsidó, mire a főhadnagy odahívta a többi gyereket és megverette velük Ernőt. Másnap az asszony és gyermeke a Vérmezőn átvágva találkozott a tiszttel. Fischer Mária kérdőre vonta Tabyt az előző napi incidens miatt. Erre a különítményes őt és gyermekét is felvitte a Várban lévő laktanyába. Itt ismeretlen katonák az asszonyt brutálisan megverték és szexuálisan bántalmazták. Ezután olyan tartalmú jegyzőkönyvet vettek fel, amely szerint Fischer Mária elismerte, hogy szidalmazta Tabyt, a Nemzeti Hadsereg tisztjét. A dokumentumban az is szerepelt, hogy senki sem bántalmazta az asszonyt. Ennek aláírására újabb veréssel kényszerítették Fischert, majd – miután neki és gyermekének meg kellett csókolnia egy tiszt kezét – végre elengedték. A megkínzott asszony feljelentést tett a katonai rendészeti hatóságoknál. A csendőrség felügye-

lőjének ügyésze által lefolytatott »vizsgálat« megállapította, hogy Fischer Máriát valóban lefogták és a laktanyába hurcolták. A kínzással kikényszerített tanúvallomásra hivatkozva a határozat szerint erre azért került sor, mert Fischer megsértette a Nemzeti Hadsereget. Azt elismeri a dokumentum, hogy az asszony által benyújtott orvosi láttelepek brutális bántalmazásról árulkodnak, de nem látta bizonyítottnak a letartóztatás és a sérülések közötti kapcsolatot. Ráadásul, koronázta meg érvelését Dr. Schmitz ezredes, hadbíró-ügyész, bármi is történt, az ügy is a Horthy-féle közkegyelem alá esik, a különítményesek tehát nem büntethetőek.»⁸

A fonyódi példából azt is láthatjuk, hogy nemcsak az „áldozat” fogalmának meghatározása okozhat nehézséget egy-egy esetben, hanem az elkövetőké is. Vajon a különítményeseket odahívó antiszemita bejelentő elkövetőnek számít-e? Vagy csak Salm Hermann és fegyveres csoportja? És azok a helyiek, akikkel a különítményesek az akasztásokat végrehajtották? S mi a helyzet a falusiakkal, akik nem emeltek szót a gyilkosságok ellen? És azokkal, akik még a meggyilkoltak ingatlanjainak kirablásában is részt vettek a különítményesek oldalán? Lehet azt mondani, hogy a fonyódiakat kényszerítették, és nem volt választásuk, de láthattuk: ez nem teljesen igaz. Akár a köztisztletnek örvendő lakosok melletti kiállításra gondolunk, akár a néhány nappal későbbi eseményekre, amikor nem asszisztáltak az újabb gyilkosságokhoz, jól látható, hogy a résztvevőknek mindig volt némi mozgásterük – még ha nem érzékelhették is pontosan annak esetenként is változó határait. Az elkövetők meghatározásával kapcsolatos kérdések sorát az uszító sajtó felelősségét firtató kérdéssel zárnám: vajon mekkora szerepe volt egy-egy rágalmazó újságcikknek, hangulatkeltő írásnak az események alakulásában és radikalizálódásában?

Az elkövetők személye felől vizsgálva az egyes eseteket, felmerül az a kérdés is, hogy mely eseményeket tekintsük egyáltalán a fehérterror részének. Csak a különítményesek részvételével zajlókat? Vagy a valódi (tehát nem a különítményesek felbujtására elkövetett) lincseléseket is? És hová soroljuk a fehérterrorral egyidejűleg zajló román atrocitásokat, amelyeket a „feketeterro” kifejezéssel szokás illetni, és amelynek emlékezete mintha kikopott volna a köztudatból? És hogy még egy kicsit csavarjunk a dolgon: vajon egy román fennhatóság alatt lévő településen történt lincselés a fehérterror vagy a feketeterro része? Netán egyiké sem? S vajon mi a helyzet a délvidéki vagy csehszlovák megszállás alatt álló területeken történetekkel, amelyekről még annyit se tudunk, mint a román megszállás eseményeiről?

De lépünk tovább a fonyódi eset elemzésétől! A fehérterror történetében fontos állomásnak tekinthető Horthy budapesti bevonulása 1919. november 16-án. A budapesti események vizsgálata sem kevésbé tanulságos a fehérterrorra vonatkozó tudásunk szempontjából, mint a fonyódi eset elemzése. Mindenekelőtt az válik világossá, hogy a fehérterror egészen biztosan nem tekinthető csupán lokális gyilkosságok sorozatának. Horthy budapesti bevonulása előtt ugyanis több száz személyt – mint potenciális „ellenállót” – elfogtak a különítményesek. Őket mindenféle bírósági eljárás nélkül egyszerűen túsul ejtették, és internálótáborokban helyezték el – folytatva ezzel az első világháború és a kommun alatt már bevált gyakorlatot a hatalomra veszélyesnek tartott személyek elszeparálására.⁹ Ezekben az internálótáborokban a rendszer első éveiben folyamatosan több ezer, akár több tízezer embert tartottak fogva – bármiféle hivatalos jogi eljárás nélkül. Vagyis a fehérterror semmiképpen sem írható le „véletlenszerűen” elkövetett alkalmi túlkapásokként

vagy „zsigeri bosszúként”, hiszen számos elemében nagyon is tervezett és tudatos volt. Az események tervszerűsége és tudatossága egyértelműen látható például a főváros szimbolikus visszafoglalása esetében is.¹⁰

Budapest más szempontból is fontos helyszíne a fehérterror történetének. Itt zajlottak ugyanis azok az események, amelyek végül a terror megfékezéséhez, illetve a különítmények feloszlatásához vezettek. Érdemes külön megvizsgálni a fővárosi fehérterror legemblematikusabb esetét, az úgynevezett Somogyi-Bacsó-gyilkosságot.¹¹ 1920. február 17-én – alig két héttel a kormányzóválasztás előtt – politikai indíttatású, kettős gyilkosság zaklatta fel a közéletet. Ostenburg-Moravek Gyula és különítményesei meggyilkolták Somogyi Bélát, a *Népszava* szerkesztőjét és Bacsó Bélát, a lap újságíróját. A gyilkosság előzménye az volt, hogy a Gellért Szállóban berendezkedő Horthy a különítményes tisztek társaságában vacsorázott, s itt szóba került, hogy sok kellemetlenséget okoznak neki a *Népszava* okvetetlenkedő újságírói a fehérterrorról szóló írásaikkal. A tisztek részéről elhangzott, hogy ezeket az alakokat „Dunába kellene tenni”. A vacsora végén Horthy azzal bontott asztalt, hogy „nem beszélni kell itt, hanem cselekedni”. Meglátásom szerint Horthy ezzel nem gyilkosságra adott utasítást; számára ez a frázis ekkor már valószínűleg mást jelentett, mint a különítményeseknek. Horthy ugyanis ekkor már politikai karrierre készült, így a „cselekvés” az ő értelmezésében a politikai életben való részvételt jelentette. Ezzel szemben tisztjei számára a „tett” még a szokásos módon „különítményes akciót” jelenthetett. Feltehetőleg érezte ezt Horthy is, ezért adott egyértelmű utasítást katonáinak néhány nappal az említett vacsora után – de még a gyilkosságok előtt –, hogy semmiféle kilengést ne kövessenek el, mert az rossz fényt vetne személyére a közelgő kor-

mányzóválasztáson. Ostenburg-Moravek tehát a fővezéri tilalom ellenére, mondhatni, „brahiból” követte el a gyilkosságokat. A fehérterrorról hírt adó *Népszava* szerkesztőjének, Somogyi Bélának és a kíséretében lévő Bacsó Béla újságírónak a megölése azonban jóval több lett, mint politikai merénylet, ugyanis alkalmat adott a főváros lakosságának, hogy elégedetlenségüket fejezzék ki a közrend és közbiztonság hiánya miatt. A két újságíró temetésére 1920. február 22-én, vagyis néhány nappal Horthy kormányzóvá választása előtt került sor – ami újabb súlyt adott az eseménynek. A temetésen részt vevő több százezer fős tömeg egyértelmű üzenet volt a hatalom új birtokosának: fogja vissza elszabadult különítményeseit, és garantálja a rendet és biztonságot, amit ígért.

1920. március 1-én Horthy Miklóst a parlament kormányzóvá választotta. Horthy díszőrségét a különítményesek adták. Rájuk – számos korabeli és későbbi vélekedéssel ellentétben – nem azért volt szükség, hogy megfélemlítsék a nemzetgyűlés tagjait, kierőszakolva ezzel Horthy megválasztását, hiszen a fővezérnek ekkor nem volt reális alternatívája, személyéről már jóval korábban konszenzus alakult ki a politikai erők között.¹² De akkor mégis mi célt szolgált a különítményesek díszsorfala? Meglátásom szerint Horthy ekképp viszonzta irányukba szimbolikusan azt, hogy segítették a hatalom megragadásában. Vagyis a különítményesek azért lehettek ott díszőrségként az eseményen, hogy a kormányzóvá emelkedő Horthy politikai diadalmenetéből és a hivatalos ceremónia dicsfényéből részesülhessenek. A politikai vezetés számára azonban ekkor ők már inkább teherként jelentettek, hiszen kiszámíthatatlanságuk a Horthy által ígért rendteremtés akadályát képezte.

Megregulázásuk és felszámolásuk folyamata több lépésből állt, s általában egy-egy közfelháborodást keltő cselekedetük

adta az alkalmat ezekre. Szimbolikusan is jól értelmezhető esemény volt, amikor 1920. november 10-én Soltra József rendőrt ölték meg.¹³ Az eseményt a különítményes csoportok felszámolása követte. A jogi felelősségre vonás alól azonban Horthy államfőként adott karácsonyi közkegyelme mentesítette őket.¹⁴ A későbbiekben Horthy még egyszer számított egykori különítményeseire: a nyugat-magyarországi felkelés megszervezése során, amelyért ugyancsak elmaradt a remélt politikai hála. Sőt a túlzottan önállósodó s magát Lajtabánság önjelölt urává kikiáltó Prónay Pált a reguláris hadsereg bevonásának kilátásba helyezésével sikerült csak visszafogni. Igaz, a „tülkapásokért” való felelősségre vonás ezúttal is elmaradt az újabb, 1921. november 3-án kelt kegyelmi rendelkezésnek köszönhetően.¹⁵ Horthy ekkor nemcsak a IV. Károly visszatérését támogatóknak, valamint a nyugat-magyarországi felkelés résztvevőinek adott kegyelmet: „Ugyanennek a megbocsátásnak szellemében egyúttal a feledés fátyolát kívánom borítani azokra a bűncselekményekre is, amelyeket a bűnös forradalmak szenvedései nyomán keletkezett szenvedélyek és indulatok hatása alatt követtek el.” Mindez azonban már nemigen változtatott Horthy és a különítményesek fokozatos eltávolodásán: a köztudottan összeférhetetlen és indulatos Prónay sértődöttséggel reagált, Horthy pedig egyértelműen elkötelezte magát a rend védelme mellett, amit 1923 nyarán Kozma Miklósnak mondott szavai is világosan kifejeznek: „Ebben az országban rendnek kell lenni, és én rendet fogok tartani. A rendetlenkedőkbe belelövetek, s ha a rendetlenség jobboldalról történik, számomra a különbség csak annyi, hogy ezekbe fájó szívvel fogok belelövetni, míg egy esetleg baloldaltól jövő rendetlenkedésbe passzióval.”¹⁶

Horthy elhíresült szavai azért is figyelemre méltóak számunkra, mert rámutatnak: a történet leegyszerűsítése lenne

úgy értelmezni a fehérterrort, mint ami az amnesziával véget ért. Egyrészt azért, mert az internálótáborokat ekkor még nem számolták fel, másrészt pedig azért, mert az utcai erőszak is csak fokozatosan, az 1920-as évek közepére csillapodott le: az Ébredő Magyarok Egyesületének fegyveres csoportjait például csak 1923-ban sikerült felszámolni. Márpedig éppen utóbbiak voltak a felelősek az ellenzéki (demokrata és liberális) szervezetek és politikai gyűlések ellen elkövetett politikai merényletekért, illetve a szociáldemokrata munkásokkal kiprovokált utcai összetűzésekért. Mindebből jól látható, hogy még az olyan alapvető kérdésekre sem feltétlenül egyszerű válaszolni, mint hogy mikor ért véget a fehérterror. Elsősorban azért, mivel társadalmi folyamatok kezdetét és végét leginkább szimbolikus eseményekhez szokás kötni, de azért is, mert hiányoznak a pontos fogalmi definíciók, amint arra korábban már utaltam. Azt is világosan látni kell ugyanakkor, hogy ha a fogalmakat nagyon szűkre szabottan definiáljuk, akkor könnyen előfordulhat, hogy az egykori események kontextusát hagyjuk figyelmen kívül, s ezzel „megrövidítjük” az egykor volt valóságot annak érdekében, hogy egy szépen lekerekített elbeszélést gyárthassunk.

Érdemes röviden azt is megnéznünk, hogy kik voltak azok a kortársak közül, akik megpróbálták feltárni, illetve szóvá tenni a fehérterrorra vonatkozó tényeket. Őket leginkább az új rendszer politikai ellenzékének (szociáldemokraták, polgári radikálisok, liberálisok) sajtója és parlamenti képviselői között kell keresni. Rajtuk kívül a fehérterror által kiemelten sújtott zsidóság szervezetei és sajtója foglalkozott még megkülönböztetett figyelemmel a kérdéssel. A fehérterrort és ezzel összefüggésben Horthyt kritizáló írások jelentek meg a már említett *Népszava* mellett a *Pester Lloyd*, a *Pesti Élet*, *Az Újság*, a *Világ*, valamint az *Egyenlőség* hasábjain. Szüksé-

ges felfigyelnünk arra is, hogy a fehérterrorról szóló cikkekre az új hatalom pártján álló sajtó – például a *Nemzeti Újság* vagy a *Szózat* – a vörösteror felemlítésével és részletezésével válaszolt, noha például a *Pesti Élet* cikkei hangsúlyozták, hogy nem a terror színével van problémájuk, hanem mindenféle terrorral.¹⁷ A vita azonban hamar egyoldalúvá vált: a hatalommal kritikus sajtót nemcsak a Somogyi–Bacsó-gyilkosság félemlítette meg, hanem a kormányzóvá választott Horthy személyét övező jogi védelem miatt sem lehetett a felelősség kérdését felvetni.¹⁸

Annak, hogy a kormányzó személyének jogi védelme miként működött a gyakorlatban, figyelemre méltó példája volt a legitimista ellenzéki politikus, Beniczky Ödön esete. Beniczky a Monarchia idején főispán, 1919-ben a bécsi Anti-Bolsevista Comité tagja, legitimista politikusként 1919–1920-ban Friedrich István, majd Huszár Károly kormányában előbb belügyi államtitkár, majd belügyminiszter volt. 1925. május 31-én *Az Újság* hasábjain közölték Beniczkynek a Somogyi–Bacsó-gyilkossággal kapcsolatban tett vallomását, amelyben Horthy fehérterrorban játszott szerepéről is szó esett. A vallomás publikálásáért Beniczkyt két év börtönre ítélték kormányzósértés címén, a lapot a belügyminiszter betiltotta, Horthy mellett pedig széles körű szimpátiatüntetés szerveződött. A kérdés forszírozására a mentelmi joggal rendelkező parlamenti képviselőknek némileg nagyobb volt a mozgásterük, de épp a Beniczky-ügy mutatta meg e mozgáster határait: kritikus esetben a stabil többséggel rendelkező kormánypárt nemcsak szabotálni tudta a parlamenti vizsgálóbizottság felállítását, de kezdeményezhette az egyes ellenzéki képviselők mentelmi jogának megvonását is – elfojtva ezzel a kritikus hangokat. Ezek a retorziók természetesen nem érintették a bécsi

emigrációban működő sajtót, így például a fehérterrorról számos cikket közlő *Bécsi Magyar Újság*ot sem, ez utóbbi azonban csak 1923-ig működött. A mondott körülmények között vált egyszemélyes jogvédő intézménnyé Vámbéry Ruzstem jogtudós, polgári radikális politikus, aki ügyvédként vállalta a rendszer politikai ellenfeleinek képviselét a bíróságok előtt.¹⁹

Mindemellett érdemes megemlíteni, hogy a fehérterror atrocitásaira vonatkozóan a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Jogvédő Irodája, valamint a Pesti Izraelita Hitközség is gyűjtötte a vallomásokat.²⁰ Ezeken felül két adatgyűjtésről tudunk még. Kiterjedt adatgyűjtést folytatott Fényes László újságíró, akit ezért a Fővezérség úgy próbált meg elhallgattatni, hogy megvádolták a Tisza-gyilkosságban való részvétellel. (A proletárdiktatúrában való közreműködéssel nyilván nem lehetett, hiszen a kommün idején Fényest letartóztatták.) A vád nyomán Fényest majdnem két évig, 1919. november 24-étől 1921. október 5-ig tartották vizsgálati fogságban, amikor is bizonyíték hiányában szabadon engedték. Az ezután is kritikus hangot megütő tényfeltáró újságíró néhány év múlva Bécsbe emigrált. Jellemző a hivatalos jogszolgáltatás viszonya is az eseményekhez: Bethlen István 1921 augusztusában megbízta – a korábban a vörösteror feltárásában is nagy szerepet játszó – Váry Albert koronaügyész-helyettest, hogy vizsgálja ki a Duna–Tisza közén „kommunista- és zsidóüldözésekkel” kapcsolatosan elkövetett bűncselekményeket (vagyis alapvetően a Héjjas-különítmény működését), illetve az ezekre vonatkozó bünvádi eljárásokat. Horthy 1921. november 3-i kegyelmi elhatározása azonban lényegében mentesítette a különítményeseket – a bíróságok legalábbis mindannyiszor erre hivatkoztak. Így 1922 nyarán Váry kénytelen volt megállapítani, hogy „az ügyek legnagyobb része

még ma is homályban van, s a tettesek kiléte kétségtelenül meg nem állapítható”, a főbb elkövetők pedig kivétel nélkül szabadlábon vannak.²¹

Narratív kontextusok

Az alábbiakban azt tekintem át, milyen logika szerint próbálták meg értelmezni és kontextualizálni a fehérterror történetét.

Az első csoportba az események apologetikus értelmezése sorolható. E vonatkozásban közismert Prónay Pál és Zadravecz István naplója, amelyeket szerkesztett-rövidített formában adtak közre az elrémisztés szándékával az 1960-as években.²² Jól példázza ezt az dicsőítő-igazoló hangnemet a Prónay-század tiszteletére állított emléktábla is, amelyet 1940. december 8-án avattak fel Szegeden: „Itt tartózkodott és innen indult el 1919. augusztus 4-én éjjel 12 órakor a Patrona Hungariae zászlója alatt Prónay Pál huszárszázados vezetésével a szegedi ellenforradalmi kormány első tiszti alakulata, a Prónay-század, hogy a szegedi gondolatot elvigye a Dunántúlra és példaképpen beragyogja a magyar jövőbe.” Ugyanebben a szellemben íródott a Zadravecz István tábori püspökké szentelésének emléket állító felirat is a szegedi alsóvárosi kolostorban: „Miasszonyunk e szentélye a Nemzeti Hadsereg bölcsője. A megszervezés hősi munkájának apostolát, e szerzház főnökét: P. Uzdóczy Zadravec Istvánt itt szentelték tábori püspökké az Úr 1920. esztendejében, Sz. Bertalan ünnepén.” És ugyanennek a szemléletnek a jegyében írt Prónay Pál közbenjáró levelet 1944 tavaszán Endre László belügyminisztériumi államtitkárnak egyik egykori különítményese érdekében:²³

„Méltóságos vitéz dr. Endre László úrnak,
államtitkár
Budapest
Belügyminisztérium

Kedves Laci!

Ne haragudj, hogy ismét zaklatlak, de én se tudok hová lenni azon sok kéréstől és panasztól, melyekkel hozzám fordulnak az elmúlt idők mostohán kezelt hazafias gyermekei.

Ezúttal dr. Balassa Istvánról van szó, akinek zsidó eredete dacára, mint kivételezettnek ügyét a vitézi szék is kedvezően intézte el. Igen jó és hazafias szolgálatokat végzett 1919–1921 években a vezérkarnak is, melyeket itt levélben nem akarok felsorolni – mert hátha felakasztják érte.

A belügyminisztériumba felülvizsgálatra beérkezett iratainak 570.747/1944 a száma. Dolga különben jól áll, de attól fél, hátha valamilyen jóakarója pld. B. L. elgáncsolja. Arra kérek légy szíves figyelemmel tartani, nehogy kedvezőtlenül intéződjön el kérése.

*Igaz barátsággal szívből üdvözlő:
Budapest, 1944. május 13.*

*[aláírás kézírással:] P. Pali
Prónay Pál alezredes*

*Bpest. VIII., Szentkirályi-u. 25/a.
Ajánlva.*

[kézirással:] P.S. Együttal szíves figyelmedbe ajánlom G[r]. Salm Hermann kivételezését – nehogy azt megkísérelje – aki az utolsó években igen hazafiatlanul és gyanúsán viselkedett a kít két ízben is feljelentettem – úgy a rendőrségen (Sztankóczy Tamás detektívvle együtt) – valamint Kálly Miklós Mfiniszter]. Elnöknek.”

Prónay Pál levele sok szempontból figyelemre méltó, de a fehérterror vonatkozásában két dolgot érdemes belőle kiemelni. Egyrészt azt, hogy Prónay a különítményesek fehérterrorját „hazafias szolgálatnak” minősíti, noha tudja, hogy azok súlyos bűncselekmények voltak, amelyekért akár akasztás is járhatna. Másrészt érdekes adalék az elkövetők személyéhez, hogy mind a pártfogolt Balassa István, mind az utóiratban negatívan említett Salm Hermann – aki a tanulmány elején vizsgált fonyódi eset főszereplője – úgy voltak a fehérterror elkövetői, hogy 1944-ben származásuk miatt a zsidótörvények hatálya alá estek. Vagyis felmerül annak lehetősége, hogy 1919-es tevékenységüket egyfajta „neofita buzgalom” megnyilvánulásaként értelmezzük.

Természetesen nemcsak az egykori szereplők viszonyultak pozitívan saját tevékenységükhöz, amit az ellenforradalmi rendszer megalapozásának tekintettek. Már a fehérterrorral egyidejűleg készültek – akár érdekből, akár meggyőződésből – az események főszereplőit heroizáló apologetikus írások és képek. (A Szózat cikkei és a különítményesekkel rokon-szenvező más lapok mellett megemlíthetők például Mühlfeith János fametszetsorozatai.)²⁴ Az sem lényegtelen kérdés, hogy mit kezd ezekkel az egykorú apologetikus dokumentumokkal az utókor. Annyit megállapíthatunk, hogy Prónay és Zadravec említett – az 1960-as években szerkesztve, azaz

hiányosan kiadott – naplói nem mozgatták meg az utókor fantáziáját: ezek csonkítatlan kéziratok máig sincsenek köz-zétéve. Azok az egykorú munkák viszont, amelyek 1945-ben indexre kerültek (mint például Mühlfeith említett albuma is), immár „tiltott gyümölcsként” jóval kíváncsabbak lettek egyesek számára – ha hihetünk a piaci árazás szabályainak. Alighanem ugyanennek a „piaci igénynek” a kielégítésére látott napvilágot 2018-ban a Kairosz Kiadó gondozásában Domonkos László *A Héjjas-nyárfa árnyékában* című életrajzi kötete Héjjas Ivánról. A szakmáját tekintve író-újság-író Domonkos a *Magyar Hírlapban*, a *Magyar Időben*, valamint a *Hitel* és a „délvidéki” *Aracs* hasábjain publikál, egyúttal a *Trianoni Szemle* szerkesztőségének is tagja, valamint a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum (RETÖRKI) külső munkatársa.²⁵ A szerző publikációs listájából jól látható, hogy nem most foglalkozott először a fehérterror szereplőivel. A Héjjasnak szentelt kötetben a szerző arra törekszik, hogy a „20. század legendás alakjának” tartott Héjjaszt rehabilitálja az ellene elkövetett „leggyalázatosabb karaktergyilkosság” vádjai alól. Mindezt olyan teológus-irodalmias retorikával teszi, hogy Héjjas Iván tevékenységét például „Istentől rendelt” szerepnek tulajdonítja.

Az apologetikus értelmezéseknek épp az ellentéte a diabolizáló megközelítésmód, amely a Horthy-rendszer elől – leginkább Bécsbe – menekült baloldali és liberális politikai emigrációban született. Ahogy az egykori szereplők öndicsőítése is érthető a saját szemszögükből, úgy a diabolizálást is érthetővé teszik az (el)űldözöttek indulatai és túlzásai. E körben keletkezett például Böhm Vilmos később széleskörűen elterjedt becslése, amely a „rémuralomnak” és „modern tatárjárásnak” nevezett ellenforradalom, illetve

fehérterror „mártírjainak” számát „több mint 5000” főre, a bebörtönözöttekét és internáltakét „több mint 70 000” főre, az emigráltakét pedig 100 000 főre tette.²⁶ Ahogy Mühlfeith fametszetein megjelent az apologetika, úgy a diabolizáló megközelítésnek is voltak művészi megjelenítői: a legismertebbek Bíró Mihály és Vértess Marcell képei, illetve Gábor Andor versei.²⁷ Ezek mellett több visszaemlékezés és kimondottan a fehérterrorról szóló pamflet is megjelent a bécsi emigrációban.²⁸ E szövegek közös jellemzője az expresszív szóképek, valamint a bestialitás horrorisztikus ábrázolása. E művek nyomán vált például a fehérterror szimbólumává Orgovány. Az elkövetők indítékát részben a szadista boszszúvágnak, részben a szerzésvágnak tulajdonították. A bécsi emigrációban született értelmezés az 1940-es években az antifasiszta narratíva tágabb keretébe ágyazódott be, s lett irányadó a magyarországi történeti diskurzusban 1945 után.²⁹ Ehhez jól illeszkedett a Kádár-korszak azon emlékezetpolitikai törekvése, amely az 1919-es ellenforradalomban és fehérterrorban 1956 előképét látta.³⁰

Az apologetikus és a diabolizáló narratíva egymás közti diskurzusa – valójában inkább párhuzamos monológjai – eredményezik azt a sajátos „számháborút”, amely a vöröss és a fehérterror összeméregetésével, összehasonlításával foglalkozik. Mint korábban utaltunk rá, ez a diskurzus már 1919-ben megkezdődött a politikai sajtóban az ellenoldal terrorjának rémtetteiről írt bombasztikus, leleplezőnek szánt cikkekkel. Ezek a viták olyan kérdések körül forogtak, mint hogy melyik terrornak volt több halálos áldozata, melyik volt a kegyetlenebb, és mivel menthetők fel úgy a „saját oldalhoz” kötődő terror elkövetői, hogy a „másik oldal” terrorjának elkövetői továbbra is „bűnösök” maradjanak. A viták tétje végső soron az volt, hogy miként lehet a hagyományos,

politikai bal–jobb ellentétet fenntartani a saját csoporttudat megerősítésére. Ez a tudományosan nem különösebben termékeny, de annál több mítosz berögzüléseért felelős pártos „vita” immár egy évszázada tartja foglyul a téma emlékezetpolitikáját, ami az osztársadalmi megbékélés és múltfeldolgozás szempontjából egyaránt káros.³¹ E disputa egyik legújabb fordulója a *Mandiner* internetes portálon zajlott a vörösterro, illetve Szamuely szerepe kapcsán.³² A vita kiobbantóinak pártossága jól látható, a Szamuelyról írt szövegek kifogásolói ugyanis nem mindenféle politikai erőszakot ítélték el: annak például nem érezték szükségét, hogy Domonkos említett Héjjas-életrajzával kapcsolatosan is kifogást emeljenek.³³

A harmadik jelentősebb értelmezés a fehérterror antiszemita jellegét hangsúlyozva a holokauszthoz vezető magyar út (egyik) első lépésének tartja 1919-et, és a fehérterrort e vonatkozásban a numerus clausus mellett a korszak egészét meghatározó szimbolikus események egyikének tekinti.³⁴ Ez a holokausztkutatás keretében népszerű narratíva könnyen tűnhet az antifasiszta narratíva örökösének,³⁵ mivel mindkét értelmezési keret a fehérterrortól a nyilasterrorig ívelő történetként ábrázolja a Horthy-korszakot, azzal a különbséggel, hogy az egyik a „fasizmus” fogalmával, míg a másik az „antiszemita” jelzővel bélyegzi meg a korszak egészét és perspektivikusan a korszakban uralkodó politikai jobboldalt is. Az antiszemitizmust szorosán a Horthy-korszakhoz kapcsoló álláspont problematikusságára Bihari Péter hívta fel a figyelmet tudományos monográfiájában, amely okádatolta, hogy a zsidóellenesség már az első világháború idején megélnéült.³⁶ Ezzel egyúttal azt is bizonyította, hogy az 1919 utáni antiszemitizmus sem értelmezhető pusztán a Tanácsköztársaságra adott válaszként. Az antiszemitizmust

a Horthy-korszakhoz és a politikai jobboldalhoz kapcsoló, emlékezetpolitikai indíttatású értelmezésre adott válaszként értelmezhető az is, hogy legújabban olyan leleplező célzatú publicisztikák is megjelentek az emlékezetpolitikai-közéleti diskurzusban, amelyek a baloldali, illetve zsidó antiszemitizmus létét kívánják bizonyítani – vélhetően azt remélve ettől, hogy a politikai jobboldal tehermentesíthető az antiszemitizmus „örökös vádjá” alól.³⁷

Az utóbbi években jelent meg a tudományos diskurzusban az az értelmezés, amely a fehérterror történetét az első világháború nyomán felerősödött és a társadalomban széles körben elterjedt erőszakosság kontextusába ágyazza. E narratíva úttörőjének Robert Gerwarth tekinthető,³⁸ de ilyen keretben vizsgálja a fehérterrort Bodó Béla is.³⁹ E megközelítés jegyében született Emily Gioielli angol nyelvű PhD-értekezése a CEU-n,⁴⁰ valamint Bödők Gergely több tanulmánya és magyar nyelvű PhD-értekezése az egri Eszterházy Károly Egyetemen.⁴¹ Ugyancsak e keretbe illeszkedik a 2018-as év történeti bestsellere, Hatos Pálnak az 1918 őszenek-telének erőszakos eseményeit érzékletesen bemutató ismeretterjesztő kötete is.⁴² E megközelítésmód azt hangsúlyozza, hogy a fehérterror nem tekinthető elszigetelt jelenségnek, s így annak okát nem lehet pusztán az elkövetők személyével, bosszúvágyával vagy a (szélső)jobboldal erőszakos hajlamával magyarázni, hanem azt is látni kell, hogy az első világháború nyomán az egész társadalom erőszakosabbá vált. E narratíva az összehasonlításra is lehetőséget teremt, az első világháborút követő erőszakot ugyanis nem magyar sajátosságként ábrázolja, sőt még csak nem is kizárólag a vesztes országok jellemzőjeként, hanem globális jelenségként: Európa számos országában, sőt az Egyesült Államokban is megfigyelhető a világháború illetén hatása.⁴³ Összehasonlító szemszögből

nézve – figyelemmel a hasonló német, orosz, finn, olasz, osztrák jelenségekre – pedig megállapítják, hogy Magyarország nem is tekinthető kiemelkedően erőszakosnak, sőt inkább a kevésbé erőszakos országok közé sorolható. E megközelítésmód jóval tágabban értelmezi („társadalmiasítja”) az erőszak és ezen belül a politikai erőszak kérdését.⁴⁴

Megfigyelhető egyébként, hogy az erőszak történeti narratíva terjedésével párhuzamosan napjaink szakirodalmában mintha jóval szemérmesebbé vált volna az erőszakos események leírása.⁴⁵ A szerzők láthatóan tartózkodnak attól, hogy részletesen bemutassák az erőszak megnyilvánulásait. Talán azért nem akarnak „horrorisztikusak” lenni, hogy eltávolodjanak a korábbi, antifasiszta narratívától. Emellett feltehetőleg azt is számításba kell venni, hogy a források szavahihetőségével kapcsolatos kételyek is jobban érvényesülnek, mint évtizedekkel korábban.

Az említettek mellé én egy további kontextualizálási lehetőséget javasolnék: a fehérterrornak a „kommüntelenítés” keretében való értelmezését. Kommüntelenítésen azt a folyamatot értem, amellyel az ellenforradalmi erők próbálták megragadni a hatalmat, és „visszazökkenteni” a proletárdiktatúra idején „kizökkent időt” a korábbi kerékvágásba. E megközelítésben tehát a fehérterror egy olyan folyamat egyik eleme, amely a Tanácsköztársaság társadalomátalakító törekvéseit igyekezett annullálni. Így a kommüntelenítés fogalma alá sorolható a forradalmi időszak(ok) rendelkezéseinek hatályon kívül helyezése, a számonkérő bírósági eljárások és a munkahelyi igazoló eljárások, illetve az ezekhez kapcsolódó retorziók, valamint a politikai erőszak olyan megnyilvánulásai, mint az internálás, a statáriális ítélkezés és a lincselés. De ide tartozik az események értelmezése feletti hatalom megszerzése is, amely a domináns olvasat kialakítása révén egyúttal ideo-

lógiai iránymutatással is szolgálni kívánt a kialakulóban lévő új rendszerhez. Utóbbiak legjellegzetesebb példái a számtalan korabeli pamflet közül kiemelkedő közismert bestsellerek, mint Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Tormay Cécile vagy akár Mályusz Elemér vonatkozó írásai.⁴⁶ A fehérterror történetének a kommüntelenítés folyamatában való ábrázolása azért is kézenfekvő, mert Horthy maga is ilyen funkciót tulajdonított a különítményesek tevékenységének, és ezzel indokolta a nekik adott kegyelem jogosságát. Visszaemlékezésében egyetértően idézte német életrajzírójának megállapítását: „*Ha a vezető a maga nagy célját el akarja érni, nem szabad holmi csekélység miatt leintenie előre rohamozó csapatát, melynek lendületét és áldozatkészségét minden helyzetben fenn kell tartania, vagy hatáskörüket túllépő tisztjeit mindjárt szigorúan megrendszabályoznia, sőt esetleg agyon is lövetnie. Ezzel ugyanis csak a lázadás veszélyét vagy még annál is rosszabb következményeket idézne elő.*”⁴⁷

A fehérterrort kontextualizáló elbeszélések számbavétele kapcsán általában is érdemes felhívni a figyelmet a különböző narratívák nyelvhasználati sajátosságaira. Némely stílári és retorikai kérdésről már esett szó korábban. Ezen felül a fogalomhasználatra érdemes még röviden utalni. Az elbeszélő ugyanis – sokszor önkéntelenül – már pusztán a szóhasználatával értelmezést visz az egykori események leírásába. Mire gondolok? Arra, hogy pusztán a szóhasználat (feljelentés-bejelentés; letartóztatás-örizetbe vétel-elfogás stb.) kifejezi, hogy az elbeszélő az egykori eseményeket az állam működésének részeként (vagyis a hivatalos szervek cselekményének) látja-e, vagy olyan kifejezéseket választ, amelyekkel meghagyja az olvasónak az értelmezés lehetőségét, hogy állami felhatalmazással nem rendelkező akcióknak tekintse a fehérterrort.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 429 Kozma Miklós iratai

K 557. Endre László belügyi államtitkár iratai

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (MZSL)

Pesti Izraelita Hitközség iratai (PIH)

Hivatkozott irodalom

Apor, 2014 • Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989.* MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest.

Bihari, 2016 • Bihari Dániel: Fehérterror: az Oktogonnál megölték Soltra József rendőrt. *24.hu*, 2016. november 10. <https://24.hu/tudomany/2016/11/10/feherterror-az-oktogonnal-megoltek-soltra-jozsef-rendort/>

Bihari, 2008 • Bihari Péter: *Lövészárkok a bátorságban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemizmus az első világháború Magyarországon.* Napvilág, Budapest.

Bíró, 1920 • Bíró Mihály: *Horthy.* [Plakát.] Bécs.

Bodó, 2010 • Bodó Béla: *Pál Prónay: Paramilitary Violence and Anti-Semitism in Hungary, 1919–1922.* Pittsburgh University Press: Beck Papers, Pittsburgh.

Bodó, 2011 • Bodó Béla: The White Terror in Hungary, 1919–1921. *The Social Worlds of Paramilitary Groups. Austrian History Yearbook*, 42. 133–163.

Borsányi (szerk.), 1967 • Borsányi György (szerk.): *Páter Zadravecz titkos naplója.* Kossuth, Budapest.

Bödök, 2011 • Bödök Gergely: A magyarországi fehérterror. Az atrocitások eltérő olvasatai 1919–1920-ban. In: Cúthné Gyóni Eszter – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): *Visszatekintés a 19–20. századra. Tanulmányok.* ELTE, Budapest, 97–111.

Bödök, 2014 • Bödök Gergely: Kegyelmes urak a Gyűjtőfogházban. A vörös terror fővárosi túsza. *Múltunk*, 2014/4. sz. 151–181.

Bödök, 2015 • Bödök Gergely: Vörös húsvét. A tanács hatalom túsza. *Rubicon*, 2015/3. 62–75.

- Bödök, 2018 • Bödök Gergely: *Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921)*. [PhD-értekezés] Eszterházy Károly Egyetem, Eger.
- Böhm, 1923 • Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom – Proletárdiktatúra – Ellenforradalom*. Bécsi Magyar Kiadó, Bécs.
- Bröker, 2011 • Jan Bröker: "Horthy is nobody" – *Trials of Lése-régent in Hungary 1920–1944*. [MA szakdolgozat] CEU, Budapest.
- Buják, 2019 • Buják Attila: Kimosdatás szómágiával. Paksa Rudolf az emlékezet-politikai gumicsontokról. (Interjú.) *168 Óra*, 2019. január 17. 32–35.
- Ellenforradalmi erők I–IV*, 1957 • *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, I–IV*. Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, Budapest.
- Gábor, 1920 • Gábor Andor: *Az én hazám. Versek az emigrációból*. Bécsi Magyar Kiadó, Bécs.
- Gellért, 2018a • Gellért Ádám: Egy antiszemita hármas rablógyilkosságtól a kegyelemig. *index.hu*, 2018. október 26. https://index.hu/techtud/tortenelem/2018/10/26/mit_kezdzunk_bejjas_ivannal_100_ev_utan/
- Gellért, 2018b • Gellért Ádám: „Vérszomj”, „guillotine” és „emancipációs intézkedések” – Hozzászólás a vörösteror-vitához. *Mandiner.hu*, 2018. november 30. https://mandiner.hu/cikk/20181130_gellert_adam_verszomj_guillotine_es_emancipacios_intezkedes_hozzaszolas_a_vorosterror_vitahoz
- Gergely, 1985 • Gergely Ernő: *Az Országos Munkásjogvédő Iroda története*. Országos Ügyvédi Tanács – Budapesti Ügyvédi Kamara, Budapest.
- Gerő, 2019 • Gerő András: Zsidó zavar: miért érzi magáénak egy zsidó szervezet a zsidóellenes Füst Milánt? *azonnali.hu*, 2019. január 21. https://azonnali.hu/cikk/20190121_zsido-zavar-miert-erzi-magaenak-egy-zsido-szervezet-a-zsidoellenes-fust-milant
- Gerwarth, 2011 • Robert Gerwarth: Control and Chaos: Paramilitary Violence and the Dissolution of the Habsburg Empire. In: Wilhelm Heitmeyer – Heinz-Gerhard Haupt – Stefan Malchaner – Andrea Kirschner (eds.): *Control of Violence. Historical and International Perspectives on Violence in Modern Societies*. Springer, New York, 517–533.
- Gerwarth – Horne, 2018 • Robert Gerwarth – John Horne (szerk.): *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. L'Harmattan, Budapest.
- Gioielli, 2015 • Emily Gioielli: 'White Misrule': Terror and Political Violence during Hungary's Long World War I, 1919–1924. [PhD-értekezés] CEU, Budapest.
- Hajdu, 2010 • Hajdu Tibor: Rosszkor jött gyilkosság. Somogyi Béla és Bacsó Béla halála. *Rubicon*, 2010/4–5. sz. 60–63.

- Hatos, 2018 • Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa, Budapest.
- Horthy, 1974 • Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Stephen Vörösváry, Toronto.
- Kállai, 1957 • Kállai Gyula: *A magyarországi ellenforradalom a marxizmus-leninizmus fényében*. Kossuth, Budapest.
- Karsai – Pamlényi, 1951 • Karsai Elek – Pamlényi Ervin: *A fehér terror*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.
- Konok, 2010 • Konok Péter: Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösteror-fehérterror. *Múltunk*, 2010/3. sz. 72–91.
- Konok, 2011 • Konok Péter: Két terror Magyarországon, 1919–1920. *Rubicon*, 2011/2. sz. 42–55.
- Markovits, 1964 • Markovits Györgyi: *Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében*. Magvető, Budapest.
- Mühlfeith, 1919 • Mühlfeith János: *Szegedi vázlatok. 8 eredeti fametszet Mühlfeith-től 1919*. MOVE [Szeged].
- Mühlfeith, 1921 • Mühlfeith János: *Prónay, Zadravec, Héjjas. Eredeti fametszettek a nemzeti megújulás jegyében. 19 kép szöveggel*. Pápai Ernő, Budapest.
- Nemes, 1953 • Nemes Dezső: *Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon, 1919–1921*. Szikra, Budapest.
- Ormos, 2000 • Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. Polgár, Budapest.
- Ormos, 2010 • Ormos Mária: Agyműtét, 1919. Magyar kérdőjelek a 20. század elején. *Múltunk*, 2010/3. sz. 46–72.
- Paksa, 2011 • Paksa Rudolf: A fehérterror „ideológiája”. *Rubicon*, 2011/2. sz. 56–61.
- Paksa, 2014 • Paksa Rudolf: A numerus clausus és módosítása. In: Nagy Zsajka (szerk.): *Gróf Bethlen István és kora*. Osiris, Budapest, 137–157.
- Pamlényi – Szabó (szerk.), 1963 • Pamlényi Ervin – Szabó Ágnes (szerk.): *A határban a halál kaszája... Fejezetek Prónay Pál naplójából*. Kossuth, Budapest.
- Pogány, 1920 • Pogány József: *A fehér terror Magyarországon*. Arbeiter-Buchandlung, Bécs.
- Rév, 1999 • Rév István: Ellenforradalom. *Beszélő*, 1999/4. sz. 42–54.
- Romsics, 2007 • Romsics Ignác: Horthy-képeink. *Mozgó Világ*, 2007/10. sz. <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00092/03romsics.htm>
- Romsics, 2018 • Romsics Ignác: Neotomizmustól a proletárdiktatúráig. Buday Dezső portréjához. In: Uő: *A Nagy Háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalom. Válogatott tanulmányok*. Helikon, Budapest, 249–274.

Schein, 2019 • Schein Gábor: Nem túl drága? Füst Milán „antiszemizmusáról”. *hvg.hu*, 2019. január 28. https://hvg.hu/kultura/20190128_Nem_tul_draga_Fust_Milan_antiszemizmusarol

Sipos, é. n. • Sipos András: Fehérterror – Héjjas Iván és társai népbíróvási pere. https://static-cdn.hungaricana.hu/media/uploads/library/BFL/siposa_hejjas-per.pdf

Somogyi, 2018 • Somogyi László: Hostile Foreigners, Suspicious Natives. Civilian Internees and Detainees in Hungary during the First World War. [konferencia-előadás szövege] https://www.academia.edu/37932282/Hostile_foreigners.pdf

Szegedi, 2014 • Szegedi Péter: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében*. Korall, Budapest.

Turbucz, 2015 • Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz, 1919–1944*. MTA BTK TTI, Budapest.

Turbucz, 2018 • Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Kossuth, Budapest.

Varga, 2005 • Varga István: A „fehérterror” fonyódi eseményei. In: Uő: *Adalékok a zsidóság fonyódi történetéhez*. Agenda Natura, Veszprém, 51–177.

Vértes, 1921 • Vértes Marcell: *Rajzok a magyar pokolból*. Halmi József, Bécs.

Vörös, 2009 • Vörös Boldizsár: Különböző politikai hatalmak – ugyanabban a fővárosban. Szimbolikus térfoglalási akciók Budapesten 1918–1919-ben. In: Csúri Károly – Orosz Magdolna – Szendi Zoltán (szerk.): *Tömegek és ünnepek. A nyilvánosság ritusai a közép-európai modernségben*. Gondolat, Budapest, 15–31.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány az MTA Bolyai Ösztöndíja, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.
- 2 Buday Dezsőre a legújabb és legteljesebb feldolgozás: Romsics, 2018.
- 3 Vö. Paksa, 2011.
- 4 Ezekre vonatkozóan számos érdekes kutatási eredmény született az utóbbi időben Bodó Béla, Bödők Gergely és Emily Gioielli munkája nyomán.
- 5 A történetet részletesen feltárta Varga, 2005.

- 6 A fehérterror és tágabbán érte az új rendszer elől elmenekültekről lásd: Ormos, 2010.
- 7 Az eset ismertetése a Konfliktuskutató honlapján: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=map&layout_id=8&tmpl=itr&Itemid=192. A bemutatott eset forrásdokumentuma: MZSL PIH-I-E, B 10/3, doboz. A történetben szereplő Táby Árpád főhadnagy később Horthy testőrségének őrnagyja lett, a második világháború után pedig az emigrációban működő Vitézi Rend vezetője volt. Egyébként ő volt az is, aki Szálait a katonai pálya elhagyására és politikaipárt-alapításra biztatta az 1930-as évek közepén.
- 8 Az említett közkegyelemről később még lesz szó.
- 9 Vö. Bödők, 2014; Bödők, 2015; Somogyi, 2018.
- 10 Vörös, 2009.
- 11 Hajdu, 2010.
- 12 Horthyról legújabban: Turbucz, 2018.
- 13 Bihari, 2016.
- 14 Horthy 1920. december 24-én kelt amnesztiarendelete: *Budapesti Közlöny*, 1920. december 25., 1. Az amnesztiára vonatkozó 49.900/1920. számú igazságügy-miniszteri rendelet: *Budapesti Közlöny*, 1920. december 29., 1–3. A 91.228.eln.13/1920. számú körrendeletet közzéteszi: *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg számára. Szabályrendeletek*, 1921. 1. sz. (január 4.), 1–6.
- 15 Közli: *Budapesti Közlöny*, 1921. november 6., 1.
- 16 MNL OL K 429. 1. csomó. Adatgyűjtemény 1920–1924, 1923. augusztus 21. Idézi: Ormos, 2000: 121–126.
- 17 Vö. Bödők, 2011.
- 18 Az 1920:I. tc. 14.§-a szerint: „A kormányzó személye sérthetetlen és ugyanolyan büntetőjogi védelemben részesül, mint törvényeink szerint a király. A kormányzót az alkotmány vagy a törvény megszegése esetében a nemzetgyűlés felelősségre vonhatja. A felelősségrevonást a nemzetgyűlés csak legalább száz tagja által aláírt indítvány alapján és összes tagjai kétharmad részének szavazatával mondhatja ki. Az eljárást külön törvény fogja szabályozni.” Az úgynevezett „kormányzósértési perekről” lásd: Turbucz, 2015: 184–189., valamint részletesebben: Bröker, 2011.
- 19 Ebbéli tevékenysége éppúgy feltáratlan, ahogy kiterjedt publicisztikai működése is.
- 20 Vö. Gergely, 1985.

- 21 Váry jelentését idézi Sipos, é. n. Vö. Rév, 1999.
- 22 Pamlényi – Szabó (szerk.), 1963, Borsányi (szerk.), 1967.
- 23 MNL OL K 557. 2. állag. V/15.
- 24 Mühlfeith, 1919, valamint Mühlfeith, 1921.
- 25 Domonkos életrajza és publikációs jegyzéke a RETÖRKI honlapján: <http://www.retorki.hu/kulso-kutatok/2015/04/28/domonkos-laszlo>.
- 26 Böhm, 1923: 478.
- 27 Bíró, 1920, Vértes, 1921, Gábor, 1920.
- 28 Pl. Pogány, 1920. (A munka németül is megjelent.)
- 29 Vö. Karsai – Pamlényi, 1951; Nemes, 1953; Markovits, 1964.
- 30 Ennek megalapozói: Kállai, 1957, valamint a „*Fehér könyvek*” néven elhíresült brosúrasorozat: *Ellenforradalmi erők, I–IV*, 1957. Vö. Apot, 2014.
- 31 Vö. Buják, 2019.
- 32 A vitában megjelent egyik utolsó szöveg, amely után a korábbi hozzászólások is fel vannak tüntetve: Gellért, 2018b.
- 33 A ritka kivételek egyike a *Mandiner*-vitához hozzászóló Gellért Ádám, aki a Domonkos-kötet tarthatatlan Héjjas-apologetikája ellen is szót emelt: Gellért, 2018a.
- 34 A numerus clausus kapcsán e jelenségről lásd Paksa, 2014: 137. 3. jegyzet.
- 35 Valójában egy-egy szöveg akár több beszédmódot is alkalmazhat egyszerre. Például Konok Péter írásai úgy foglalnak állást az antifasiszta narratíva mellett, hogy azokban megjelennek a tanulmányomban később tárgyalandó új tudományos megközelítés, az erőszak történeti narratíva egyes elemei is. Lásd: Konok, 2010; Konok, 2011.
- 36 Bihari, 2008.
- 37 Vö. Gerő, 2019. Felvetéseinek problematikusságára mutatott rá: Schein, 2019.
- 38 Gerwarth, 2011; Gerwarth – Horne, 2018.
- 39 Bodó, 2010; Bodó, 2011.
- 40 Gioielli, 2015.
- 41 Bödők, 2018.
- 42 Hatos, 2018.
- 43 Nem véletlen, hogy az Egyesült Államokban épp az első világháború után következett a gengszterkorszak. De nemcsak az erőszak, hanem az idegellenesség és antiszemitizmus is globális jelenség volt az első világháborút

követően, amit jól mutat – az Egyesült Államoknál maradván – a Ku-Klux-Klan ekkori felvirágzása, valamint a Borostyán-liga egyetemeinek ekkor újrászabályozott felvételi eljárásrendjei.

- 44 A társadalmi közeg erőszakosabbá válását dokumentálja a labdarúgás történetének vizsgálatával: Szegedi, 2014.
- 45 Lásd például Romsics Ignác Buday Dezső életútját bemutató alapos tanulmányát, amely halálának körülményeiről csak annyit mond, hogy „32 társával együtt bestiális körülmények között a Héjjas-különítmény végzett vele”. Romsics, 2018: 274.
- 46 Az 1920-as évek antikommunista pamfletirodalmáról Csunderlik Péter készített monografikus áttekintést (*A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*). Ezúton köszönöm, hogy ennek kéziratába betekintést nyerhettem.
- 47 Horthy, 1974: 119–120. Idézi: Romsics, 2007, 11. jegyzet.

A KÖTET SZERZŐI

- Déavári Zoltán* • történész, a Veritas Történetkutató Intézet tudományos munkatársa
- Hatos Pál* • történész, a Kaposvári Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Karának dékánja, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közép-Európa Kutatóintézetének vezetője
- Lönhárt Tamás* • történész, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetének tanszékvezetője
- Paksa Rudolf* • történész, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, a Milton Friedman Egyetem Magyar Zsidó Történeti Intézet tudományos főmunkatársa
- Szeghy-Gayer Veronika* • történész, a Kassai Állami Tudományos Könyvtár munkatársa
- Takács Tibor* • történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kutatója
- Varga Krisztián* • történész, a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság rendőr századosa

Az első világháború harcait lezáró fegyverszüneti egyezmények nyomán a frontokon mindenütt elhallgattak a fegyverek, ám a hátsószág civil lakossága csak az ezt követő hetekben-hónapokban tapasztalta meg igazán az erőszakot. Szűk egy év leforgása alatt a magyarok tanúi lehettek új rendszerek születésének és bukásának, forradalomnak, ellenforradalomnak, diktatúrának és megszállásnak, és az egymást viharos gyorsasággal követő eseményeket – jellegükből adódóan – mindenütt erőszakos cselekmények kísérték. A Budapesten zajló folyamatokról viszonylag sokat tudunk, de a fővárostól távol eső területek tapasztalatairól eddig csak kevés feldolgozás született. Hasonlóan egydimenziós, a különböző emlékezetpolitikák által igencsak torzított kép él a vörös- és fehérterror mozgatórugóiról és főbb szereplőiről is.

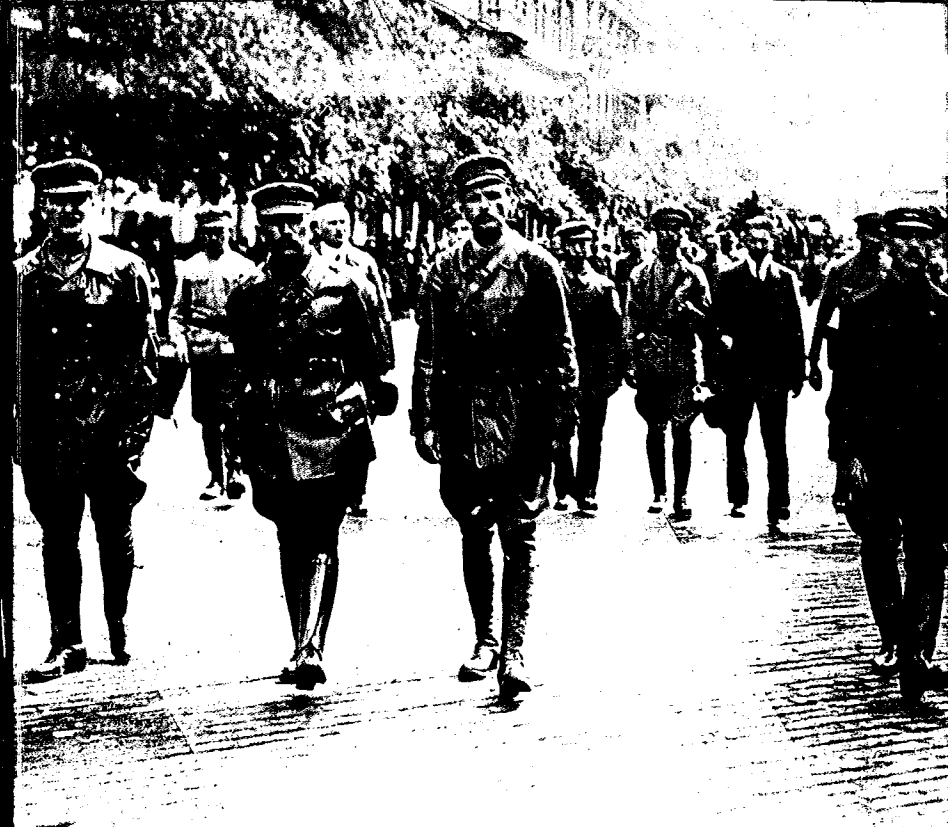
Miként változtak meg az erőviszonyok Erdély többnemzetiségű területein? Hogyan élte át Kassa az impériumváltást? Milyen atrocitások érték a Délvidék lakosságát 1918–1919 folyamán? Miféle parasztmozgalmak és -felkelések követték a magyar vidéken az őszirózsás forradalom kikiáltását? Mit tudunk a Tanácsköztársaság két emblematisz figurájáról, Korvin Ottóról és Szamuely Tiborról? Milyen tágabb vagy szűkebb kontextusban értelmezhetők a fehérterror erőszak-cselekményei? Ezekre a kérdésekre keresi a választ az Erőszak-történeti Munkacsoport kutatói által szerkesztett tanulmánykötet abban a reményben, hogy az apróbb részletek feltárása a korszak egészét is új megvilágításba helyezi majd.

TERROR 1918-1919

bor Tulipán Éva

T 46

943. 96

TERROR 1918-1919

**FORRADALMÁROK,
ELLENFORRADALMÁROK,
MEGSZÁLLÓK**

Szerkesztette:

Müller Rolf Takács Tibor Tulipán Éva

JAFFA.HU 3490 FT

JAFFA
Kiadó

f Könyvek a
facebook-on!
Szeretem a JAFFA-t a Könyvek Klub

